

**Legitimaatiotulkintoja vapaasta sivistystyöstä.
Diskurssianalyttinen tutkimus**

Jenni Pätäri
Pro gradu -tutkielma
Tampereen yliopisto
Kasvatustieteiden yksikkö
Elinikäisen oppimisen ja
kasvatuksen koulutus
Kevät 2012

Tampereen yliopisto

Kasvatustieteiden yksikkö

Elinikäisen oppimisen ja kasvatuksen koulutus

PÄTÄRI, JENNI: Legitimaatiotulkintoja vapaasta sivistystyöstä. Diskurssianalyttinen tutkimus.

Pro gradu -tutkielma, 112 sivua + 4 liitettä

Kasvatustiede

Kevät 2012

TIIVISTELMÄ

Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimukseni käsittelee vapaan sivistystyön legitimoitumista eli sen olemassaololle annettujen perustelujen muotoutumista erityyppisissä aineistoissa. Pohjimmiltaan tutkimukseni käsittelee siis kysymystä, miksi vapaa sivistystyö on olemassa. Tutkimukseni ei ole tyhjentävä kehityskertomus vaan analyysi erityyppisistä kysymykseen vastaavista esityksistä. Sen lähtökohtana on ajatus siitä, että merkitystenannot eivät ole sattumanvaraisia vaan ne syntyvät tietynlaisina esimerkiksi toimintaympäristön muutospainoiden vaikutuksesta. Tältä pohjalta tutkimustehtäväni on tarkastella, miten erilaiset esitykset tuottavat vapaata sivistystyötä ja sen legitimaatiota tietynlaiseksi. Se jakautuu kahteen tarkasteltavaan tutkimuskysymykseen: millaisten merkitystenantojen kautta vapaata sivistystyötä rakennetaan aineistossa ja millainen legitimaatio niiden valossa vapaalle sivistystyölle rakentuu. Orientaatioltaan tutkimukseni on kasvatussosiologinen ja -historiallinen.

Teoreettismetodologinen viitekehys

Tutkimukseni on laadullinen ja soveltamani teoreettismetodologinen viitekehys on kriittinen diskurssianalyysi. Metodiset ratkaisuni perustuvat erityisesti Norman Fairclough'n (1992; 1997; 2003) sekä Kirsi Juhilan (1993) teoretisointeihin. Kriittisen diskurssianalyysin viitekehys korostaa kontekstien merkitystä suhteessa merkitystenantoihin. Niitä erittelemällä pyrin ymmärtämään, miksi juuri tiettytyyppiset vapaan sivistystyön merkityksellistämistavat nousevat erityyppisissä aineistoissa esille.

Aineisto

Tutkimusaineistoni koostuu vapaan sivistystyön historiallisista, hallinnollisista sekä verkkosivuesityksistä. Kysymykseen, miksi vapaa sivistystyö on olemassa vastaavat näin alan tutkijat ja asiantuntijat, hallintotaho sekä alan toimintamuotoja edustavana tahona keskusjärjestöt. Olen valinnut tarkasteluun eri tavoin näkyvyyttä nauttavia lähestymistapoja vapaaseen sivistystyöhön: 1) perinteikkäät tavat kuvata vapaan sivistystyön muotoutumista osana kansallista heräämistä, 2) vaikutusvaltaisen castrénilaisen normatiivisen tehtäväkäsityksen, 3) ajankohtaisen vapaan sivistystyön kehittämisohjelman sekä 4) verkkosivut, joita näkyvyytensä puolesta on mielenkiintoista tarkastella vapaan sivistystyön julkisen kuvan rakentamisen näkökulmasta.

Keskeiset löydökset

Konstruoin aineistosta yhteensä kuusi legitimaatiotulkintaa. Ne kiinnittyvät selkeästi vapaan sivistystyön toimintaympäristön muutoksiin ja niistä kumpuaviin tarpeisiin. Sisällöiltään ne kaikki näyt-

tävät liittyvän kysymykseen vapaan sivistystyön roolista osana yhteiskunnallisen hyvinvoinnin järjestämistä, joskin erilaisin painotuksin.

Muotoutumisen alkuvaiheita kuvailevissa historiaesityksissä (I tulkinta) vapaa sivistystyö legitimoituu yhteydessä yhteiskunnallisen modernisoitumisen herättämiin tarpeisiin edistää niin henkistä kuin aineellista hyvinvointia. Niiden valossa korostuu vapaan sivistystyön merkitys yhteiskunnallisen muutoksen aikaan saamisessa.

Castrénilaisten merkitystenantojen (II tulkinta) valossa legitimaation painopiste näyttää siirtyvän yhteiskuntalähtöisestä yksilölähtöisemmäksi. Vaikka ne toisaalta tekevät pesäeroa vapaan sivistystyön ja valtion välille, käyvät yksilölähtöiset perustelut toisaalta selkeästi yksiin yhteiskunnallisesta kontekstista nousevien tarpeiden kanssa. Humanistiseen sivistyskäsitteeseen perustetut yleisluontoiset pyrkimykset yksilön sivistyksellisten valmiuksien kehittämiseen ja itsekasvatuksellisuuden herättämiseen näyttävät ainakin osaltaan liittyyvän pyrkimykseen vahvistaa sisällissodan jälkeistä yhteiskuntarauhakehitystä ja paikata kansallista kahtiajakoa.

Nykyesitykset (III-VI tulkinta) rakentavat kuvaa yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa monenlaiset yhteiskunnalliset rakenteet ovat murroksessa ja muutokset vaatimuksineen luovat uudenlaista tarvetta vapaan sivistystyön kaltaisille tukirakenteille. Kehittämishjelma sekä verkkoaineisto piirtävät esiin yhtä laaja-alaista ja monisäikeistä hyvinvointitehtävää kuin nykyaikaa luonnehtiva muutospuhe on luonteeltaan. Vapaa sivistystyö tukee monimuotoisen toimintansa keinoin niin henkistä, sosiaalista, fyysistä kuin esimerkiksi työhön liittyvää hyvinvointia sosiaalipoliittisluonteisista, yksilölähtöisistä sekä työelämän asettamista vaatimuksista lähtien. Tulkintani tukevat aiempia tutkimuksia, joissa vapaan sivistystyön roolin on kuvattu muuntuneen enemmän yhteiskunnalliseen muutokseen sopeuttavaksi kuin sitä suuntaavaksi (esim. Manninen 2010).

Tutkimuksessani vapaan sivistystyön merkitystenantoja ja legitimoitumista sitovana eräänlaisena metatarinana nousee siis esiin hyvinvointi. Vapaan sivistystyön hyvinvoinnillinen tehtävä määrittyy kuitenkin eri tavoin yhteiskunnallisesta kontekstista sekä erilaisista intresseistä riippuen. Esimerkiksi verkkoaineistosta konstruoidut hallinto-, markkina- ja toimijuusdiskurssi määrittävät sitä omanlaisekseen varsin erityyppisistä lähtökohdista käsin. Kokonaisuutena tarkasteltuna esimerkiksi verkkoaineiston rakentama kuva vapaan sivistystyön hyvinvointitehtävästä muodostuu varsin kokonaisvaltaiseksi, mutta yksittäin tarkasteltuna verkkodiskurssit havainnollistavat eroa ja sitä, miten erilaisia seurauksia erilaisilla merkitystenantojen painopisteillä voi käytännölle olla. Onnistuessaan tutkimuksessani tehty erilaisten merkitystenantojen erittely tuottaa ymmärrystä vapaata sivistystyötä koskevista keskustelujuonteista ja edistää siten vapaaseen sivistystyöhön liittyvää avointa keskustelua. Parhaimmillaan se voi myös johdattaa pohtimaan tarkemmin vaikkapa sitä, mitä omasta toiminnasta halutaan viestiä ulospäin.

Avainsanat: vapaa sivistystyö, instituutio, legitimaatio, kriittinen diskurssianalyysi, diskurssi, merkityksenanto, intentionaalisuus, julkinen kuva

Sisältö

1 Tutkimuksen lähtökohdat – Problematisoitunut vapaa sivistystyön legitimaatio?.....	6
1.1 Kiitelty ja kiistelty vapaa sivistystyö	6
1.2 Tutkimustehtävä, tutkimuskysymykset ja tutkimuksen tavoitteet	9
1.3 Tutkimuksen peruskäsitteitä.....	12
1.3.1 Vapaa sivistystyö instituutioon	12
1.3.2 Vapaa sivistystyö organisaatioina – nykyiset oppilaitosmuodot	13
1.3.3 Instituution toimintaa ja sen muutosta kuvaavat sisällölliset peruskäsitteet – valistus, sivistys, kasvatustieteet ja elinikäinen oppiminen	16
1.3.4 Legitimaatio, hegemonia ja ideologia – erilaiset perustelut instituution olemassaololle.....	21
1.3.5 Intentionaalisuus instituutioiden ja legitimointien työssä.....	22
2 Menetelmät ja aineisto.....	23
2.1 Kriittisen diskurssianalyysin peruslähtökohtia.....	24
2.2 Määritelmiä pakeneva diskurssin käsite.....	25
2.3 Tutkimuksessa sovellettu diskurssin määrittelytapa	26
2.4 Miksi tutkia diskursseja? ”Tieto” yhteiskunnallisena tuotoksena ja muutostekijänä.....	27
2.5 Aineistonvalinnan perustelut.....	29
2.5.1 Historialliset ja hallinnolliset esitykset	29
2.5.2 Verkkoaineisto	30
2.5.3 Verkkoaineiston rajaaminen	32
2.6 Analyysin askeleet	34
3 Merkitystenannot ja legitimoituminen historiaesitysten valossa.....	37
3.1 Perinteiset esitykset vapaan sivistystyön institutionalisoitumisesta kansanvalistuksena sekä vapaana kansanvalistustyönä.....	37
3.1.1 Institutionalisoitumisen yhteiskunnallinen konteksti.....	38
3.1.2 Fennomaanien tarpeet valistaa kansaa	40
3.1.3 Kansan joukkojärjestäytyminen ja siinä kiteytyvät uudet kansanvalistukselliset tarpeet.....	43
3.1.4 Vapaa kansanvalistustyö kiihtyvän demokratiakehityksen osana.....	45
3.1.5 Institutionalisoitumisvaiheen merkityksellistämiskamppailut.....	47
3.1.6 Ensimmäinen legitimaatiotulkinta	49
3.2 Esitykset Zachris Castrénin (1868–1938) merkityksestä vapaan sivistystyön normatiivisen tehtäväkäsityksen vakiinnuttajana.....	51
3.2.1 Tehtäväkuvan vakiintumisen yhteiskunnallinen konteksti 1920-luvulla.....	51
3.2.2 Castrénin mietinnön yhteiskunnallisia lähtökohtia	52
3.2.3 Castrénilainen vapaa sivistystyön normatiivinen tehtäväkäsitys	54
3.2.4 Toinen legitimaatiotulkinta.....	56
4 Merkitystenannot ja legitimoituminen hallintoesityksen valossa.....	59
4.1 Aikuiskoulutuspolitiikan suuntaviivat osana hyvinvointivaltioprojektia sekä laman jälkeistä uudelleenrakenteistamista	60
4.2 Globalisaatio ja ylikansalliset markkinaperusteiset politiikat aikuiskoulutuspolitiikan muotoiljoina ..	62
4.3 Aikuiskoulutuspolitiikka globaalissa markkinaorientoituneessa ajassa	64
4.4 Vapaa sivistystyö globaalissa markkinaorientoituneessa ajassa – muutokseen sopeuttava koulutusmarkkinatoimija.....	65
4.5 Vapaan sivistystyön kehittämissuunnitelman (KEHO 2008–2012) hallinnollinen konteksti.....	67
4.6 Kehittämissuunnitelman laadinta.....	69

4.7 Kehittämishojelman käynnistämät toimenpiteet	71
4.8 Kolmas legitimaatiotulkinta	72
5 Merkitystenannot ja legitimoituminen verkkoaineistossa	74
5.1 Hallinnollinen diskurssi	74
5.1.1 Lainsäädännöstä nousevat merkitystenannot	75
5.1.2 Yhteiskunnallinen muutosagentti	76
5.1.3 Lähipalvelua ja alueellista kehittämistä	78
5.1.4 Osa koulutusjärjestelmää	79
5.1.5 Neljäs legitimaatiotulkinta	81
5.2 Palvelu- ja markkinadiskurssi	82
5.2.1 Ammatillista perus- ja lisäkoulutusta	83
5.2.2 Asiantuntijapalveluita	84
5.2.3 Yleissivistäviä opintoja ja kulttuuripalveluita	85
5.2.4 Vetoava markkinaretoriikka	88
5.2.5 Viides legitimaatiotulkinta	89
5.3 Toimijuusdiskurssi	90
5.3.1 Humanistinen toimijuus ja sen tukeminen	91
5.3.2 Kansalaisyhteiskunta ja kansalaisvaikuttamisen tukeminen	92
5.3.3 Kuudes legitimaatiotulkinta	93
5.4 Virkeä ja virallinen vapaa sivistystyö – muu graafinen aineisto diskurssien risteyskohtana	94
5.5 Verkkodiskurssien rakentama julkinen kuva – hyvinvointipalveluiksi laajentunut sivistystehtävä	95
6 Diskussio	98
6.1 Tulkintojen tarkastelua ja päätelmiä	98
6.1.1 Tutkimuksessa konstruoidut legitimaatiotulkinnat	98
6.1.2 Nyky- ja perinediskurssien suhde	100
6.1.3 Diskurssien eriävät perustat	101
6.1.4 Diskurssien ja vapaan sivistystyön seurauksia tuottava luonne	102
6.2 Arvioinnillisia huomioita tutkimuksesta sekä jatkotutkimusavauksia	102
Lähteet	106
Liitteet	113
Taulukot	
Taulukko 1. Verkkoaineiston sanaston lukumääräistä vertailua	81
Taulukko 2. Diskurssien osuudet (sivumäärät ja % -osuudet) verkkoaineistossa	96

1 Tutkimuksen lähtökohdat – Problematisoitunut vapaan sivistystyön legitimaatio?

1.1 Kiitelty ja kiistelty vapaa sivistystyö

Yhdessä tekemistä, rajojen vetämistä. Yhdenvertaisuutta, omaehtoisuutta, aktiivista kansalaisuutta. Erontevoja, ideologioita, ristiriitaisuutta. Pettymyksiä, vaatimuksia, uhkakuvia. Teoriaa, politiikkaa, kansan huvia. Haaveita, unelmia, idealismia. Filantropiaa, paternalismia, egoismia. Optimismia, juhlapuheita, toimintaa puolesta. Reliikki, tätä päivää, toiveita uudesta. Valistusta, sivistystä, kasvatusta. Koulutusta, työtä, harrastusta. Tiedettä ja tutkimusta.

Tutkimustani innoittaa mielenkiinto vapaata sivistystyötä kohtaan – mielenkiinto sen moninaisuutta ja kompleksisuutta kohtaan. Moninaisuudessaan ja ristiriitaisuuksissaan se on innostava ilmiö ja käsite, haastava samasta syystä. Kaikki alussa mainitut teemat liittyvät monella tapaa vapaaseen sivistystyöhön ja siitä esitettyihin kannanottoihin. Kysymykseen, mitä on vapaa sivistystyö, ne eivät tietenkään anna tyhjentävää vastausta, mutta kun moninaisuutta ja monikerroksisuutta alkaa purkaa jäsenyneempiin osiin, voi huomata, että ne liittyvät ainakin peruskäsitteen sisältöön ja siitä käytyyn keskusteluun, perustehtävän määrittelystä käytyyn keskusteluun, sen historian sisältämiin jännitteisiin, kentän organisaatioiden moninaisuuteen sekä toimijoiden erilaisiin taustoihin ja sitoumuksiin. Tiivistetysti sanottuna moninaisuus liittyy sen paikkaan osana ihmisten arkea, osana tieteenalaa ja osana yhteiskuntaa, sekä siihen, miten sitä merkityksellistetään ja on merkityksellistetty yhteiskunta-, organisaatio- ja yksilötasolla.

Vapaan sivistystyön merkitystä ei voi väheksyä millään edellä mainituista tasoista. Sillä on toimijoihin kiehtova ja yhteiskunnallisesti merkittävä historia, joka liittyy niin suomalaisen kansakunnan rakentamiseen (esim. Karjalainen & Toiviainen 1984, 18–21; Salo & Suoranta 2002, 21–26) kuin aikuiskasvatuksen perustan laskemiseen (esim. Karjalainen & Toiviainen 1984, 12; Tuomisto 1991, 30–67). Sen toiminnan lähtökohtana olevaa sivistystä voinee pitää itseisarvona. Sivistysvaltion tai ”sivistysvaltion” sivistyksestä on kuitenkin oltu jo kauan huolissaan. Huolissaan olivat toki jo suomalaisen sivistyselämän eloon herättelijät kuten J.V. Snellman, mutta esimerkiksi globalisaation, ylikansallisten markkinoiden, ekologisten kysymysten ja informaatioyhteiskunnan mediatulviin voi nähdä herättäneen tutkijat kysymään uudella tavalla myös aikuiskasvatuksen kentällä, mitä

on moderni sivistys ja vapaa sivistystyö (esim. Salo & Suoranta 2002; Riikonen 2003; KSL 2003; SVV 2011).

Vapaan sivistystyön merkityksen on nähty problematisoituneen suhteessa yhteiskunnallisiin muutoksiin, suhteessa muuhun aikuiskasvatukseen ja -koulutukseen sekä osana ihmisten arkitodellisuutta (vrt. esim. Tuomisto 1992; Niemelä & Sallila 1999; Pellinen 2001; Salo 2003; Tuomisto 2003; Salo 2008). Se onkin viime vuosien aikana ollut merkittävien uudelleenmuotoilujen kohteena, vaikutusvaltaisimmin valtiotasolla. Keskeisimpiin uudelleenmuotoilijoihin kuuluu opetus- ja kulttuuriministeriön (vuoteen 2010 asti opetusministeriö, OPM) vapaan sivistystyön kehittämisohjelma (KEHO 2008–2012). Myös se kiinnittyy lähtökohdiltaan toimintaympäristössä tapahtuneisiin muutoksiin. Kehittämisohjelma on suurin vapaata sivistystyötä koskenut koulutuspoliittinen uudistus sitten vuoden 1998 yhtenäistetyn lainsäädännön. Sen lähtökohdaksi määritellään uudistaa vapaan sivistystyön tarkoituksen ja tavoitteiden määrittelyä paremmin ensinnäkin yhteiskunnan muutoksia vastaavaksi ja toiseksi julkisen rahoituksen piiriin kuuluvaa toimintaa vastaavaksi. Globaalin talouden ilmiöt ja taantuma, kestävä kehitys, tieto- ja viestintätekniikan kehitys, väestön ikärakenteen muutos, maahanmuuton lisääntyminen, työelämän muutos, kunta- ja palvelurakenneuudistus, ammatillisesti suuntautuneen aikuiskoulutuksen kokonaisuudistus, korkeakoulupolitiikan uudistus sekä opitun tunnustamiseen liittyvät käytännöt (esim. EQF) ovat muutamia niistä eritason muutostekijöistä, joihin kehittämisohjelmassa nähdään tarpeellisenä reagoida. Alaa koskettavat haasteet, kuten rahoituksen määrätymisperusteet, kustannusten nousu, ylläpitäjien talousvaikeudet ja voimavarakilpailu sekä esimerkiksi opiskelijakunnan heterogeenisuus pyritään myös huomioimaan kehittämisohjelmassa, jotta vapaan sivistystyön oppilaitokset voisivat hoitaa ja kehittää tehtäviään ja palveluitaan entistä paremmin ja ajanmukaisemmin. (OPM 2009, kuvailulehti, 54–66, 82.)

Jos kehittämisohjelma pyrkii parantamaan vapaan sivistystyön yhteiskunnallista asemaa, ovat koulutuspoliittisista uudelleenlinjauksista huolta vapaan sivistystyön kentällä puolestaan aiheuttaneet muun muassa OPM:n vuoden 2010 organisaatiouudistus sekä syksyllä 2009 kolmivuotiskaudeksi perustettu Elinikäisen oppimisen neuvosto. Ministeriön organisaatiouudistuksessa aikuiskoulutuksen tulosalue purettiin ja sen kokonaisuus jaettiin kolmeen eri yksikköön koulutus- ja tiedepolitiikan osastolla. Vapaa sivistystyö siirrettiin yleissivistävän koulutuksen yksikköön, jonka lisäksi yksikkö kattaa esiopetuksen, peruskoulun ja lukiokoulutuksen asiat. On kysytty, miten käy *aikuiskasvatuksellisuuden* ja miten ministeriön asiantuntemus riittää sekä aikuiskasvatuskokonaisuuden että vapaan sivistystyön kannalta. (ks. esim.sivistys.net 26.2.2010.)

Elinikäisen oppimisen neuvosto taas perustettiin käsittelemään elinikäisen oppimisen edellytyksiin ja aikuiskoulutuspolitiikan kehittämiseen liittyviä kysymyksiä, edistämään koulutuksen ja työelämän välistä yhteistyötä sekä tuottamaan asiantuntijanäkemyksiä koulutus- ja työvoimapolitiittisen keskustelun virittäjiksi. Neuvoston asetuksessa ei viitata kertaakaan vapaaseen sivistystyöhön, kun taas esimerkiksi korkeakoulut tulevat erikseen mainituiksi. Vapaa sivistystyö sisältyy yleiseen puheeseen koulutuksen järjestäjistä ja oppilaitoksista sekä puheeseen elinikäisen oppimisen edellytysten toteutumisesta, kehittämisestä ja niin edelleen. (VN 2009.) Niinpä elinikäisen oppimisen näkökulmasta linjaukset ovat saaneet myönteisemmän vastaanoton. Esimerkiksi neuvoston pyrkimykset tukea ihmisen kasvua, edistää koulutuksellista tasa-arvoa ja rakentaa elinikäisen oppimisen strategia ovat saaneet kiitosta. Vapaan sivistystyön kannalta linjaukset on kuitenkin otettu kriittisemmin vastaan. Se on nähty sysätyn marginaaliin ja alistetun uusliberalistiselle koulutusjargonille, jossa oppimisen merkitys on jälleen kerran kiinnitetty varsin kapeakatseisesti taloudelliseen kasvuun, kilpailukykyyn, työllisyyteen ja joustavaan työvoimaan. Tällöin esiin pilkahteleva ajatus ihmisen kasvutakin voidaan asettaa kyseenalaiseen valoon. Esimerkiksi Jyri Manninen toteaa, että näin se ei tue vapaaseen sivistystyöhön kiinnittyvää ajatusta elämänlevyisestä oppimisesta eikä aikuisten omaehtoisia opiskelumahdollisuuksia. (Manninen 2010a; Sallila 2010.)

Edellä kuvatunkaltainen koulutuspoliittinen integrointityö näyttää ainakin jossain määrin ruokkineen vapaan sivistystyön yhteiskunnallista näkymättömyyttä. Näin ovat tehneet myös 1980-luvulta lähtien näkyvästi vähentynyt alan tutkimus aikuiskasvatustutkimuksen painopisteen siirryttyä ammatilliseen aikuiskoulutukseen. Näkymättömyyttä ovat omalta osaltaan ruokkineet myös kannanotot, joissa vapaan sivistystyön on peruskäsitteineen ja toimintamuotoineen nähty kielivän menneistä ajoista osana aikuiskoulutuspuhetta. Petri Salo tuo keskusteluun mukaan hyvin suomalaisenkin kontekstiin istuvan ruotsalaisen kansansivistystutkijan Bernt Gustavssonin (2005) näkemyksen siitä, että vallalla näyttää olevan kaksi tapaa puhua tai olla puhumatta vapaasta sivistystyöstä. Taloudelliseen ja tekniseen kehitykseen sitoutuneet kansansivistäjät välttävät käsitteen käyttöä pelätessään, että se ei ankkuroidu tämän päivän globaaliin todellisuuteen. Vapaa sivistystyö esitetään aikuiskoulutuksena aikuiskoulutuksen joukossa, jolloin sille ominaiset erityispiirteet ja mahdollisuudet latisuvat, mihin edellä mainitun Mannisenkin kannanoton voinee osaltaan nähdä viittaavan. Vaikeuksista erottautua kertoo toisaalta myös se, että suuri yleisö taas saattaa ylikäyttää käsitettä. Vapaasta sivistystyöstä puhutaan viittaamalla mihin tahansa informaation, tiedon tai kokemuksen välittämiseen esimerkiksi tiedotusvälineissä. (Salo 2008, 157–160.) Moni nuori kysyykin, ”mikä ihmeen vapaa sivistystyö?” (sivistys.net 28.5.2010).

Manninen on nykytutkimusta seurailtuaan kiteyttänyt ajan henkeä sekä käynnissä olevaa kotimaista tutkimusta ”kadonneen sivistyksen metsästykseksi” ja sen keskeiseksi stimuloijaksi kysymyksen vapaan sivistystyön olemassaolon oikeutuksesta. Kyseessä on myös käytännöllinen huoli: kuinka osoittaa sivistyshyödyt päättäjille ja rahoittajille, ja taata tällä tavoin toiminnan jatkuvuus? (Manninen 2010b; myös Salo 2003, 114.) Ja hyötyjä osoitetusti myös on. Merkittävää vastapainoa edellä kuvatulle luo erityisesti se, että toimintaan osallistuvat ihmiset vaikuttavat tyytyväisiltä. Vapaan sivistystyön opinnoilla on osoitettu olevan monenlaisia myönteisiä vaikutuksia aikuisten elämässä. Esimerkiksi innostus jatkaa opiskelua, henkinen hyvinvointi, tietojen ja taitojen lisääntyminen, itsetunnon kehittyminen, jaksaminen, luovuus, itseluottamus ja yleissivistys olivat Mannisen ja Saara Luukanteleen (2008) arviointitutkimuksessa yleisimmät vaikutukset, joita vapaan sivistystyön opintoihin osallistuneet nostivat esille. Näiden kehittymiseen opiskelulla oli vaikutusta melko paljon tai paljon 50–78 prosentin kohdalla tutkimukseen osallistuneista. (Manninen & Luukannel 2008, 7.) Myös osallistumistilastojen valossa vapaalla sivistystyöllä näyttää Suomessa olevan vankka ja vakiintunut asema, sen opintoihin on viime vuosien aikana osallistuttu tasaisesti. Osallistuneiden nettomäärä on säilynyt 2000-luvun alkupuolella (2004–2006) keskimäärin 1,05 miljoonassa osallistujassa (OPM 2008, 95).

1.2 Tutkimustehtävä, tutkimuskysymykset ja tutkimuksen tavoitteet

Tutkimukseni ottaa osaa edellä esiin piirtyvään nykykeskusteluun vapaan sivistystyön yhteiskunnallisesta merkityksestä ja sen olemassaolon oikeutuksesta, joka erilaisten muutospainoiden keskellä on toisaalta ilmeinen, toisaalta kyseenalaistettu. Tartun vapaan sivistystyön moninaisten merkitysten jännitteiseen kenttään kriittisen diskurssianalyysin keinoin. Lähdän tutkimuksessani liikkeelle siitä, että merkitystenannot ja luodut mielikuvat vapaasta sivistystyöstä eivät ole sattumanvaraisia vaan ne syntyvät tietynlaisina esimerkiksi toimintaympäristön muutospainoiden vaikutuksesta. Tutkimustehtäväni on tältä pohjalta paneutua siihen, miten erilaiset esitykset tuottavat vapaata sivistystyötä ja sen legitimaatiota tietynlaiseksi. Se jakautuu kahteen tutkimuskysymykseen:

1. Millaisten diskurssien kautta vapaata sivistystyötä rakennetaan aineistossa?
2. Millainen legitimaatio diskurssien valossa vapaalle sivistystyölle rakentuu?

Diskurssianalyttisen lähestymistapani ainekset juontavat juurensa sosiaalisesta konstruktionismista, kulttuurintutkimuksesta sekä ranskalaisfilosofi Michel Foucault’n tiedonarkeologisista tiedon ja vallan analyyseistä, joissa Foucault tarkasteli sitä, miten erilaiset käsitykset todellisuudesta oikeute-

taan ja normalisoidaan (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 9–11; Husa 1995). Sosiaalisen konstruktionismiin piiristä nojaan sen klassikoiden Peter L. Bergerin ja Thomas Luckmannin (1966/1994) näkemyksiin muun muassa kielestä todellisuutta rakentavana toimintana, tiedon rakentumisen yhteisöllisestä luonteesta sekä kaiken tiedon kontekstisidonnaisuudesta. Heidän tiedonsosiologinen lähestymistapansa kyseenalaistaa tiedon, tosiasioiden ja merkitysten itsestään selvää ja välttämätöntä luonnetta. Foucault-vaikutteisen kriittisen diskurssianalyysin perinteestä ammennan erityisesti sen englantilaisen uranuurtajan Norman Fairclough'n (1997; 2003), kulttuurintutkimuksen englantilais-jamaikalaisen nykyklassikon Stuart Hallin (1999) sekä diskurssianalyysin suomalaisten tienraivaajien Arja Jokisen, Kirsi Juhilan ja Eero Suonisen (1993; 1999) teoretisoinneista. Tutkimuksen metodiset ratkaisut perustuvat erityisesti Fairclough'n sekä Juhilan (1993) teoretisointeihin. Kun vapaata sivistystyötä luonnehtii moninaisuus, kerroksisuus ja vahva yhteiskunnallinen sidos, on kriittisen diskurssianalyysin pyrkimyksenä ymmärtää niitä.

Tutkimusaineistoni koostuu vapaan sivistystyön historiallisista, hallinnollisista sekä verkkosivuesityksistä. Historia- ja hallintoaineistolla on tutkimuksessani tarkemmin ottaen sekä teoreettinen että aineistollinen merkitys. Nostan tarkasteluun eräänlaiset vapaan sivistystyön lähtökohtia koskevat institutionalisoituneet diskurssit: vakiintuneet tavat kuvata vapaan sivistystyön syntyä osana kansallista heräämistä sekä hegemoniseksi muotoutuneesta ”Castrénin hengestä” (mm. Karjalainen & Toiviainen 1984; Alanen 1986; Tuomisto 1991; Salo & Suoranta 2002). Näiden esitysten valossa tuotan tulkintaa vapaan sivistystyön legitimoitumisen historiallisista linjoista. Ne taustoittavat olennaisella tavalla myös nykymerkitystenantoja. Kuten Berger ja Luckmann korostavat, nykyisyyttä ei voi ymmärtää vain oman aikansa ehdoilla – mennyt on nykyisessä läsnä. (ks. Foucault 1972, 90–96; Berger & Luckmann 1994, 40.)

Hallintoesitys tuo tutkimukseni vapaan sivistystyön nykypäivään. Ajankohtainen vapaan sivistystyön kehittämisohjelma ja sen hallintodiskurssi avaavat mielenkiintoisen ikkunan ensinnäkin vapaan sivistystyön merkitystenantoihin osana yhteiskunnallista kokonaisuohjausta. Toiseksi kehittämisohjelma konkretisoi vapaan sivistystyön nykyistä toimintaympäristön muutosta. Se ei kuitenkaan vain kuvaile vapaan sivistystyön toimintaympäristön muutosta vaan ilmentää muutostrendejä merkittävällä tavalla myös itsessään.

Keskusjärjestöjen verkkosivut avaavat mielenkiintoisen dynaamisen kentän sen tarkasteluun, miten erilaiset ajankohtaiset ilmiöt näkyvät oppilaitoksia edustavien tahojen tavoissa tuottaa merkityksiä vapaalle sivistystyölle. Tarkastelen verkkosivujen merkitystenantoja erityisesti julkisen kuvan nä-

kökulmasta. Erilaisten imagollisten tekijöiden kuten juuri julkisen kuvan merkityksen on sanottu korostuvan nykyisenkaltaisessa markkinavetoisessa ja kilpailullisessa toimintaympäristössä (Karvonen 1999). Vapaan sivistystyön piiriin kuuluvat oppilaitokset eivät enää kilpaile rahan, opiskelijoiden ja henkilökunnan kaltaisista resursseista vain keskenään vaan yhä enemmän myös muiden aikuiskoulutuksen järjestäjien kanssa. Harkittu julkinen kuva sekä suunnitelmallinen ja tavoitteellinen verkkoviestintä osana sen rakentamista ovat osa pyrkimyksiä tukea menestyksestä toimintaa. Näin sivut avaavat kiinnostavalla tavalla sitä, millaisena vapaan sivistystyön merkityksiä nyky-yhteiskunnassa halutaan tietojen valintojen pohjalta viestiä, toisin sanoen siis sitä, miten vapaata sivistystyötä halutaan markkinoida.

Tutkimukseni on lähinnä kuvaileva ja ymmärrystä tuottava. Sen tarkoituksena on tuottaa ymmärrystä erityisesti nykykeskustelua halkovista juonteista sekä yleisemmällä tasolla vapaan sivistystyön legitimoitumisen rakentumisesta. Pyrin erittelemään sitä, miksi erilaiset aineistot ja tahot näyttävät viestivän niin kuin ne viestivät: millaista vapaata sivistystyötä ne näyttävät pitävän tärkeänä ja miksi näin näyttäisi olevan. Tutkimuksen lopuksi pyrin tarkastelemaan kokoavasti sitä, millaiseen suhteeseen erilaiset merkitystenannon tavat näyttävät asettuvan keskenään.

Tutkielmani rakentuu siten, että tämän luvun jatkoksi avaan lyhyesti tutkimukseni avainkäsitteitä. Niiden käsittely jatkuu osittain seuraavassa luvussa, jossa käyn läpi tutkimukseni analyttisiä lähtökohtia, työkaluja, aineistoa sekä analyysiprosessia. Tutkielmani kolmannessa luvussa tarkastelen vapaan sivistystyön legitimoitumista historiaesitysten valossa. Neljäs ja viides luku muodostavat nykypäivän merkitystenantoja ja legitimoiteja valottavan kokonaisuuden. Neljännessä luvussa erittelen hallintoesitystä, viidennessä konstruoin verkkoaineistosta kolme päädiskurssia, joissa vapaan sivistystyön legitimaatio näyttää rakentuvan eri tavoin. Kuudes luku päättää tutkielmani. Esi-tän siinä tutkimuskokonaisuutta koskevia päätelmiä suhteuttamalla keskeisiä löydöksiä toisiinsa sekä aiempaan tutkimukseen, arvioin tutkielmaani kokonaisuutena sekä kokoan yhteen jatkotutkimusajatuksia.

1.3 Tutkimuksen peruskäsitteitä

1.3.1 Vapaa sivistystyö instituutiona

Kokoan vapaan sivistystyön moniulotteisuutta yhteen instituutio-näkökulman avulla. Se tukee pyrkimyksiäni ymmärtää vapaata sivistystyötä ja sen kehitystä kokonaisuutena, jota yhteiskunnalliset muutokset suuntaavat. Yhteiskunta koostuu monentyyppisistä instituutioista: julkisen vallan, oikeuden ja talouden kaltaisista instituutioista avioliiton ja esimerkiksi juuri vapaan sivistystyön kaltaisiin instituutioihin. Bergerin ja Luckmannin mukaan ne vakiinnuttavat sosiaalista todellisuutta ja tuottavat siihen järjestystä. Tarkemmin ottaen ne ovat heidän mukaansa yhteiskuntaa koossa pitäviä sosiaalisen järjestyksen rakenteita. Instituutiot syntyvät ihmisten erilaisista tarpeista ja perustuvat keskeisiltä osin yhteiskunnassa jaettuihin arvoihin ja normeihin. Niitä luonnehtii pysyvyys, mutta ne voivat muuttua sekä myös purkautua yhteiskunnan muutosten mukana. (Berger & Luckmann 1994, 65–69.)

Yleisesti ottaen instituutioksi muotoutumisella eli institutionalisoitumisella tarkoitetaan vakiintuneen muodon ja aseman saamista tai esimerkiksi tapa- tai oikeussäännöksi muuttumista. Bergerin ja Luckmannin määrittelyn mukaan institutionalisoitumisessa on yksinkertaistettuna kysymys toistuvan yhdenmukaisen käyttäytymisen totunnaistumisesta, totunnaistuneen toiminnan vakiintumisesta, vakiintuneen toiminnan tyypittelystä ja tyypittelyn saavuttamasta yleisestä hyväksynnästä. Kun instituutiot syntyvät totunnaistumisen ja tyypittelyn seurauksena, tyypittelevät instituutiot vastavuoroisesti toimijoita – vapaan sivistystyön kontekstissa esimerkiksi opettajiksi ja opiskelijoiksi. Ne määrittelevät yhteiskunnassa erilaisia sääntöjä, rooleja ja tehtäviä. Myös sosiaalistuminen yhteiskuntaan tapahtuu kiinteässä yhteydessä erilaisiin instituutioihin. (Berger & Luckmann 1994, 65–69, 100–101, 147–152; Nurmi ym. 1995, 159.)

Instituutioteoriat (ks. tarkemmin esim. Gronow 2006) poikkeavat toisistaan, mutta keskenään yhdenmukaisesti ne korostavat muun muassa instituution ja organisaation käsitteiden erottamista toisistaan. Kun instituutiolla viitataan arkikielessä usein esimerkiksi hallituksen tai julkisen vallan organisaatioihin, tarkoittavat ne tarkemmin ottaen eri asioita. On toisin sanoen eri asia tarkastella vaikkapa oikeutta instituutiona kuin oikeutta organisaatioina. Esimerkiksi amerikkalainen taloushistorioitsija Douglass C. North määrittelee instituutiot organisaatioiden toimintaa ohjaaviksi sään-

nöiksi, jotka jakautuvat virallisiksi eli formaaleiksi ja epävirallisiksi eli informaaleiksi instituutioiksi. Virallisia instituutioita ovat muun muassa lait ja asetukset, epävirallisia puolestaan muun muassa traditiot, tavat ja normit. Organisaatioita taas ovat esimerkiksi oppilaitokset, järjestöt, virastot, yritykset ja tutkimuslaitokset. Instituutiot ja organisaatiot toimivat vastavuoroisessa suhteessa toisiinsa. Jos instituutioita tarkastellaan eräänlaisina pelin sääntöinä, ovat organisaatiot tarkasteltavissa ikään kuin pelaajina. Organisaatiot toimivat instituutioiden asettamissa rajoissa, jotka voivat kuitenkin muuttua ajan kuluessa. Esimerkiksi organisaatiot voivat pyrkiä vaikuttamaan instituutioon ja instituutiot muuttua organisaatioiden toiminnan vaikutuksesta. Viralliset instituutiot kuten lait muuttuvat joustavammin kuin normien tai vakiintuneiden toimintatapojen kaltaiset epäviralliset instituutiot. (North 1990, 4-5, 36–49; Sevänen 1998, 16.)

Vapaan sivistystyön kohdalla instituution ja organisaation käsitteet ovat käytettävissä päällekkäin. Sen piiriin kuuluvat oppilaitokset ovat tarkasteltavissa organisaatioina, mutta yhtä lailla ne ovat tarkasteltavissa omina erityislaatuina historiallisina instituutioina (vrt. esim. kansanopisto instituutiona ja organisaationa). Tutkimuksessani lähestyn oppilaitosmuotoja organisaatioina (vrt. Rinne, Kivirauma & Lehtinen 2004, 66–67), joiden toiminnalle vapaan sivistystyön instituutio luo reunaehdot, mutta joiden muotoon organisaatiot toisaalta vaikuttavat.

Esittelen seuraavaksi lyhyesti vapaan sivistystyön oppilaitosmuodot, samoin sen sijoittumista osaksi suomalaista aikuiskoulutusjärjestelmää. Formaali organisaationäkökulma avaa vapaaseen sivistystyöhön helposti lähestyttävän tulokulman, joka tutkielmani seuraavissa luvuissa alkaa rakentua moniulotteisemmaksi.

1.3.2 Vapaa sivistystyö organisaatioina – nykyiset oppilaitosmuodot

Suomalaisessa aikuiskoulutusjärjestelmässä vapaa sivistystyö kuuluu omaehtoisen aikuiskoulutuksen osa-alueelle. Se muodostaa merkittävän aikuisten omiin opiskelumotiiveihin sekä osallistumispäätöksiin perustuvan opiskelu-, harrastus- ja koulutuskokonaisuuden. Aikuiskoulutusjärjestelmän muut osa-alueet ovat henkilöstökoulutus sekä työvoimapolitiittinen aikuiskoulutus. Aikuiskoulutusta järjestetään Suomessa varsin monentyyppisissä oppilaitoksissa ja organisaatioissa: vapaan sivistystyön oppilaitosten lisäksi muun muassa ammatillisissa oppilaitoksissa, ammatillisissa aikuiskoulutuskeskuksissa, ammatillisissa erikoisoppilaitoksissa, korkeakouluissa, perusopetuksessa sekä aikuislukiossa. Henkilöstökoulutusta järjestävät työnantajat ja työvoimapolitiittista koulutusta valtio tai

valtio ja työnantaja yhdessä. (Tuomisto 1999a, 26; Rinne ym. 2004, 66–67; Manninen & Luukannel 2008, 10–12; OKM 2010.)

Vapaata sivistystyötä luonnehtii peruslähtökohdiltaan ideologinen vapaus, se ei ole tutkintotavoitteista eikä sen opetussisältöjä säädetä lainsäädännössä. Vapaan sivistystyön oppilaitokset ja organisaatioiden ylläpitäjät voivat siis päättää lainsäädännön (ks. liite 1) asettamissa rajoissa kohtalaisen vapaasti koulutus- ja opintotoimintansa tavoitteista ja sisällöistä. Oppilaitosten ylläpitäjiä ovat kunnat, kuntayhtymät, yhdistykset, säätiöt ja osakeyhtiöt ja ne edustavat varsin laaja-alaisesti erilaisia maailmankatsomuksellisia ja uskonnollisia taustanäkemyksiä. Opintojen järjestämismuodot vaihtelevat iltaopiskelusta kokopäiväisiin lyhytkursseihin ja intensiivikursseihin sekä lukuvuoden mittaisiin opintojaksoihin. Toiminnan rahoitus muodostuu organisaatiomuodoittain vaihtelevin perustein valtion - sekä kuntien rahoitusosuudesta, ylläpitäjän omasta rahoituksesta sekä opiskelija- ja kurssimaksuista. Eri organisaatiomuodoilla on omat toiminnalliset painotuksensa, mutta ainakin jossain määrin niitä yhdistää esimerkiksi lainsäädännössä määritellyt päämäärät ja toimintaperiaatteet (ks. liite 1). (Alanen 1986, 7; Tuomisto 1999a, 26; Manninen & Luukannel 2008, 10–12; OKM 2010.)

Vanhin vapaan sivistystyön oppilaitosmuodoista (ks. liite 2) on kansanopisto, joista ensimmäisen perusti Sofia Hagman Kangasalle vuonna 1889. Kansanopistot ovat internaatteja eli sisäoppilaitoksia. Arvo- ja aatetaustansa perustalta ne voidaan jaotella sitoutumattomiin eli grundtvigilaisiin, uskonnollisiin, järjestö- sekä erityisopistoihin. Suurin osa kansanopistoista on erilaisten yhdistysten ja säätiöiden ylläpitämiä, jonka lisäksi osa on kuntaomisteisia. Kansanopistojen pitkäkestoinen koulutus eli linjat kestävät lukuvuoden. Lisäksi ne järjestävät eripituisia kursseja kesällä ja viikonloppuisin sekä avointa yliopisto-opetusta yhteistyössä yliopistojen kanssa. Nykyisin ne tarjoavat niin omaehtoista, yleissivistävää kuin tiettyihin ammatteihin perehdyttävää opetusta sekä muuta ammatillista koulutusta. (Tuomisto 1999a, 29; Manninen & Luukannel 2008, 11; OKM 2010.)

Ensimmäinen työväenopisto perustettiin Tampereelle vuonna 1899. Nykyisin kansalais- ja työväenopistot eli kansalaisopistot muodostavat laajan, Suomen jokaisen kunnan alueelle ulottuvan verkoston. Ne ovat alueellisista sivistystarpeista käsin ohjautuvia, aatteellisesti ja poliittisesti sitoutumattomia oppilaitoksia. Pääosin ne ovat kunnallisia, jonka lisäksi osa opistoista on yksityisiä. Opetuksen painopiste on taideaineissa, kädentaidoissa ja kielissä, jonka lisäksi ne vastaavat suuresta osasta aikuisten perusopetusta ja tarjoavat avointa yliopisto-opetusta. Kansalais- ja työväenopistojen opetus järjestetään valtaosin iltaisin ja viikonloppuisin joko viikoittain kokoontuvina ryhminä, intensii-

vikursseina, monimuoto-opetuksena tai verkkokursseina. (Tuomisto 1999a, 30; Manninen & Luukannel 2008, 11; OKM 2010.)

Opintokeskukset ovat puolestaan järjestösidonnaisia valtakunnallisia keskuksia, joiden tausta on 1800–1900-luvun taitteessa esiinnousseissa joukkojärjestöissä ja niistä muodostuneissa sivistysliitoissa. 1920-lukuun mennessä järjestöt olivat ryhmittyneet suomenkielisiin sitoutumattomiin ja ruotsinkielisiin järjestöihin sekä sosialidemokraattisten järjestöjen vuonna 1919 perustamaksi Työväen Sivistysliitoksi (TSL). Niiden suosituin toimintamuoto oli opintokerho, joka on edelleen säilynyt keskeisenä opintokeskusten toimintamuotona. Muita opintokeskusten toimintamuotoja ovat muun muassa luento- ja kurssitoiminta, pienryhmäopiskelu sekä internet-kerhot. Ne tarjoavat myös ohjaajakoulutusta sekä järjestävät erilaista harrastus- ja kulttuuritoimintaa. Opintokeskukset ovat yksityisiä aikuisoppilaitoksia, joiden taustajärjestöistä noin puolet edustaa puolueita ja ammattiyhdistysliikettä, ja noin puolet sitoutumattomia kansalaisjärjestöjä. Taustajärjestöjen aatetausta vaikuttaa koulutustarjonnan muotoutumiseen. Opintokeskukset järjestävät opintoja itse sekä yhteistyössä kansalais- ja kulttuurijärjestöjen kanssa. (Alanen 1987, 18–21; Tuomisto 1999a, 29; Manninen & Luukannel 2008, 11; OKM 2010.)

Nuorimpia vapaan sivistystyön organisaatiomuodoista ovat kesäyliopistot ja liikunnan koulutuskeskukset. Ensimmäinen kesäyliopisto perustettiin Jyväskylään vuonna 1912. Ne ovat alueellisia koulutusorganisaatioita, joiden ylläpitäjiä ovat yhdistykset sekä eräät maakuntaliitot. Kesäyliopistot toimivat hajautetusti muiden oppilaitosten tiloissa. Ne tarjoavat muun muassa avointa yliopisto-opetusta, ammatillista täydennyskoulutusta, kielikoulutusta, työvoimapolitiittista aikuiskoulutusta, lyhytkestoista vapaatavoitteista koulutusta, korkeakoulutasoisia taide- ja kulttuurialojen kursseja, seminaareja, luentoja sekä ikääntyvien yliopistotoimintaa. Kesäyliopistojen toiminta on ympärivuotista, mutta se painottuu kesään. (Manninen & Luukannel 2008, 12; Ojalehto 1994, 261; OKM 2010.)

Ensimmäinen liikunnan koulutuskeskus perustettiin Tampereen Varalaan vuonna 1909. Liikunnan koulutuskeskukset tarjoavat liikunta-alan vapaatavoitteista koulutusta nuorille ja aikuisille sekä alan ammatillista perus- ja lisäkoulutusta. Ne ovat myös urheilijoiden valmennuskeskuksia. Vapaan sivistystyön piiriin kuuluu myös neuvontajärjestöjä, joiden toimintaa ei kuitenkaan ohjata lainsäädännössä. OKM:n alaisia aikuiskoulutusta järjestäviä neuvontajärjestöjä ovat kotitalousneuvontajärjestöt sekä käsi- ja taideteollisuusjärjestöt. (Manninen & Luukannel 2008, 12; OKM 2010; Virtala 1994, 26.)

1.3.3 Instituution toimintaa ja sen muutosta kuvaavat sisällölliset peruskäsitteet – valistus, sivistys, kasvatust, koulutus ja elinikäinen oppiminen

Kun tutkimuskohteena on vapaa sivistystyö, on huomioitava, että se on muotoutunut tai foucault’laisittain polveutunut (ks. Husa 1995) toiminnasta, jota on kutsuttu kansanvalistukseksi, vapaaksi kansanvalistustyöksi sekä vapaaksi kansansivistystyöksi (ks. esim. Karjalainen & Toiviainen 1984; Alanen 1986, 53; Tuomisto 1991). Vapaa sivistystyö on käsitteenä suhteellisen nuori, se on vakiintunut alan peruskäsitteeksi vasta 1960-luvulla (Alanen 1986, 53). Sen kanssa käytetään edelleen rinnakkaisesti myös vapaan kansansivistystyön käsitettä, erityisesti mikäli halutaan korostaa yhteispohjoismaalaista perinnettä (ks. esim. Salo 2007 ja 2008).

Aulis Alasen (1986, 53) mukaan vapaaseen sivistystyöhön kiinnittyvä käsitteenmuutos on heijastanut vaihtelevasti sen merkityssisältöjen ja/tai toiminnan muutosta. Alan peruskäsitteeseen sisältyvien valistuksen ja sivistyksen ohella sen toiminnan painopisteiden muutosta voi lähestyä kasvatuksen, koulutuksen ja elinikäisen oppimisen käsitteiden avulla (Tuomisto 1991; Rinne ym. 2004, 67, 69). Käsitteiden erot on hyvä tiedostaa, sillä tällöin niiden avulla voidaan viitata tietoisesti vapaan sivistystyön eri puoliin. Vapaa sivistystyö merkityksellistyy toisin sanoen eri tavoin esimerkiksi kasvatuksellisenä ja koulutuksellisenä ilmiönä kuten ylipäänsä riippuen siitä, kuvataanko sitä valistuksen, sivistyksen, kasvatuksen, koulutuksen vai elinikäisen oppimisen käsittein. Tästä syystä avaan seuraavaksi lyhyesti käsitteiden painotuseroja sekä niitä selittäviä käsitteiden historiallisen vakiintumisen konteksteja (ks. tarkemmin esim. Tuomisto 1991).

Valistus

Kansanvalistuksen aika alkoi osana suomalaista 1800-luvun yhteiskunnallista murrosta. Kuitenkin jo sitä ennen oli kirkolliselle kansanopetukselle ehtinyt muotoutua varsin pitkä perinne. Kansanvalistuksen vaihetta edeltäneenä vapaan sivistystyön keskeisenä alkujuurena pidetään juuri kirkon johtamaa kansanopetusta, joka käynnistyi 1500-luvulla alkaneen luterilaisen uskonpuhdistuksen yhteydessä ja sen herättämistä kansalaisten yleisen lukutaidon tarpeista. Kehityksensä alkusysäyksen saivat niin Suomen kirjakieli, kansankirjallisuus kuin kansanopetuskin muun muassa lukukinrerijärjestelmän sekä kiertokoulun kehityksen myötä. Vaiheeseen sijoittuu esimerkiksi suomen kirjakielen isäksi kutsutun Mikael Agricolan *Abckiria* (1543), aapinen ja katekismus, joka on nähty keskeisenä ilmauksena pyrkimyksistä koko kansan lukutaitoon. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 14–16.)

1800-luvun jälkipuoliskolla alkanut yhteiskunnallinen rakennemuutos, esimerkiksi Suomen talouden modernisoituminen, sekä siihen kietoutuneet eurooppalaiset aatevirtaukset kuten valistusaate, liberalismi, nationalismi ja sosialismi, alkoivat luoda vahvistuvaa pohjaa myös kirkosta erillisen yleisen kansanopetuksen sekä kansanvalistustyön järjestämiselle. Kun valistus ja opinnot olivat sääty-yhteiskunnan periaatteiden mukaisesti kuuluneet säätyläisten erioikeuksiin, alettiin kansanvalistus-käsitteen käyttöönoton myötä korostaa moraalista velvoittavuutta myös ”rahvaan” tiedon tason nostamiseen. Eriytymisensä alkuvaiheissa kansanvalistuksen käsite viittasi siis kansaan tai tarkemmin ottaen sen tiettyyn osaan eli rahvaaseen kohdistuvaan koulun ulkopuoliseen ja aikuisiin kohdistuvaan valistustyöhön. 1870–80-luvulla yleistynyt ”vapaan” liittäminen käsitteeseen korosti toiminnan vapaaehtoista luonnetta ja teki eroa muun muassa kinkereillä toteutettuun Katekismuksen ulkoa opetteluun. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 14–16, 21–24; Alanen 1986, 53; Tuomisto 1991, 30–40; Tuomisto 1999b, 70.)

Sivistys

Vuoden 1918 sisällissodan jälkeen myös vapaata kansanvalistustyötä alettiin tarkastella kriittisemmin. Se haluttiin perustaa syvällisempään, tieteelliseen totuudenetsintään, joka voisi omalta osaltaan yhdistää kahtia jakautunutta kansaa. Tähän liittyi 1920–30-luvulla käyty kiivas vapaan kansanvalistustyön johtohahmojen välinen keskustelu alan peruskäsitteestä, joka kääntyi vapaan kansansivistystyön hyväksi. Esimerkiksi Zachris Castrénin ajamana sivistys-käsitteen nähtiin tavoittavan syvemmin ihmisolemusta ja kiinnittyvän myös tunne-elämän kehittymiseen toisin kuin tiedonvälitystä korostaneen valistus-käsitteen (käsittelyssä tarkemmin luvussa 3.2). Samalla universaalimpi humanistinen sivistyskäsitte alkoi nousta kansallisuusaatteen ja kristillisyyden tilalle vapaan kansansivistystyön arvolähtökohtana. Sivistyksen omaksumisessa alettiin korostaa hiljalleen kirjaopintojen merkitystä ja jopa kritisoida tilapäisluonteisiksi nähtyjen valistus- ja ajanvietetilaisuuksien kasvatuksellista ja sivistyksellistä merkitystä. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 18–26, 108; Alanen 1986, 53–55; Tuomisto 1991, 47, 55–56; Tuomisto 1992, 20–31.)

T. I. Wuorenrinteen (1942) klassinen, joskin myös haastettu (ks. Kantasalmi & Hake 1997) jaksotus jäsentää vapaan sivistystyön alkuvaiheet 1) 1500-luvulta 1800-luvun jälkipuoliskolle ulottuvaksi kansankasvatuksen kaudeksi, 2) Kansanvalistusseuran (KVS) perustamisesta (1874) sisällissotaan (1918) ulottuvaksi kansanvalistuksen kaudeksi sekä 3) sisällissotaa seuranneeksi vapaan kansansivistystyön vaiheeksi. Wuorenrinne on kuvannut siirtymää kansanvalistuksen kaudelta vapaan kan-

sansivistystyön vaiheeseen myös siirtymäksi ekstensiivisestä intensiivisen kansanopetuksen vaiheeseen. Jukka Tuomisto kokoaa muutosta yhteen toteamalla toiminnan painopisteiden alkaneen tuolloin siirtyä ensinnäkin valistavasta tiedonvälityksestä yksilöiden kriittisen ajattelukyvyyn kehittämiseen, vuorovaikutteisuuteen ja omatoimisuuteen, toiseksi kansanliikkeiden tarpeiden sijasta yksilöiden omaehtoisiin sivistystarpeisiin ja kolmanneksi aikuisopetuksen erityispiirteisiin alettiin kiinnittää aiempaa enemmän huomiota. (Tuomisto 1991, 30–40, 46–47, 55.)

Toiminnan sisällöllisen muutoksen kuvauksena Wuorenrinteen perinteikästä jäsenystä on edellä mainitulla tavalla kuitenkin myös haastettu. Esimerkiksi Kari Kantasalmi ja Barry J. Hake esittävät kriittisen uudelleentulkinnan kansanvalistuksen projektista ja ulottavat sen 1850-luvulta aina toiseen maailmansotaan asti. Heidän mukaansa ajanjaksoa luonnehtii pikemminkin vallinneen ideologisen diskurssin ja kasvatuksellisten käytäntöjen jatkuvuus kuin katkos ja uudistuminen sisällissodan jälkeen. Heidän erittelyssään vapaan kansansivistystyön vaihe alkaa siis vasta toisen maailmansodan tienoilla. (Kantasalmi & Hake 1997, 353–354.)

Nykymuotoonsa vapaaksi sivistystyöksi alan peruskäsite lyhenyi 1960-luvulla. Alasen mukaan muutos ei tarkoittanut varsinaista toiminnan tai käsitteiden merkitysisällön muutosta kuten muutoksessa vapaasta kansanvalistustyöstä vapaaseen kansansivistystyöhön, jonka myös Alanen sijoittaa 1920-luvun taitteeseen. Kansa-sanasta luovuttiin pikemminkin siksi, että sen tulkittiin edelleen viittaavan harhaanjohtavasti vain yhteen väestönosaan. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 108; Alanen 1986, 53.)

Tutkimuksessani viittaan vapaaseen sivistystyöhön ja sen ”esimuotoihin” vakiintuneella tavalla Wuorenrinteen jaksotukseen tukeutuen, kuitenkin käsitteiden diskursiivisen luonteen huomioon ottaen.

Kasvatus

Sotien jälkeisessä jälleenrakennustyössä aikuiskasvatusala laajeni voimakkaasti. Sen järjestäjiksi tulivat näkyvällä tavalla muun muassa monet teollisuus- ja liikelaitokset, kunnat, valtiolliset laitokset sekä työmarkkina- ja ammattijärjestöt. Laajentuminen oli käännteentekevää myös vapaan kansansivistystyön kannalta. Tähän asti se oli toiminut pitkälti synonyymina aikuiskasvatus-käsitteelle. Ammatillista aikuiskoulutusta ei heti luettukaan aikuiskasvatuksen piiriin kuuluvaksi. Sen elinkeinoelämän tarpeisiin kiinnittyvät tavoitteet erosivat siinä määrin vapaan kansansivistystyön perintee-

seen kiinnittyvistä aikuiskasvatuksen päämääristä. Aikuiskasvatus-käsitteen käyttö yleistyi 1960-luvulla ja 1970-lukuun mennessä se oli laajentunut viittaamaan kaikkiin organisoituihin aikuisopin-
tojen muotoihin ammatilliset ja kelpoisuutta tuottavat opinnot mukaan lukien. Vapaa sivistystyö
alkoi näin ollen viitata selkeämmin tiettyyn aikuiskasvatuksen osa-alueeseen. (Karjalainen & Toivi-
ainen 1984, 104–106; Tuomisto 1991, 63–65.)

Alan laajentumisen seurauksena aikuiskasvatus-käsitteen asema vankentui myös uutta kokonaisuut-
ta kokoavana alan periaatteellisena peruskäsitteenä, tässä Urpo Harvan teoretisoinneilla on esitetty
olleen keskeinen merkitys. Aikuiskasvatus-käsitteen ja ammatillisen aikuiskasvatuksen suhde oli
kuitenkin edellä mainitulla tavalla aluksi kaikkea muuta kuin selvä. Käsitteitä koskevaa periaate-
keskustelua käytiin 1940-luvulla ensin aikuiskasvatuksen ja vapaan kansansivistystyön käsitteiden
toisiinsa suhteutumisesta ja ammatillisen aikuiskasvatuksen laajentumisen myötä keskustelu laajeni
käsittelemään myös sitä. (Tuomisto 1991, 63–65; Suoranta ym. 2008, 21–22.)

Aikuiskasvatus-käsitettä vakiinnuttanut Harva teoretisoi jo 1940-luvulla englanninkielinen *adult
education* -käsite lähtökohtanaan, miksi esimerkiksi aikuisille järjestettävä opintokerhotoiminta tuli
käsittää aikuisten kasvatukseksi ja kasvamaan saattamiseksi. Hän viittasi aikuiskasvatuksella yleis-
sivistävään kokonaispersoonallisuuden kehittämiseen. Määritelmän lähtökohdat tulevat selvästi
esimerkiksi Castrénin jo vuonna 1929 esittämän vapaan kansansivistystyön määritelmän (ks. luku
3.2.3, s. 55) lähelle, mutta Harva ulottaa sivistystehtävän koskemaan aikuiskasvatusta vapaata kan-
sansivistystyötä laajemmin. Tuomisto tuo kuitenkin esiin, että Harvan suhtautuminen ammatilliseen
aikuiskasvatukseen oli varsin ristiriitainen. Toisinaan hän korosti, ettei ammattisivistys kuulunut
aikuiskasvatuksen alueelle ja toisinaan hän viittasi aikuiskasvatuksella kaikkeen aikuisiin kohdistu-
vaan aikuiskasvatustoimintaan ja aikuisten opettamiseen. Jälkimmäisenä mainittu katsantotapa va-
kiintui ja yleistyi aiemmin mainitulla tavalla 1960-luvun mitta. Esimerkiksi vuonna 1966 myös
alan yliopistollisen oppiaineen eli kansansivistysopin nimi muutettiin Helsingistä Tampereelle
muuttaneessa Yhteiskunnallisessa korkeakoulussa (YKK, vuodesta 1966 Tampereen yliopisto) ai-
kuiskasvatukseksi. Kansansivistysopin ensimmäinen oppituoli oli perustettu Yhteiskunnalliseen
korkeakouluun jo vuonna 1946 ja oppiaineena se oli aloitettu YKK:ssa jo vuonna 1928. Nykyisin
aikuiskasvatuksen käsitteellä viitataan Suomessa niin käytännön toimintakenttään, yliopistolliseen
oppiaineeseen kuin teoriajärjestelmään. Se on vapaan sivistystyön yläkäsite. (Tuomisto 1991, 56–
64; Rinne ym. 2004, 65; Suoranta ym. 2008, 21–22.)

Koulutus

Aikuiskoulutus-käsitteen käyttö yleistyi 1970-luvulla. Se heijasti ammatillisen aikuiskoulutuksen aseman vankentumista. Tuomisto näkee aikuiskoulutus-käsitteen nousun aikuiskasvatus-käsitteen rinnalle ja alan yleistermiksi tapahtuneen erityisesti aikuiskasvatusalan integroivaa kehittämis- ja suunnittelutyötä kiihdyttäneen Aikuiskoulutuskomitean vaikutuksesta. Komitea korosti aikuisopin-
tojen merkitystä muun muassa tuotannon kehittämisessä sekä edisti aikuiskasvatuskokonaisuuden kytkemistä osaksi muuta yhteiskunnallista koulutusjärjestelmää. Aikuiskoulutuksesta muotoutuikin erityisesti julkisen hallinnon ja elinkeinoelämän käyttämä yleiskäsite. Tuomisto huomauttaa, että alan teoreetikot ja tutkijat taas ovat korostaneet aikuiskoulutus-käsitteen sopivuutta aikuiskasvatuk-
sen alakäsitteeksi, erityisesti kelpoisuustavoitteista aikuiskasvatusta kuvaavaksi käsitteeksi. (Rinne ym. 2004, 66–67; Tuomisto 1991, 63–65.)

Nykyään aikuiskasvatuksen ja -koulutuksen käsitteitä käytetään yleisesti päällekkäin ja synonyymisesti. Tuomiston määrittelemällä tavalla ne kuitenkin tarkemmin ottaen eroavat toisistaan. Aikuiskoulutus viittaa vankemmin formaaliin kelpoisuustavoitteiseen koulutukseen ja aikuiskasvatus laaja-
ja-alaisemmin myös formaalin koulutuksen ulkopuoliseen maailmaan. Aikuiskoulutus-käsitteellä viitataan myös yleisemmin formaaliin aikuiskoulutusjärjestelmään, joka luvussa 1.3.2 (s. 13–14) mainitulla tavalla jaetaan Suomessa kolmeen osaan: omaehtoiseen aikuiskoulutukseen, henkilöstökoulutukseen sekä työvoimapolitiittiseen aikuiskoulutukseen. (Tuomisto 1991, 63–65; Rinne ym. 2004, 66–67.)

Elinikäinen oppiminen

1990-luvulla aikuiskasvatuksen kentällä siirryttiin koulutus-käsitteen ohella käyttämään voimakkaasti elinikäisen oppimisen käsitettä. Se viittaa sekä informaaliin että formaaliin oppimiseen. Risto Rinne, Joel Kivirauma ja Erno Lehtinen huomauttavat, että vaikka se toisaalta on nähtävissä varsin luonnollisena ja oppimista aina luonnehtineena periaatteena, alkoi modernin maailman koulutuspolitiikka korostaa muodollisen koulutusjärjestelmän sekä lasten ja nuorten koulutuksen laajentamisen tärkeyttä ihmisen työ- ja elämäntaitojen tuottajana. Näkökulma muuttui 1960-luvulta ja voimistuvasti 1990-luvulta lähtien. Kiihtyneen yhteiskunnallisen muutoksen seurauksena elinikäisen oppimisen käsitteen avulla haluttiin kiinnittää erityistä huomiota myös aikuisten oppimismahdollisuuksien tukemiseen. Käsite ilmaantui aikuiskasvatuksen kentälle 1960-luvulla Unescon (*United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*), ja myöhemmin 1980-luvulla erityisesti

OECD:n (*Organisation for Economic Cooperation and Development*) ajamana. Jälkimmäisen aal-
lon kaikuina työelämän ja yhteiskunnan muutostarpeiden on kritisoitu kuuluvan käsitteen käytössä
vapaan sivistystyönkin alueella varsin voimakkaana verrattuna sen humanistiseen, kasvamaan pyr-
kivän ihmisen mahdollisuuksia sekä elämänlaajuista oppimista korostavaan periaatteelliseen sisäl-
töön. (Tuomisto 2002, 18–25; Rinne ym. 2004, 67, 69; ks. myös Manninen 2010a.)

1.3.4 Legitimaatio, hegemonia ja ideologia – erilaiset perustelut instituution olemassa- ololle

Instituution kannalta legitimaation käsite on olennainen. Kuten yhteiskunta ei pysy kasassa ilman
instituutioita, eivät instituutiot pysy kasassa ilman legitimaatiota. Teoreettisesti tarkasteltuna legiti-
mointi viittaa yhteiskunnallisten objektivoitumien tekemiseen subjektiivisesti uskottaviksi, yksin-
kertaisemmin muotoiltuna sitä, että kunkin instituution olemassaololle täytyy löytyä perustelu. Ber-
ger ja Luckmann avaavat legitimoimista erityisesti prosessina, jossa yhteisö vahvistaa ja perustelee
objektiivisena pitämäänsä todellisuutta ja yhteiskunnan institutionalisoituneita rakenteita uusille
sukupolville. Uusi sukupolvi tuo heidän mukaansa aina mukanaan niin sanotun kuuliaisuuden on-
gelman, koska se ei tunne olemassa olevien instituutioiden alkuperää tai tarkoitusta. Heille institu-
tiot ovat aina jotakin, mitä oppia. Niiden sisäistäminen eli sosiaalistuminen niihin ei tapahdu auto-
maattisesti. Yleisemmällä tasolla tarkasteltuna kyse on siitä, että vakiintuneiden mallien kyseen-
alaistaminen on todennäköisempää aina silloin, kun toiset ovat niitä asettaneet kuin mallien kohdal-
la, joiden vakiinnuttamisessa on itse oltu mukana. (Berger & Luckmann 1994, 75–80, 107–119.)

Berger ja Luckmann erottavat neljäntasoisia legitimointeja. Ensimmäisen tason legitimoinnit ovat
arkitietoa. Sen valossa instituutio näyttäytyy yksinkertaisesti luontevimpana ja ainoana tapana toi-
mia. Se on arjen ”asia vain on näin ja se on aina ollut näin” -puhetta, jossa tottumus legitimoii insti-
tuutiota. Toisen tason legitimoinnit ovat esiteoreettisia, muun muassa perinteeseen, sanontoihin ja
tarinoihin nojaavia tapoja perustella instituutiota. Kolmannen tason legitimoinnit taas nojaavat teo-
rioihin. Neljännen tason legitimoinnit taas nojaavat moniulotteisiin teoriakokonaisuuksiin, jotka
Berger ja Luckmann ovat nimenneet symboliuniversumeiksi. Symboliuniversumit ovat teorioiden
avulla muodostettuja eräänlaisia kaiken paikalleen laittavia maailmankatsomuksia. Ne integroivat
yhteisön historian instituutioineen, instituutiot toimintamalleineen sekä yksilöt elämäkokemuksi-
neen mielekkääksi kokonaisuudeksi. Erilaiset uskonnolliset (esim. luterilainen) ja tieteelliset (esim.
positivistinen) selittämismallit ovat esimerkkejä erilaisista symboliuniversumeista. Symboliuniver-

sumeita taas pitävät yllä ja legitimoivat erilaiset niille kielen tarjoavat käsitejärjestelmät kuten teologia tai tiede. (Berger & Luckmann 1994, 95–100, 107–125.)

Mitä moninaisemmat vaihtoehdot ja eriytyneemmät symboliuniversumit yhteiskuntaa koostavat, sitä vaikeammaksi tietyn sosiaalisen järjestyksen ja totuuden legitimoiminen muodostuu. Moninaista, eriytyneistä symboliuniversumeista voi seurata esimerkiksi hegemoniakamppailuja. Hegemonia viittaa sellaisiin merkityksiin ja arvoihin, jotka koetaan yhteiskunnan eri osa-alueilla luonnollisiksi ja ikään kuin kaikille yhteisinä. Se viittaa yhteiskunnalliseen valtaan, joka perustuu yleiseen hyväksyntään, ei esimerkiksi pakkokeinoihin. Se on valtaa tuottaa todellisuutta siten, että hegemoniasta poikkeava tieto on ikään kuin poikkeamista todellisuudesta, joka kuitenkin viime kädessä on hajanainen ja monitahoinen. Hegemonia on jatkuvan horjituksen alaisena ja esimerkiksi kilpailevan, vaikutusvaltaiseksi nousevan symboliuniversumin esiintulo voi tehdä vallitsevan hegemonian näkyväksi. Tätä seuraava kamppailu on luonteeltaan useimmiten ideologinen. (Berger & Luckmann 1994, 136, 140; Fairclough 2003, 45–47.)

Ideologiaa määriteltessään Berger ja Luckmann muistuttavat, että instituutioita ja symboliuniversumeita legitimoivat ihmiset, joilla on konkreettinen asema sekä konkreettisia yhteiskunnallisia intressejä. Ideologia muotoutuu toisiaan täydentävistä ideoista, niihin liittyvistä uskomuksista, normeista ja toteamuksista, joista muodostuu kohtalaisen systemaattinen rakenne. Ne ovat jatkuvasti läsnä niin instituutioiden kuin yksilöiden identiteettien tasolla. Ideologia viittaa myös kilpailevien intressiryhmien eriäviin tulkintoihin yhteiskuntakokonaisuudesta, esimerkiksi eriäviin näkemyksiin hyvästä ja pahasta. Tätä havainnollistavat esimerkiksi puoluepoliittisesti eriävät katsantokannat. (Berger & Luckmann 1994, 133–136, 138–141, 145; Fairclough 2003, 9.) Kun nojaan tutkimuksesani tällaiseen laveampaan ideologiatulkintaan enkä esimerkiksi käsitykseen ideologiasta vääristyneenä tietoisuutena, se tulee lähelle intentionaalisuuden käsitettä.

1.3.5 Intentionaalisuus instituutioiden ja legitimoitien ytimessä

Intentionaalisuus on keskeinen käsite niin instituution kuin legitimaation näkökulmasta. Se lomittuu myös ideologian käsitteeseen sen eräänlaisena yläkäsitteenä. Bergerin ja Luckmannin teoria todellisuuden sosiaalisesta rakentumisesta korostaa inhimillisen toiminnan intentionaalisuutta, esimerkiksi instituutiot ja niiden legitimaatiot muotoutuvat intentionaalisen toiminnan tuloksena. Yksinkertaisesti intentionaalisuus viittaa suuntautuneisuuteen, tarkoituksellisuuteen ja tavoitteellisuuteen.

Ihmisten toiminta suuntautuu aina tietoisesti tai tiedostamatta tavoitteisiin ja päämääriin. Ajattelemisen on jonkin ajattelemista, tiedostaminen jonkin tiedostamista ja niin edelleen. (Berger & Luckmann 1994, 28–44, 74–75; Saarinen 1994, 262.)

Berger ja Luckmann korostavat suuntautuneisuuden kontekstisidonnaisuutta. Se on oikeastaan asetettavissa heidän teoriansa ytimeen. Todellisuuden sosiaalisessa rakentumisessa on kokonaisuutena kyse siitä, kuinka yhteiskunta instituutioineen ja muine rakenteineen vaikuttaa ihmiseen, tämän suuntautuneisuuteen ja siihen, miten hän kokee arkitodellisuutensa, ja kuinka ihminen kuitenkin samalla vaikuttaa yhteiskuntaan ja sen rakenteisiin. Heidän mukaansa yksilön ja sosiaalisen todellisuuden välinen suhde on siis dialektinen. Osana sosiaalista todellisuutta yksilön intentio ei siis vielä yksin riitä tekemään esimerkiksi vapaasta sivistystyöstä vapaata sivistystyötä vaan subjektiivisten merkitysten muotoutumiseen niin sanotusti objektiivisiksi tosiasioiksi eli osaksi sosiaalista todellisuutta tarvitaan aina myös viiteryhmä sekä jaettu uskomusmaailma. (Berger & Luckmann 1994, 28–44, 74–75.)

2 Menetelmät ja aineisto

Sosiaalinen konstruktionismi korostaa kielen keskeisyyttä merkityksiä rakentavana järjestelmänä. Näkemykset kielenkäytöstä intentionaalisena sosiaalista todellisuutta rakentavana toimintana sekä tiedonmuodostuksesta yhteisöllisenä, kontekstisidonnaisena toimintana kääntyvät keskeisiksi diskurssianalyysin taustaolettamuksiksi, joihin paneudun seuraavaksi. Lähtökohtaisesti diskurssianalyysiä voi Jokisen ym. tavoin luonnehtia ”kielenkäytön ja muun merkitysvälitteisen toiminnan tutkimukseksi, jossa analysoidaan yksityiskohtaisesti sitä, miten sosiaalista todellisuutta tuotetaan erilaisissa sosiaalisissa käytännöissä”. Sen tehtävänä on pyrkiä osoittamaan vakiintuneiden totuusdiskurssien konstruktivisuus sekä pyrkiä nostamaan tutkimusaineistosta esille jotakin sellaista, joka ei siitä automaattisesti nouse esille. Kun arjessa todellisuuden sosiaalinen rakentumisprosessi jää yleensä havaitsematta, pyrkii diskurssianalyysi osoittamaan, että asiat voisivat olla toisinkin. Kuten yhteiskuntatieteilijät Sari Pietikäinen ja Anne Mäntynen toteavat, juuri diskursseja tarkastelemalla on mahdollista tutkia sitä, miten mikrotason kielellisessä todellisuudessa näkyvät makrotason pro-

sessit, liikkeet, säännöt ja seuraukset. (Berger & Luckmann 1994, 40–47; Jokinen ym. 1993, 9–11; Husa 1995; Fairclough 1997, 75; Pietikäinen & Mäntynen 2009, 7, 28).

2.1 Kriittisen diskurssianalyysin peruslähtökohtia

Diskurssianalyysi on kokonaisuutena väljä teoreettinen viitekehys, joka tavataan jakaa kahteen perinteeseen: ensinnäkin lingvistiikasta vaikutteita saaneeseen anglosaksiseen sekä toiseksi muun muassa strukturalismista ja semiotiikasta vaikutteita saaneeseen Foucault-vaikutteiseen kriittiseen perinteeseen. Lingvististä perinnettä luonnehtii niin sanottu episteeminen konstruktionismi. Se tarkoittaa sitä, että kielenkäyttöä tarkastellaan itsenäisenä järjestelmänä aineiston muodostamassa todellisuudessa eikä aineiston ulkopuolisen todellisuuden olemassaoloon oteta kantaa. Kriittisissä diskurssianalyytisissä lähestymistavoissa taas korostetaan kielen ja kielen ulkoisen dialogista suhdetta sekä aineistoja diskursiivisten ja muiden sosiaalisten käytäntöjen ilmentymänä. Siihen nojautuvissa tutkimuksissa ollaan kiinnostuneita siitä, miten monista mahdollisista tavoista merkityksellistää todellisuutta juuri tietyt tavat nousevat valtaapitäviksi. Tällainen lähestymistapa, joka korostaa diskurssien ja niiden ulkoisen suhdetta, nojaa ontologiseen konstruktionismiin ja sitä voidaan nimetä myös kriittisrealistiseksi. (Jokinen ym. 1993, 9–11, 17–19; Husa 1995; Fairclough 1997, 75; Juhila 1999, 162–166; Fairclough 2003, 2–4.)

Tutkimukseni lähestymistapa nojaa jälkimmäisenä kuvailtuun kriittisen diskurssianalyysin perinteeseen. Sitä luonnehtivat muun muassa seuraavassa tarkemmin jäsennettävät lähtökohta-oletukset. Kohdat vastaavat jo osaltaan myös seuraavissa alaluvuissa tarkemmin käsittelyyn nostettavaan kysymykseen, mitä tarkoittaa kielenkäytön tarkasteleminen diskursseina eli kysymykseen, mikä on diskurssi:

- 1) Kielenkäyttö rakentaa sosiaalista todellisuutta ja tuottaa seurauksia. Kieli on notkea ja monikäyttöinen resurssi, jonka käyttöä kuitenkin esimerkiksi konteksti sekä siihen liittyvät diskursiiviset ja vuorovaikutukselliset käytännöt sääntöineen aina rajaavat. Kielenkäyttäjän ilmaisut välittävät aina jotakin todellisuuden luonteesta, mutta samalla ne myös rakentavat sitä ja tuottavat seurauksia. Ne esimerkiksi oikeuttavat tiettyjä asiantiloja. (Jokinen ym. 1993, 17–18, 41; Pietikäinen & Mäntynen 2009, 15.)
- 2) Kieli ei heijasta sen ulkopuolista todellisuutta neutraalisti vaan sosiaalinen todellisuus koostuu useista rinnakkaisista ja keskenään kilpailevista jaetuista merkityssystemeistä eli diskursseista. Ne muodostuvat

suhteessa toisiin diskursseihin ja määräytyvät myös suhteessa diskurssin ulkopuolisiin suhteisiin ja voimiin kuten instituutioihin. (Jokinen ym. 1993, 17, 24–27.)

- 3) Merkityksiä välittävä toiminta on kontekstisidonnaista. Erilaisia merkityksenannon konteksteja ovat aineistosta riippuen esimerkiksi lausekonteksti, analysoitavien tekstien genre sekä sosiokulttuurinen ja historiallinen konteksti. (emt., 17, 30–34.)
- 4) Toimijat ovat kiinnittyneitä merkityssysteemeihin. Keskeisenä analyysin kohteena ei kuitenkaan ole tietty merkitystä tuottava taho eikä diskursseja lähestytä esimerkiksi väylänä tekstintakaisiin sisäisiin prosesseihin kuten esimerkiksi hermeneuttisissa tutkimuksissa on usein pyrkimyksenä. Tutkimuksessa ei siis esimerkiksi olla kiinnostuneita intentionaalisuudesta yksilöpsykologisena prosessina. Kiinnostus kohdistuu siihen, mitä diskurssilla tehdään ja mitkä ovat sen tehtävät, millaiset tutkimuskohteeseen liittyvät erilaiset identiteetit näyttävät realisoituvan eri konteksteissa ja miksi näin näyttää tapahtuvan esimerkiksi suhteessa laajempaan kulttuuriseen kontekstiin. (emt., 18, 37–38; Husa 1995.)

2.2 Määritelmiä pakeneva diskurssin käsite

Diskurssin käsitteelle ei ole esitettävissä mitään tyhjentävää ja yksiselitteistä määritelmää (Husa 1995) vaan ikään kuin sen luonteen mukaisesti myös diskurssilla itsellään voidaan eri tilanteissa tarkoittaa eri asioita. Myös kriittisen diskurssianalyysin perinnettä innoittanut Foucault on määritellyt diskurssin käsitettä monin, ristiriitaisinkin tavoin ja toteamaansa hän on tuonut yhteen muun muassa seuraavalla tavalla (Foucault 1972, 80):

I believe I have in fact added to its meanings: treating it sometimes as the general domain of all statements, sometimes as an individualizable group of statements, and sometimes as a regulated practice that accounts for a number of statements.

Foucault ensinnäkin käyttää diskurssin avaamisessa apunaan käsitettä *statement* (ransk. *énoncé*), jonka voi suomentaa väitteeksi, ilmaukseksi, toteamukseksi tai lausunnoksi (ks. esim. MOT-sanakirja). Diskurssiin sisältyvä ”tieto” on siis väittämienomaista ja on keskeistä ymmärtää, että ymmärrys kohteen moninaisista merkityksellistämistavoista on tapa tehdä oikeutta tarkasteltavalle kohteelle. Onhan Foucault (*L'ordre du discours* 1971, 55, sit. Alhanen 2007, 60) kuvannut diskursusia kärjistäen myös asioihin kohdistuvaksi väkivallaksi ja pakottamisen käytännöksi. Kun asiat todellisuudessa ovat usein sattumanvaraisia, epäsystemaattisia, sisäisesti hajanaisia ja kontingenteja, saavat diskurssin tapahtumat säännöllisyytensä vasta ja juuri tällaisissa kielellisissä ja toiminnallisissa käytännöissä (Alhanen 2007, 60).

Toiseksi otteesta piirtyy esille kaksi rinnakkaista ja yleistynyttä tapaa käyttää diskurssin käsitettä. Käyttöyhteydestä riippuen sitä voidaan käyttää yleisenä käsitteenä (engl. *discourse*) tarkoittaen kaikkea kielellistä ja semioottista toimintaa, jolla ajatellaan olevan vuorovaikutuksellisia ja sosiaalisia ehtoja ja seurauksia. Toiseksi sitä käytetään monikollisena käsitteenä (engl. *a discourse*), jolloin sillä tarkoitetaan tiettyä kiteytynyttä ja suhteellisen sitkeää merkityksellistämisen tapaa, jonka tietyn kieliyhteisön jäsenet tunnistavat (esim. feministinen tai uusliberalistinen diskurssi). Tässä merkityksessä eri diskurssien voi ajatella lähestyvän samaa aihetta eri näkökulmista. (Pietikäinen & Mäntynen 2009, 27, 50.)

Kolmanneksi, kuten Fairclough (2003, 25, 123) toteaa, esiin piirtyy Foucault'n vaikutusvaltainen näkemys diskursseista säännönmukaisina käytäntöinä (*regulated practice*), jotka muotoilevat kohdetta. Diskurssit eivät siis ole palautettavissa vain kieleen ja puheeseen vaan ne ovat aina yhteydessä esimerkiksi sosiaalisiin valtasuhteisiin. Juuri tähän ”enempään” Foucault'n mukaan tulee kiinnittää tutkimuksellinen huomio, pyrkii paljastamaan ja kuvaamaan sitä. Tarkasteluun tulee ottaa se tila sekä suhteiden verkosto, jossa diskurssit muodostuvat. (Foucault 1972, 32, 45, 49; Foucault 1989, 46, 52.)

2.3 Tutkimuksessa sovellettu diskurssin määrittelytapa

Yleisesti ottaen Foucault-vaikutteisissa diskurssianalyttisissä lähestymistavoissa diskurssin määrittelyssä korostetaan kielenkäytön ja käytännön toisiinsa kietoutuneisuutta (Husa 1995). Näin tekevät esimerkiksi Jokinen ym. (1993), Hall (1999) sekä Fairclough (1992; 1997), joiden määrittelyihin tutkimuksessani nojaan. Jokinen ym. (1993, 27) määrittelevät diskurssin verrattain eheäksi säännönmukaisten merkityssuhteiden systeemiksi, joka rakentuu sosiaalisissa käytännöissä ja joka samalla rakentaa sosiaalista todellisuutta. Hall puolestaan määrittelee diskurssia tietyksi tavaksi representoida eli esittää jotakin kohdetta ja siihen kiinnittyviä suhteita. Diskurssi mahdollistaa aiheen näkemisen jollakin tietyllä tavalla ja rajoittaa samalla muita tapoja, joilla aihe voitaisiin esittää. (Hall 1999, 98–122.)

Hallin tavoin Fairclough käyttää diskurssin määrittelyssä apunaan representaation eli ”esityksen” tai esitystavan käsitettä. Tarkemmin ottaen hän jäsentää diskurssin käsitteen kolmeen ulottuvuuteen. Diskurssin ulottuvuudet tai tasot ovat 1) tekstuaalinen, 2) diskursiivisten käytäntöjen sekä 3) sosiaa-

listen käytäntöjen taso. Tutkimusaineiston analyysin kannalta tämä tarkoittaa sitä, että sen sisältämiä merkitystenantoja ei analysoida vain kielellisinä ja tekstin rakenteellisina valintoina vaan myös historiallisina ja kontekstisidonnaisina diskursiivisina käytäntöinä suhteessa esimerkiksi muihin diskursseihin sekä sosiaalisina, seurauksia tuottavana käytäntöinä. Tältä pohjalta Fairclough määrittää myös koko kriittisen diskurssianalyysin kriittisyyden. Hänen mukaansa se viittaa pyrkimykseen ottaa huomioon se, että sosiaaliset käytännöt ja erityisesti kielenkäyttö ovat sidoksissa syy-seuraussuhteisiin, joita normaalioloissa ei huomata. (Fairclough 1992, 4; Fairclough 1997, 14, 28, 75–82.)

Ymmärrän diskurssin siis tiivistetysti representaationa. Diskurssit ovat näkökulmasidonnaisia esitystapoja, jotka sekä kuvaavat että rakentavat kohdetta ja sen suhdetta kielenkäytön ulkoiseen todellisuuteen aina tietynlaisena. Ne ovat intentionaalisia, tietyissä historiallisissa ja sosiokulttuurisissa tilanteissa ja suhteiden verkostoissa sekä tiettyjen tietojen ja tunteiden varassa tuotettuja merkitystenannon kokonaisuuksia. Erilaisissa konteksteissa sekä erityyppisistä intentioista ja näkökulmista käsin tarkastelukohde ja sen suhde muuhun maailmaan näyttäytyvät aina jossain määrin erilaisena. Diskurssi viittaa siis siihen, että todellisuudesta voidaan konstruoida eri versioita. Kriittisrealistisen diskurssianalyttisen lähestymistavan keinoin voidaan puolestaan kiinnittää huomiota juuri tuohon konstruoitumiseen ja sen seurauksia tuottavaan luonteeseen.

Aineiston analyysissä nojaan erityisesti Fairclough'n edellä esiteltyyn diskurssin jäsenyykseen. Esittelen soveltamistapaani tarkemmin luvussa 2.6 (s. 34) aineistojen esittelyn jälkeen. Jäsennyksestä johtamani analyysivaiheet konkretisoituvat, kun niitä on mahdollista peilata aineistoon.

2.4 Miksi tutkia diskursseja? ”Tieto” yhteiskunnallisena tuotoksena ja muutostekijänä

Fairclough'n tutkimuksissa kriittisrealistinen diskurssianalyttinen lähestymistapa konkretisoituu voimakkaana käytäntöyhteytenä. Hän toteaa itseään motivoineen diskurssien yhteiskunnallisten, poliittisten, kognitiivisten, moraalisten sekä materiaalistien seurausten. Hän esimerkiksi tarkastelee uusliberalistisen – Fairclough'n termein uuskapitalistisen (*new capitalism*) – diskurssin vaikutuksia yhteiskunnan eri toiminta-alueilla. Tarkastelujensa esimerkkitapauksena hän nostaa esille markkinoiden ja talouden logiikan tunkeutumisen koulutuksen toimintalogiikaksi pohtimalla muun muassa uuskapitalistiseen diskurssiin sisältyvää arkipäiväistänytä väitettä kilpailusta selviytymisen ehtona.

Hän erittelee, miten ihmiset toiminnallaan vaikuttavat diskurssin säilymiseen ja edistymiseen. Foucault'ta seuraten Fairclough'lle kyse on kuitenkin pikemminkin toisin ajattelun mahdollisuuden manifestoinnista kuin toiminnan arvottamisesta. Vaikka diskurssi ohjaisikin esimerkiksi ajattelemaan kilpailua elinehtona, kuin väistämättömänä luonnonlakina, haluaa hän ennen muuta havahduttaa ihmiset siihen lähtökohtaan, että kyseessä on vain eräs *taloudellisen* järjestyksen ilmentymä, jota on mahdollista pyrkiä muuttamaan. Näin piirtyy esille kriittisrealistisen diskurssianalyysin käsitys ihmisestä aktiivisena toimijana, itseään koskevien muutosten agenttina eikä passiivisena vallitsevien olosuhteiden uusintajana. (Fairclough 2003, 9–14, 203–204.)

Foucault'lainen lähestymistapa kietoutuu mielenkiintoisella tavalla yhteen myös vapaan sivistystyön historiallisten lähtökohtien kanssa. Molemmat niistä ammentavat valistusfilosofiasta (ks. esim. Tuomisto 1991, 32–33). Esimerkiksi Foucault'n filosofiaan perehtynyt Kai Alhanen korostaa väitöstutkimuksessaan, että Foucault'n toimintaa ohjanneen etiikan ymmärtämiseksi tulee huomioida juuri hänen suhteensa valistuksen perintöön sekä käsitys ajattelun sidoksesta ajankohtaiseen sosiaaliseen ja poliittiseen toimintaan. Valistus määrittyy Foucault'lla kantilaisittain eetoksena, jota luonnehtii kriittisyys. Se on ajattelun rajoja koetteleva käytäntö, oman historiallisen nykyhetken erityislaatuisuuden tutkimista ja henkistä täysi-ikäisyyttä järjen vapautumisena hallinnan kahleista. Kriittinen ajattelu saa kimmokkeen ajankohtaisista yhteiskunnallisista tilanteista. Foucault'n toimintaa ohjaisikin voimakas pyrkimys käydä eriarvoisuutta ja eriarvoistavia käytäntöjä vastaan. (Alhanen 2007, 19, 187–192.) Myös suomalaisen vapaan sivistystyön kontekstissa käytiin sen ensimetreillä eriarvoistavia käytäntöjä vastaan. Muun muassa juuri valistusaatteeseen nojaten vaadittiin esimerkiksi tiedon demokratisoimista ja alettiin kehittää kansan (tai tarkemmin ottaen rahvaan) opetuksen muotoja. Myöhemmin kansan omat, niin kutsutut omaehtoiset sivistystoimet alkoivat haastaa vallalla ollutta elitististä sivistysnäkemystä, jonka seurauksena niin sanotusti ylhäältä annettu sivistys korvautui pian alempien yhteiskuntaluokkien omilla itsekasvatuspyrkimyksillä (ks. tarkemmin luku 3.1). (Tuomisto 1991, 33; Salo 2002, 5.)

Ymmärrän Foucault'ta seuraten diskurssien seurauksia tuottavan luonteen vakavasti ottamisen tarkoittavan ennen kaikkea ymmärrystä siitä, mitä essentialisoivista eli olemuksellistavista ja jähmetävistä merkityksellistämisen tavoista voi seurata. Se tarkoittaa ymmärrystä suhteuttaa stereotyyppiä, joilta merkitysten välittämisessä ja tulkinnassa ei kuitenkaan kokonaan voida vältyä, ne kun ovat myös tapa tuottaa niin yksilöllistä kuin kollektiivista identiteettiä sekä tapa rakentaa ”meidän” ja ”muiden” välistä eroa. (Hall 1999, 77–137.) Tämä tarkoittaa myös hallinnon saneleman arvomaailman suhteuttamista. Koulutus- ja sivistyspolitiikka tai tarkemmin ottaen julkinen valta ja vallanpi-

täjät niiden takana ohjaavat ja arvottavat varsin väistämättömästi myös vapaan sivistystyön identiteettityötä tuottaen sille omista lähtökohdistaan käsin tietynlaista legitimaatiota ja tätä seuraavia konkreettisia toiminnan lähtökohtia. Ne legitimoivat aina enemmän tiettyjä kuin toisia kasvatuksellisia ja koulutuksellisia toimenpiteitä ja ohjaavat samalla julkisten varojen käyttöä enemmän tiettyihin kuin toisiin kohteisiin. (Berger & Luckmann 1994, 133, 145; Heiskanen 1994, 7; vrt. Petersen, 2006, 70–71.) Jos esimerkiksi ajatellaan, että vapaalla sivistystyöllä on tietty annettu yhteiskunnallinen tehtävä, voivat muunlaiset ”totuudet” sen tehtävistä ja merkityksistä jäädä piiloisemmiksi. Tiedyt nimetyt yhteiskunnalliset tehtävät kääntyvät vaivattomasti koulutuspoliittisiksi tavoitteiksi, jolloin käsitys ”kulttuurisesta totuudesta” vahvistuu ja ilmiöön sisältyvä moninaisuus, ja näin ollen ymmärrys ilmiön luonteesta voivat kapeutua (Huotari 2002, 77–79).

2.5 Aineistonvalinnan perustelut

2.5.1 Historialliset ja hallinnolliset esitykset

Historia- ja hallintoaineistojen tarkastelulla on tutkimuksessani kahdenlainen merkitys. Ne ensinnäkin taustoittavat vapaan sivistystyön nykydiskursseja eli avaavat vapaan sivistystyön historiallista kontekstia. Toiseksi seuraan niiden avulla eräänlaista vapaan sivistystyön legitimaatiopolkua, joka vie sen yhteiskunnallisesta eriytymisestä ja vakiintumisesta sen tehtäväkuvan vakiintumiseen sekä vakiintuneen yhteiskunnallisen säätelyn aikaan.

Kun tarkastelen vapaata sivistystyötä instituutiona, on johdonmukaista lähteä liikkeelle sen institutionalisoitumisesta. Bergerin ja Luckmannin (1994, 142, 210–211) institutionalisoitumisesta yleisesti esittämällä tavalla myös suomalaisen vapaan sivistystyön lähtökohdat kansanvalistuksena tavataan sijoittaa osaksi yhteiskunnallisen modernisoitumisen synnyttämää elämänalueiden eriytymistä. Perustan institutionalisoitumistarkasteluni sekä siihen liittyvät legitimaatiotulkintani tällaisiin Salon ja Suorannan (2002, 21) modernisaatiotulkintoiksi kutsumiin esityksiin (Karjalainen & Toiviainen 1984; Aaltonen 1991; Tuomisto 1991; Salo & Suoranta 2002). Niissä kansanvalistuksen synty liitetään osaksi poliittistaloudellista mullistusta, jossa syntyvät kansallisvaltio, valtiojärjestelmä, teollinen kapitalismi sekä työväenluokka kuten Salo ja Suoranta (2002, 20–21) määrittelevät.

Toiseksi tarkastelukohteeksi on kiinnostavaa ottaa castrénilainen vapaan sivistystyön normatiivinen tehtäväkäsitys. Sen lähtökohdat perustuvat Castrénin (1929) laatimaan vapaan sivistystyön perus-

asiakirjaksi kutsuttuun komiteanmietintöön. Mietinnön sisältöihin on viitattu myös vapaan sivistystyön perinteisenä sekä virallisena tehtäväkäsityksenä. Lisäksi mietinnössä on kuvattu kulminoituvan suomalaisen aikuiskoulutuspolitiikan alkaminen. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 103, 107; Alanen 1986, 52–55; Tuomisto 1991, 52; Salo & Suoranta 2002, 24). Vaikutusvaltaisuutensa ohella mietintö on mielenkiintoinen tarkastelukohde legitimoitumisen näkökulmasta juuri siksi, että sen on esitetty tuottavan vapaan sivistystyön olemassaolon oikeutusta samanaikaisesti sekä virallistekstinä että sosiaalisena normina (Karjalainen & Toiviainen 1984, 103, 107; Alanen 1986, 52–55; Salo & Suoranta 2002, 24; ks. Koivisto 2008).

Hallintoaineisto eli vapaan sivistystyön kehittämisohjelma (OPM 2009) tuo nykyaikaan, vakiintuneen yhteiskunnallisen säätelyn sekä virallistekstien aikaan. Varsinaisen ensimmäisen yhtenäisen lainsäädäntönsä vapaa sivistystyö sai vuonna 1998. Vapaan sivistystyön ollessa jälleen koulutuspoliittisen uudelleenmuotoilun kohteena lähdän tarkastelemaan, millaista yhteiskunnallista paikkaa valtionhallinto asemoi vapaalle sivistystyölle muutosvaateineen ja nykyisten yhteiskunnallisten muutosten keskellä. Mitä kehittämisohjelman mukaan nykyinen vapaa sivistystyö on tai pikemminkin mitä sen koulutuspoliittisten linjausten mukaan pitäisi olla ja millaiset raamit se asemoi keskeisenä toimintaa ohjaavana dokumenttina vapaan sivistystyön käytännölle?

2.5.2 Verkkoaineisto

Verkkosivuaineiston myötä siirryn tarkastelemaan, millä tavoin vapaa sivistystyö sekä sen legitimaatio määrittyvät alan oppilaitoksia edustavien tahojen määrittelyjen ja toiminnan kuvausten kautta. Tarkastelen verkkoviestintää osana vapaan sivistystyön julkisen kuvan rakentamista eli päätöksinä viestiä juuri tietyistä asioista ja pyrkimyksistä rakentaa tietynlaista mielikuvaa vapaasta sivistystyöstä (ks. Karvonen 1999). Verkkosivut ovat vapaan sivistystyön kohdalla vielä varsin vähän hyödynnetty, mutta näkyvyydessään ja tavoitettavuudessaan erittäin kiinnostava tarkastelukohde. Keskeisenä ja helposti tavoitettavana tiedonhaun (ks. tilastotietoa esim. Kohvakka 2009) areenana ei niiden rakentamaa kuvaa vapaasta sivistystyöstä kannata pitää yhdentekevänä.

Aineistona verkkosivut tulevat melko lähelle virallisdokumentteja siltä osin, että ne ovat pitkälle organisoituja, niiden julkaiseminen on suunnitelmallista ja johdettua toimintaa ja niistä on päätetty kollektiivisesti (Kuula 2006, 169–171). Kun lähestyn verkkoesityksiä julkisen kuvan näkökulmasta, korostuu tällöin mielikuvan käsite ja osana sivustojen rakentamista mielikuvien tietoinen rakenta-

minen: julkista kuvaa rakennetaan keskeisellä tavalla juuri mielikuvien varaan. Julkisen kuvan ohella voitaisiin puhua myös vapaan sivistystyön imagon tai brändin rakentamisesta. Yhteiskuntatieteilijä Erkki Karvosen mukaan julkisen kuvan, imagon, brändin sekä esimerkiksi maineen käsitteet viittaavat kaikki samaan mielikuvallisten ilmiöiden kenttään, joista kukin kuitenkin jäsentää kenttää hieman eri tavoin. Karvonen jatkaa, että runsaan tarjonnan ajassa mielikuvallisista seikoista on tullut yhä keskeisempi menestystekijä mille tahansa organisaatiolle. Yhä useammin juuri ne ratkaisevat kohderyhmän tekemät valinnat ja päätökset. Nykyisin puhutaan jopa mielikuvayhteiskunnasta postmodernin, tieto-, verkosto-, media- ja markkinayhteiskunnan käsitteellistysten ohella. Karvonen huomauttaa, että luonnehdinnat eivät sulje toisiaan pois vaan määritteet limittyvät toisiinsa ja valaisevat eri puolia nykyisestä elämänmuodosta. Mielikuvayhteiskunnan käsite kiinnittää huomiota siihen, että nykyisin ei vain materiaallinen vaan myös ideaalinen on yhteiskunnassa voimakkaasti vaikuttavaa todellisuutta. (Karvonen 1999; ks. myös Rope & Mether 2001, 14–16.)

Julkinen kuva viittaa toimijoiden itsestään antamaan kuvaan ja vaikutelmaan sekä pyrkimykseen erottua aikuiskoulutuksen järjestäjien joukosta. Edellä sivutulla tavalla se viittaa myös ihmisten muodostamaan mielikuvaan toimijasta tai palvelusta. Julkista kuvaa ja imagoa voi pitää synonyymeina, mutta Karvosen tavoin julkisen kuvan voi tarkentaa tarkoittavan erityisesti mediavälitteistä imagon rakentamista. Tästä syystä viitataan myös tutkimuksessani juuri julkiseen kuvaan ja sen rakentamiseen. Brändin voi puolestaan nähdä kohdennetummin markkinoinnillisena käsitteenä ja viittaavan erityisesti asiakkaille suunnattuihin toimenpiteisiin. Sillä voidaan viitata myös tuotemerkkiin tai tuotenimeen. (Karvonen 1999; Rope & Mether 2001, 13–19.)

Julkiset kuvat ovat pelkistettyjä hahmoja kuvaamistaan kohteista. Karvonen kuvailee, että monimutkaiseksi ja vaikeasti hahmotettavaksi käyneen todellisuuden keskellä ne ovat eräänlainen pelastus, jonka avulla asioihin saadaan vähällä vaivalla jonkinlaista tolkkua. Ajatellun kohderyhmän tai asiakaskunnan toiminnan kannalta sillä ei oikeastaan edes ole niin paljon merkitystä, minkälainen organisaatio tai palvelu kaikessa moninaisuudessaan on kuin kohderyhmän käsityksillä toiminnan kohteesta. Toisin sanoen juuri mielikuva organisaation toiminnasta on usein sen kohderyhmän edustajalle keskeisin paikkansa pitävä asia ja hänen toimintansa tai toimimatta jättämisen lähtökohta. Viestinnän suunnittelijat ja tuottajat eivät kuitenkaan voi lähettää vastaanottajille valmiita mielikuvia vaan ne syntyvät vastaanottajan mielessä hänen oletustensa ja kokemustensa myötävaikutuksella. Mielikuvat ovat diskursiivisia ja kuten diskursseilla yleensä, on myös mielikuvilla ensinnäkin kulttuurinen, jaettu ulottuvuus sekä toiseksi subjektiivinen ulottuvuus ihmisten kokemusten, tietojen, asenteiden, tuntemusten ja uskomusten summana muotoutuvina sisäisinä totuuksina. Mieliku-

vat syntyvät siis toisaalta tuottamatta, mutta yhtä lailla niitä voidaan rakentaa tietoisesti, kuten esimerkiksi markkinointiviestinnässä on pyrkimyksenä. Onnistuneessa viestinnässä organisaation ja kohderyhmän näkemykset kohtaavat ja tähän suuntaan kohderyhmää pyritään ohjailemaan viestintään sisältyvien erilaisten tulkintaohjeiden ja -vihjeiden avulla. (Karvonen 1999; Rope & Mether 2001, 13, 18–19, 31.)

Mielikuvien rakentaminen ei tarkoita kaunistellun ja idealisoidun tai todellisuuden vastaisen käsityksen tuottamista omasta toiminnasta. Esimerkiksi markkinointikirjallisuus korostaa mielikuvien todellisuuspohjaisuutta eli toisin sanoen sitä, että markkinoinnissa hyödynnettäessä niiden tulee ehdottomasti perustua organisaation todellisiin ominaisuuksiin. Mielikuvissa voikin nähdä olevan kyse eräänlaisista lupauksista ihmisille. Jos lupauksille ei löydy katetta, syntyy ihmisille kielteinen mielikuva kohteesta ja tällä taas voi olla omat toimintaa syvästikin vaurioittavat seurauksensa. (Karvonen 1999.)

2.5.3 Verkkoaineiston rajaaminen

Vapaan sivistystyön oppilaitoksia on varsin vaikuttava määrä (ks. liite 2). Tarkastelun hallitsemiseksi olen rajannut aineistoni turvautuen alan yhteiseen edunvalvontaorganisaatioon Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestöön (VSY), jonka jäsenorganisaatioiden (10 kpl) internetsivuista verkkoaineistoni koostuu. VSY on vuonna 1969 perustettu vapaan sivistystyön toimijoita yhdistävä edunvalvontajärjestö, joka kuvauksensa mukaan vahvistaa alan osaamista ja identiteettiä, ylläpitävää kansainvälisiä yhteyksiä, tukee alan tutkimusta sekä on mukana alan kehittämistyössä. VSY määrittelee korostavansa toiminnassaan sivistyksen, kulttuurin ja aktiivisen osallistumisen merkitystä hyvinvoinnille ja sen tärkeimmäksi tavoitteeksi nostetaan vapaan sivistystyön aseman lujittaminen sekä sen toimintaedellytysten vahvistaminen yhteiskunnassa. (VSY 2011.)

Aineiston keräämisen aikaan eli elokuussa 2011 VSY:hyn kuului seuraavat kymmenen jäsentä (1.1.2011 alkaen):

1. Kansalaisopistojen liitto
2. Kansanvalistusseura
3. Suomen Kansanopistoyhdistys
4. Suomen Kesäyliopistot ry
5. Suomen Setlementtiliitto
6. Svenska Folkskolans Vänner

7. Urheiluopistojen yhdistys
8. Opintotoiminnan keskusliitto OK-opintokeskus,
9. Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto TJS-opintokeskus
10. Opintokeskukset ry

VSY on vapaan sivistystyön yleisenä edunvalvontajärjestönä aatteellisesti ja poliittisesti sitoutumaton, se ei siis edusta jotakin tiettyä agendaa, joka lähtökohtaisesti vaikuttaisi aineistosta esiin nouseviin esitystapoihin yhdenmukaistavasti. Lisäksi sen jäsenjärjestöt muodostavat vapaan sivistystyön kenttää ajatellen varsin kattavan edustuksen eri toimijatyypeistä (vrt. luku 1.3.2, s.13–15). Jäsenorganisaatioiden keskusjärjestöluonne ei kuitenkaan voi olla vaikuttamatta vapaan sivistystyön esitystapoihin. Koska yksittäiset jäsenjärjestöt kattavat vaihtelevissa määrin toimijoita (ks. liite 3), ovat aineistosta esiin piirtyvät diskurssit väistämättä enemmän ja vähemmän konsensushakuisia. Sivustojen sisällöt voivat kuitenkin vaihdella ainakin sen perusteella, miten toimijat mieltävät verkkosivujen ensisijaisen merkityksen ja miten sivustojen sisällöt sen seurauksena painottuvat. Nähdäänkö sivusto ensisijaisesti tiedon välittämisen- ja tiedotuskanavana, markkinoinnin välineenä vai kenties jonakin muuna, esimerkiksi vuorovaikutteisempänä medianana? Piirteitä niissä on oletettavasti näistä kaikista. Painotuksista riippumatta näen sivustojen ytimessä olevan enemmän ja vähemmän tietoiset valinnat siitä, mitä toiminnasta on haluttu viestiä ulospäin, millaista mielikuvaa luoda omasta toiminnasta ja sen tarpeellisuudesta sekä samalla yleisemmällä tasolla vapaasta sivistystyöstä ja sen relevanssista.

Verkkoaineiston analyysissä ei siis ole kysymys esimerkiksi varsinaisesta kotisivuanalyysistä, koska huomioni kohdistuu ensisijaisesti sivustojen sisältöihin kokonaisuutena eikä esimerkiksi niiden rakenteeseen käytettävyyden näkökulmasta. Tämä tarkoittaa myös sitä, etten tee analyysiä toimijavetoisesti. Tutkimukseni löydökset eivät siis tule käsittelemään esimerkiksi sitä, miten tietty vapaan sivistystyön oppilaitosmuoto tai VSY:n jäsenorganisaatio tuottaa merkitystä vapaalle sivistystyölle, vaikka kysymykset omina tutkimusaiheinaan olisivatkin erittäin mielenkiintoisia. Vaikka yksittäisillä sivustoilla pääpaino on yksittäisen organisaation oman toiminnan kuvaamisessa, näen sivustojen kokonaisuutena kertovan edellä kuvatulla tavalla jotakin myös vapaasta sivistystyöstä kokonaisuutena.

Verkkoaineisto on kerätty tarkastelemalla sivustojen päätasoja eli helposti saatavilla olevaa, keskeisille paikoille sijoitettua tietoa. Tekstiaineistoa kertyi 12-fonttikoolla ja 1-rivivälillä yhteensä 90

sivua sekä kuva-aineistoa yhteensä kymmenen sivua. Yhteensä tarkasteltavaa verkkoaineistoa kertyi siis 100 sivua.

2.6 Analyysin askeleet

Tavat tuottaa merkitystä vapaalle sivistystyölle eli diskurssit eivät ole analyysin raakamateriaalia vaan aineistosta konstruoitava tutkimustulos. Ne ovat tutkijan teoreettisten valintojen ja aineiston välisen vuoropuhelun tulos. (Jokinen, Juhila & Suoninen 1993, 28; Pietikäinen & Mäntynen 2009, 158–159.) Tutkimuksessani pyrin vastaamaan tutkimustehtävääni (ks. luku 1.2, s. 9) eli konstruimaan aineistosta diskursseja soveltamalla Fairclough'n (ks. luku 2.3, s. 26–27) kolmetasoista diskurssin jäsenystä sekä Juhilan (1993, 151–188) teoretisointeja asiantilojen faktuaalistamisesta.

Fairclough'n jäsenyys ohjaa analyysiä tarjoamalla aineiston tarkastelun kiinnepisteet, eräänlaiset analyysin askeleet. Diskurssien konstruointi aineistosta etenee tällöin kiinnittämällä huomiota Fairclough'n määrittelemien ulottuvuuksien sisältöihin. Näin diskursseista on mahdollista saada kiinni tarkastelemalla aineiston

- 1) tekstuaalisia valintoja kuten sana- ja rakennevalintoja.
- 2) Kiinnittämällä huomiota aineiston sisältämiin diskursiivisiin käytäntöihin eli tarkastelemalla muun muassa sen sisältämiä tyylejä ja intertekstuaalisia yhteyksiä. Sekä
- 3) tarkastelemalla diskurssien ideologioita ja institutionaalisia seurauksia, jolloin saadaan esiin diskurssien sosiaalisten käytäntöjen ulottuvuus. (Fairclough 1992, 4; Fairclough 1997, 14, 28, 75–82.)

Kun pyrkimyksenäni on ymmärtää vapaan sivistystyön legitimoitumista eli sitä miten vapaan sivistystyön olemassaoloa perustellaan aineistossa, on kiinnostavaa kiinnittää huomiota erityisesti aineiston vakuuttamaan pyrkiviin esitystapoihin. Tässä, tai tarkemmin ottaen aineiston diskursiivisten käytäntöjen eli Fairclough'n ulottuvuuksista toisen erittelyssä hyödynnän Juhilan näkemyksiä faktuaalistamisesta. Faktuaalistaminen viittaa vakuuttamaan pyrkivään kielenkäyttöön perusteluineen, joiden valossa tietty versio todellisuudesta saadaan vaikuttamaan kyseenalaistamattomalta. Se viittaa oikeastaan hyvin tavanomaisiin, toteaviin esitystapoihin, jotka ovat luonteeltaan ikään kuin todellisuutta suoraan kuvaavia ja joiden valossa esimerkiksi tietyt vapaan sivistystyön merkityksellistämistavat vaikuttavat itsestään selviltä. Faktuaalistavia merkityksellistämistapoja ovat Juhilan mukaan muun muassa numeerinen ja sanallinen kvantifiointi eli määrällistäminen, sosiaalisiin normeihin

hin tukeutuminen sekä vaihtoehdottomuuspuhe (ts. jokin esitetään välttämättömänä, esim. ”kilpailu on elinehto”). Mitä faktuaalisempaa kielenkäyttö on, sitä helpompaa lukijat on saada vakuuttuneiksi tietyn asiantilan totuudesta. (Juhila 1993, 152–154, 158–181, 186.)

Tarkastelen historia- ja hallintoesityksiä sekä verkkoaineistoa omina kokonaisuuksinaan, joille muodostuu käsittelytavoiltaan omat dynamiikkansa. Ne lomittuvat kuitenkin olennaisella tavalla toisiinsa ja ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Historia- ja hallintoesitysten tarkastelu on kirjallisuuskatsausmaisempi ja muistuttaa sisällönanalyysiä (ks. tarkemmin esim. Tuomi & Sarajärvi 2002, 105). Niiden osalta siirryn oikeastaan suoraan tarkastelemaan Fairclough’n ulottuvuuksista kolmatta. Lähestyn perinteisiä tapoja esittää vapaan sivistystyön vakiintumisen vaiheita sekä ajankohtaista hallintotekstiä siis faktuaalistettuina esityksinä vapaasta sivistystyöstä.

Verkkoaineiston osalta kuljen Fairclough’n jäsenyyksestä johtamani analyysin askeleet läpi johdonmukaisemmin:

Askel 1. Tarkastelen verkkoaineistosta ensin sen ”pintatasoa”, sitä mistä siinä yleisesti ottaen kerrotaan. Puran samalla kerätyn aineiston toimijalähtöisyyden (KoL, KVS jne.) kokoamalla yhteen kohdat, joissa puhutaan samankaltaisista asioista (esim. eri toimijoiden arvokuvausten yhteen kokoaminen). Pyrin jättämään sellaiset sisällöt, jotka vastaavat ennemmin esimerkiksi kysymykseen, mitä on edunvalvonta kuin mitä on vapaa sivistystyö, tarkastelun ulkopuolelle. Vapaa sivistystyö ei nähdäkseni ole esimerkiksi projektirahoitusta tai ansiomerkkien myöntämistä vaan muuta keskusjärjestötoimintaa ja rajaan ne näin ollen varsinaisen vapaan sivistystyön merkitysdiskurssien tarkastelun ulkopuolelle.

Keskityn pääasiassa tekstimuotoisen aineiston analyysiin, mutta verkkoaineiston osalta kiinnitän huomiota myös muuhun merkityksiä tuottavaan aineistoon. Esimerkiksi Fairclough (2003, 3) käyttää tekstin käsitettä laajassa merkityksessä tarkoittaen sillä varsinaisen tekstimuotoisen aineiston ohella kaikkea merkitystä tuottavaa ainesta. Rajaudun muiden elementtien osalta tarkastelemaan etusivuja. Etusivu voidaan nähdä organisaation eräänlaisena virtuaalisena julkisivuna, juuri se luo yhä useammin ensivaikutelmaa organisaatiosta (Nielsen & Tahir 2002, ix-xii). Tarkastelen etusivujen erilaisten graafisten ja merkitystä tuottavien elementtien kuten värien, muotojen ja sommittelujen sekä sloganien, luetteloiden ja hierarkioiden avulla luotuja mielikuvia vapaasta sivistystyöstä. Erityisesti kuvat ovat välitön ja tehokas tapa esittää informaatiota ja luoda mielikuvia. Ne nähdään ja tulkitaan nopeammin kuin tekstit ja muistetaan pidempään. Ne herättävät tunteita, muodostavat

tehokkaasti mielikuvallisia yhteyksiä ja esittävät esimerkiksi visuaalisia todisteita toimintaan osallistumisen tuottamista hyödyistä ja iloista. Myös erilaiset merkit, ikonit ja symbolit kuten logot ovat tehokas ja nopea tapa viestiä laajempia merkityksiä. Ne suunnitellaan usein niin yksinkertaisiksi, että ne ymmärretään universaalisti. Tulkintojen kannalta keskeisiä ovat myös mielikuvalliset tyyliin, joilla pyritään tekemään vaikutus haluttuun kohderyhmään. Tällaisia voivat olla esimerkiksi nuorekkuus, suomalaisuus ja perinteikkyyys. (Lehtonen 1996, 88; Malmelin 2003, 68–69.)

Askel 2. Seuraavaksi kohdistan katseeni verkkoaineiston faktuaaliseen tyyliin ja tarkastelen Juhilan (1993) osoittamalla tavalla, miten uudelleenryhmitelty aineisto rakentaa niin sanotusti totta tietoa vapaasta sivistystyöstä. Erittelyn seurauksena diskurssit alkavat hahmottua aineistosta ja esimerkiksi edellä mainitun ”arvoteeman” sisällöt voivat jakautua useamman diskurssin alle. Analyysin löydös ei siis vielä ole esimerkiksi ”arvodiskurssi”. Löydökset eivät tutkimuksessani ole myöskään ”faktuaalistamisstrategioita” (kvantifioiva jne.) vaan niiden avulla tuotettuja faktuaalisia esityksiä vapaasta sivistystyöstä.

Kuten tekstimuotoisen aineiston osalta, kiinnitän myös etusivujen muun merkitystä tuottavan aineiston osalta erityistä huomiota siihen, miten erilaisilla elementeillä ohjataan katsetta keskeisimpinä pidettyihin asioihin – siihen, mitä halutaan viestiä keskeisenä. Kyse on etusivujen rytmistä, jota voi ajatella eräänlaisena katseen virtana. Se on useamman elementin muodostama kokonaisuus, jossa tarkastelijan katse siirtyy elementistä toiseen. Elementtien keskinäisillä suhteilla on siis vaikutusta siihen, miten ne nähdään. Esimerkiksi suuret asiat näyttävät suuremmilta ja tärkeämmiltä pienten asioiden rinnalla ja niin edelleen. Elementtien voima voi koon lisäksi olla värissä, muodossa tai sijainnissa. (Hashimoto & Clayton 2009, 1.)

Askel 3. Diskurssien tunnistamisen jälkeen kokoan ne päädiskursseiksi ja tarkasteluun nousee diskurssien seurauksia tuottava luonne legitimaationäkökulmasta (Juhila 1993, 154–155). Kuten Fairclough’n jäsenitys antaa ymmärtää, diskurssien seurauksellisuus on eräs diskurssin ulottuvuuksista, seurauksellisuus toisin sanoen sisältyy diskurssiin. Näin ollen vastaan myös kysymykseen vapaan sivistystyön legitimaatiosta aina kunkin päädiskurssin yhteydessä.

Tiivistettynä kriittinen diskurssianalyysi tarkoittaa tutkimuksessani siis faktuaalistetun suhteuttamista. Kuten kielentutkija Vesa Heikkinen avaa yleisesti kriittistä lukutapaa, ei kriittisessä diskurssianalyysissä ole kyse siitä, että aineistoa tai niiden tekijöitä arvosteltaisiin. Kriittisyys ei yleisesti ottaenkaan tarkoita lähtökohtaisesti negatiivista asiaa. Kuten myös Fairclough korostaa, tutki-

muksellisena lähestymistapana kriittisyys tarkoittaa analyttisyyttä ja loogisuutta, käsityksen muodostamista tekstin sisältämistä valinnoista sekä niiden perusteella tulkittuja merkityksiä tekstistä ja sen kohteesta. Tämän jälkeen tekstiin voi ottaa kantaa, siitä voi esittää perusteltuja mielipiteitä ja johtopäätöksiä sekä kenties pyrkiä vaikuttamaan sen tekijään sekä mahdollisesti lukijoihinkin. (Fairclough 1997, 75; Heikkinen 2002, 9.) Jos faktuaalistamisen konstruktivisuus ei tule aineistossa esiin, voi tutkija yrittää kaivaa sen esille ja vapauttaa tilaa vaihtoehtoisille katsantokannoille (Juhila 1993, 186). Tässä mielessä kriittistä diskurssianalyysiä luonnehtii mielenkiintoisella tavalla eräänlainen sivistystehtävä kuten luvussa 2.4 (s. 28–29) hahmoteltiin.

3 Merkitystenannot ja legitimoituminen historiaesitysten valossa

3.1 Perinteiset esitykset vapaan sivistystyön institutionalisoitumisesta kansanvalistuksena sekä vapaana kansanvalistustyönä

”Tarve luo aatteen, aate toiminnan”, kirjoittaa amerikkalainen kirjailijanobelisti John Steinbeck (1939, 146). Ajatus istuu mainiosti myös suomalaisen vapaan sivistystyön kontekstiin, vaikka varsinaista yhtä tiettyä valistus- tai sivistysaatetta tuskin onkaan mahdollista nimetä. Kun tarkastelen tutkimuksessani vapaan sivistystyön institutionalisoitumista kansanvalistuksena ja vapaana kansanvalistustyönä osana 1800-luvun lopun suomalaista kansalais- ja kansallisvaltiokehitystä, tarkastelen Northia (ks. luku 1.3.1, s. 12–13) mukaillen erityisesti sen niin sanottua informaalia institutionalisoitumista. Alan formaali institutionalisoituminen eli vapaata sivistystyötä yhtenäisesti koskevat koulutuspoliittiset määräykset, lait ja asetukset seurasivat vasta hieman myöhemmin, vuosisadan vaihteen jälkeen. Castrénin yhden miehen komiteanmietintö vuodelta 1929 edustaa formaalin institutionalisoitumisen ensiaskelia. Sitä kuitenkin edelsivät lukuisat vapaan sivistystyön yksittäisiä toimintamuotoja koskevat lait ja asetukset – Northia seuraten sen oppilaitosmuotojen formaali institutionalisoituminen. Esimerkiksi kansanopistojen isäntä- ja emäntäkoulut alkoivat saada valtionapua jo vuonna 1892, varsinaista kansanopistojen valtionapua alettiin myöntää vuonna 1906, työväenopistojen valtionapua puolestaan vuonna 1917. Valtionapu vakiinnutettiin lainsäädännöllä Suomen itsenäistymisen myötä 1920-luvulla. Ensimmäisenä säädettiin laki kansanopistojen valtionavusta

vuonna 1925, seuraavaksi työväenopistojen osalta vuonna 1926. (ks. lainsäädännöstä tarkemmin esim. Karttunen 1979; Karjalainen & Toiviainen 1986, 76–86, 102–107.)

Seuraan institutionalisoitumistarkasteluissani vakiintuneita tapoja esittää vapaan sivistystyön alkujuurina ensinnäkin fennomaanivetoinen kansanvalistustyön perinne sekä toiseksi kansan joukkojärjestäytymiseen kietoutunut kansan omaehtoisen valistustyön perinne (ks. esim. Karjalainen & Toiviainen 1984; Aaltonen 1991; Tuomisto 1991). Vapaan sivistystyön legitimaatio kytkeytyy näin valtiollisen, poliittisen ja kulttuurijärjestelmän muotoutumiseen sekä niiden esiin nostamiin tarpeisiin. Modernisaatioon sisältyvä instituutioiden eriytyminen ei siis tarkoittanut erilaisten instituutioiden toisistaan erillisiä kehityskulkuja vaan pikemminkin päinvastoin. Näin vapaan sivistystyön institutionalisoitumisen alkuvaiheista ja siihen kiinnittyvistä legitimaatiotulkinnosta muodostuu mielenkiintoinen ja eloisa kudelma pyrkimyksistä rakentaa vapaa, tasa-arvoisempi ja elinkelvollisempi suomalainen yhteiskunta.

3.1.1 Institutionalisoitumisen yhteiskunnallinen konteksti

Kansanvalistuksen ja sitä seuranneen vapaan kansanvalistustyön vakiintuminen 1800-luvun Suomessa edellytti yhteiskunnallisessa rakenteessa tapahtuneita muutoksia, ylipäättään mahdollisuutta yhteiskunnalliseen eriytymiseen. Tällaisena lähtökohtana on pidetty Suomen sodan (1808–09) päätteeksi Suomelle myönnettyä autonomista asemaa Venäjän suuriruhtinaskuntana. Suuriruhtinaskunnan yhteiskunnallinen kehitys eteni enemmän ja vähemmän suotuisissa merkeissä imperiumin sisä- ja ulkopoliittisesta tilanteesta sekä toisiaan seuranneiden hallitsijoiden myötämielisyydestä riippuen. Vaikeampienkin aikojen on kuitenkin tulkittu jopa tuottaneen käyttövoimaa vapaan kansanvalistustyön vakiintumiselle ja leviämislle. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 17–19, 24; Alapuro 2010, 529.)

Suomen autonomian aika alkoi poliittisten mullistusten ennaltaehkäisemiseksi sensuurin ja kansalaistoimintaa rajoittaneiden toimien kourissa, mikä rajoitti mahdollisuuksia myös kirkosta erillisen kansanopetuksen kehittämiseen. Tsaarinvalta ja sitä myötäillyt valtiobyrokraatia tarkkailivat esimerkiksi sanomalehtien ulkomaita käsittelevää aineistoa, kustantajien julkaisemaa käännöskirjallisuutta, tarkastivat sivistyneistöpiirien kansankirjastojen kokoelmia sekä edellyttivät viranomaislupia sanomalehtien, kirjakauppojen ja painotoiminnan harjoittamiseen. Krimin sota (1853–56) on tavattu esittää käännekohtana, jota seuranneen hallitsijanvaihdoksen myötä poliittinen kontrolli alkoi hellit-

tää otetaan ja Suomen talous sekä teollisuus nousta erityisesti sotavahinkojen korvaamiseksi käynnistetyn talouden uudistusohjelman ansiosta. Teollinen ja taloudellinen nousukausi yhdistyivät Suomen itsehallinnon laajenemiseen sekä kansalaisten sivistykselliseen, poliittiseen ja kulttuuriseen aktivoitumiseen. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 17–19; Sevänen 1998, 272–278.)

Krimin sotaa seuranneessa yhteiskunnallisessa murroksessa kansalaisten toiminta- ja vaikutusmahdollisuudet alkoivat avartua monin tavoin. Myönteistä kehitystä tuki sosiologi Risto Alapuron mukaan muun muassa se, että useimmista muista vähemmistökansallisuuksista poiketen Suomen suuri-ruhtinaskunnassa oli erilliset hallinnolliset ja poliittiset laitokset sekä oma kansantalous, jotka olivat luonteeltaan skandinaavisia. Kansalaisvaltiokehitystä tuki myös se, että Suomessa oli venäläiseliitin sijasta ruotsin- ja kaksikielinen eliitti sekä vahva talonpoikaisto. Kun monessa muussa Euroopan maassa talonpojat oli ajettu maaorjuuteen, oli Suomessa vahva maata omistava riippumaton talonpoikaisto. Se muodosti yhden säädyistä aateliston, papiston ja porvarissäädyn rinnalla ja sai äänensä kuuluville säätyvaltiopäivillä. Pitkän, vuoden 1809 valtiopäivien jälkeen alkaneen tauon jälkeen myös säätyvaltiopäivät alettiin kutsua jälleen koolle säännöllisesti vuodesta 1863 lähtien. Samana vuonna suomen kielelle myönnettiin virallinen asema, kunnallishallintoa kehitettiin erottamalla se kirkollishallinnosta vuonna 1865, ammattikuntalaitos lakkautettiin vuonna 1868 ja vuonna 1879 Suomessa myönnettiin täydellinen elinkeinovapaus. Sodan seurauksena vilkastuneen ulkomaankaupan myötä Suomen vaurastuminen jatkui ja teollistumisen myötä Suomessa alettiin kehittää myös muuta infrastruktuuria, muun muassa liikenne- ja viestintäyhteyksiä. (Sevänen 1998, 272–278; Alapuro 2010, 529; Sivenius & Ikonen 2011.)

Kun esimerkiksi Erkki Karjalaisen mukaan 1800-luvun alussa ”sivistysmielessä nukkuva kansa ei vielä itse kyennyt tuntemaan sanottavaa heräämisen tarvetta, eikä vieraskielinen sivistyneistö katsonut tarpeelliseksi sitä herättää”, oli viimeistään 1860-luvulta lähtien alettu siirtyä monella tapaa staattisesta kohti dynaamisempaa yhteiskuntaa. Elettiin murroksen aikaa, jossa myös sääty-yhteiskunnan järjestäytymismallit saivat alkaa väistyä. Valtio ja kansalaisyhteiskunta, johon vapaan sivistystyön synty erityisesti kiinnittyy, alkoivat eriytyä vähitellen toisistaan. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 18–19, 21; Sevänen 1998, 273, 276–279.)

3.1.2 Fennomaanien tarpeet valistaa kansaa

Merkityksellisen pohjatyön kirkosta erillisen, vapaaksi sivistystyöksi kehittyneen toiminnan käynnistäjinä tekivät 1800-luvun alkupuolelta lähtien vaikuttaneet fennomaanit, joiden johtama eliittive托inen projekti myös kansallinen herääminen pitkälti oli. Fennomaanisen kansanliikkeen eturintamassa toimi ruotsin- ja kaksikielinen yläluokka ja se henkilöityi aluksi voimakkaasti suuntauksen filosofisten perusteiden kehittäjässä J.V. Snellmanissa (1806–1881). Liike perustui yleiseurooppalaisen trendin mukaisesti kansallisuusaatteeseen ja kansallisromanttiseen ajatukseen yhtenäisestä kansasta, sen ominaislaadun kehittamisestä ja suomenkielisestä kulttuurista. Alapuron mukaan fennomaanisessa liikkeessä vähemmistökansoille tyypillinen autonominen nationalismi yhdistyi modernin edustuksellisen politiikan aineksiin. Autonominen nationalismi viittaa aatteeseen, jossa kansakunta nähdään orgaanisena kokonaisuutena ja sitä ajatellaan yhdistävän yhteinen alkuperä, kieli sekä yhteisinä pidetyt piirteet. Fennomaanit toisin sanoen hakivat kansan kulttuurista ja sen täydentymisestä oikeutusta vapautumispyrkimyksille ja saivat sen avulla eri kansanryhmät samastumaan valtioon. Samalla vapautumispyrkimykset legitimoivat yläluokan valtaa määrittellä kansallista kulttuuria. (Alapuro & Stenius 1987, 18; Aaltonen 1991, 10–12; Alapuro 2010, 529.)

Fennomaanien toiminnassa poliittinen ja kulttuurinen kietoutuivat tiiviisti yhteen: kansakunnan lujittaminen oli suuri sivistystehtävä. Sen kohtalon kysymyksenä nähtiin suomenkielisen sivistyneistön muodostaminen, toisin sanoen sivistyneistön kansallistaminen. Oppimattoman kansan ei nähty voivan luoda sivistystä omista lähtökohdistaan käsin, kun taas ilman sivistystä kansakunnan ei nähty voivan saavuttaa olemassaoloaan. Esimerkiksi Tuomiston mukaan sivistyneistön valistus-toiminnassa pyrkimyksenä oli perustavanlaatuisen tiedon levittäminen ja yleissivistyksen antaminen sivistymättömälle rahvaalle. Oikean tiedon levittämisen nähtiin vapauttavan kansa tietämättömyydestä ja alamaisuusasemasta, ja samalla saavutettaisiin kansallinen yhtenäisyys ja identiteetti. (Alapuro & Stenius 1987, 18; Liikanen 1987, 126; Sevänen 1998, 282; Tuomisto 2003, 63; Alapuro 2010, 529.)

Fennomaanit rakensivat ja välittivät kansallisen kulttuurin perustaa eli eri väestöryhmiä yhdistäneitä arvoja, merkityksiä ja identiteettimalleja – sosiologi Ilkka Heiskasen käsittein kansallisen kulttuurin prototyyppiä – konsensushenkisesti ja voimakkaasti juuri kansanvalistuksen keinoin. Prototyyppi sisälsi fennomaanien määrittelemän ihanteellisen kansankuvan, ideat esimerkiksi ihanteellisesta suomalaisesta identiteetistä, maasta ja luonnosta. Kuten aikakauden taide osuvasti havainnollistaa,

etsittiin ”alkuperäistä suomalaisuutta” suomalaiselta maaseudulta, sen maisemasta ja vapaasta talonpoikaisuudesta. Esimerkiksi topeliaanisesta maisemasta ja runebergiläisestä ihmisihanteesta muotoutuikin pohja pitkäikäiselle, oikeastaan vasta 1960-luvulla moninaistuneelle suomalaisuuden representaatiolle. (Heiskanen 1994, 7–8; Kurkela 2000, 2–3.)

Koska muotoutuvan kansallisen kulttuurin tuli olla vakavasti otettavalla ja vahvalla pohjalla, muotoutui fennomaanisen liikkeen suhtautuminen ajanvietteeseen varsin vakavamieliseksi. Kulttuurintutkija Vesa Kurkelan mukaan kansallinen projekti sai erityisen voimakkaan kansanvalistuksellisen ja moraalikasvatuksellisen korostuksen viimeistään 1860-luvulla poliittisen fennomanian eriydyttyä pääosin ruotsinkielisestä kulttuurielitistiseksi tulkitusta liberalismista. Fennomaaninen luterilais-isänmaallinen perusvire taittui irtiotossa varsin mustavalkoiseksi valistus- ja taidekäsitykseksi, jossa valistus ja juhla, jalostava ja turmiollinen sekä vakavuus ja viihteellisyys asettuivat kärjekkäästi vastakkain oikeastaan valistustoiminnan varsinaisista sisällöistä riippumatta. Rakentamisprojektin ulkopuolelle eliitti pyrki jättämään esimerkiksi viihteen ja kansankulttuurin ”rahvaanomaiset” ilmentymät eivätkä esimerkiksi teollistumisen myötä kasvukeskuksiksi muodostuneet kaupungit kuuluneet prototyypin konstruktion kuin sen vastakohtana, negatiivisena määrittelijänä ja jopa moraalittomuuden ilmentymänä. Kun sivistys ja esimerkiksi taide määriteltiin ”suuren yleisön” maun ja kiinnostuksen kohteiden vastakohtana, legitimoitiin samalla yläluokan käsityksen mukaista valistustyötä. Näin fennomanian ja erityisesti fennomaanisen valistustyön voi nähdä myös välineenä, jolla eliitti pyrki turvaamaan asemaansa ja sen jatkuvuutta. (Heiskanen 1994, 7–8; Sevänen 1998, 282–285; Kurkela 2000, 2–3.)

Fennomaanien kansanvalistuksellinen optimismi ja koulutuspoliittinen aloitteellisuus tuottivat myös tulosta: niin ensimmäiset suomenkieliset oppikoulut (1858) ja kansakouluasetuksen (1866) kuin pitkälti samojen periaatteiden pohjalta kansanopetusta täydentämään perustetut ensimmäiset vapaan kansanvalistustyön työmuodot. Nuorisoseura- ja raittiusliikkeen sekä kansanopisto- ja työväenopistotoiminnan käynnistämisen ohella fennomaanien kansanvalistustoiminta konkretisoitui muun muassa lehtien perustamisena sekä valtiopäiväpuolueena toimimisena. Huipentuneen fennomaanien kansalaistoimintaa avanneiden pyrkimysten on nähty Kansanvalistusseuran (KVS) perustamisessa vuonna 1874. Esimerkiksi Karjalaisen mukaan juuri Kansanvalistusseuraa voidaan pitää ensimmäisenä varsinaisena kansansivistysjärjestönä. Sitä edeltäneistä yhdistyksistä esimerkiksi Suomen Talousseura (per. vuonna 1797) sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (SKS, per. vuonna 1831) liittymät vapaan sivistystyön historiaan tavoitteidensa ja työmuotojensa puolesta. Ensin mainittu pyrki neuvonta- ja valistustyöllään talonpoikaisväestön yleiseen henkiseen valveuttamiseen, mikä

nähtiin myös maatalouden kohottamisen edellytyksenä. Jälkimmäisenä mainittu taas pyrki erityisesti suomen kielen kehittämiseen muun muassa keräämällä, tutkimalla ja julkaisemalla kansanrunoutta sekä muuta suomenkielistä aineistoa. KVS puolestaan pyrki kaikille yhteisen, laajakantoisen ja vapaaehtoisuuteen perustuvan sivistystyön järjestämiseen. Seuran keskeisimpiä toimintamuotoja olivat kustannustoiminta, luennot, laulu- ja soittokunnat sekä kansanjuhlat. (Karjalainen & Toivainen 1984, 28–33; Aaltonen 1991, 10–27; Sevänen 1998, 273–276.)

1800-luvun loppuun mennessä fennomaanit olivat saavuttaneet tukevan otteen kaikista yhteiskunnan toiminta-aloista ja esimerkiksi väestön enemmistöön kulttuurisesti kytkeytyvä yläluokka oli toteutunut varsin nopeasti. Lukutaitoisen, kohtuullisella sivistyspääomalla varustetun yleisön määrä oli myös kasvanut niin suureksi, että esimerkiksi kirjallinen kustannustoiminta – KVS keskeisenä toimijana – alkoi saada pysyviä muotoja. Suomalaisuusliike oli siis saavuttanut hegemonian vuosisadan vaihteeseen mennessä. Siihen oli Alapuron ja Henrik Steniuksen mukaan vaikuttanut pitkälti fennomaanien ”parempi sopeutua ja sopeuttaa kuin nostaa poliittista profiilia ja aiheuttaa hajaannusta” -toimintatapa, jossa kansakunnan vahvistamiseksi pyrittiin samanaikaisesti toimimaan lojallisti sekä tsaarinvaltaa kohtaan että identifioitumaan kansaan ja sen kulttuuriin. Fennomaanien kansaa ja spontaania järjestäytymistä myötäillyttä ja toisaalta järjestäytymisen tahtia säädellyttä sopeuttavaa politiikkaa on kutsuttu Kansanvalistusseuran pitkäaikaisen sihteerin Aksel August Granfeltin (1846–1919) mukaan granfeltilaisuudeksi. Alapuro ja Stenius näkevät, että juuri Granfeltin käsissä esimerkiksi KVS:sta ei muotoutunut vain kansanvalistuksen keskustelin vaan myös valtion ja kansan välissä toimiva konsensushenkistä politiikkaa harjoittanut asiamiesorganisaatio. Konsensus tarkoitti myös sitä, että vielä 1860–70-luvulla yläluokka oli hajottavina pitämiensä, varsinaisten poliittisten puolueiden muodostamista vastaan. Säätyvaltiopäivien etenevä politisoituminen sekä 1880-luvulta käynnistynyt radikaali järjestäytyminen pakottivat kuitenkin yläluokankin varsin pian tarkistamaan kantaansa poliittisten puolueiden muodostamista kohtaan. (Alapuro & Stenius 1987, 17, 34–36, Aaltonen 1991, 16–19.)

Etenevän yhteiskunnallisen eriytymisen ja moninaistumisen myötä porvarilliset käsitykset ja arvostukset joutuivat yhä voimakkaammin haastetuiksi. Esimerkiksi teollistumisen myötä voimakkaasti kasvanut työväestö ei sisäistänyt kaikkea, mitä porvaristo määritteli kansalliseksi kulttuuriksi tai esimerkiksi sivistykseksi. Fennomaaninen hegemonia alkoi purkautua viimeistään eduskuntauudistuksen (1906) ja monipuoluelaitoksen myötä – Rainer Aaltosen sanoin kansan alkaessa saada muitakin puolestapuhujia. Fennomaaninen sivistyneistö ja eliitti olivat kuitenkin onnistuneet luomaan verrattain yhtenäisen ja eri kieliryhmiä yhdistäneen kansallisen kulttuurin sekä tukevan perustan,

jolle kansanvallan ja omaehtoisen sivistystyön oli ollut mahdollista alkaa rakentua. (Alapuro & Stenius 1987, 17–18; Aaltonen 1991, 27; Sevänen 1998, 277; Salo & Suoranta 2002, 175.)

3.1.3 Kansan joukkojärjestäytyminen ja siinä kiteytyvät uudet kansanvalistukselliset tarpeet

Ensimmäisiä laajempia joukkoja tavoittaneita järjestöjä olivat vapaapalokunnat, joita alkoi syntyä kaupunkeihin 1860–70-luvulla. Alapuro ja Stenius kuvailevat, että niiden toimintaan ujutettiin myös sivistyksellisiä tavoitteita, joilla ei ollut tekemistä tulipalojen torjunnan kanssa. Palokuntien yhteyteen perustettiin muun muassa orkestereita, näytelmäseuroja ja kirjastoja ja niistä tuli vapaaehtoisen kulttuuritoiminnan tärkeimpiä järjestäjiä alemman kaupunkiväestön keskuudessa. Vapaapalokunnissa kiteytyi näkemys luonteeltaan yleisestä ja yleishyödyllisestä yhdistystoiminnasta vastapainona esimerkiksi poliittisille ja taloudellisille intresseille. Ne olivat myös ensimmäisiä järjestöjä, joissa säätyläiset ja rahvaan jäsenet toimivat keskenään tasavertaisina. (Alapuro & Stenius 1987, 31–33.)

Joukkojärjestäytyminen yltyi Suomessa 1880-luvulta lähtien. Yhteiskunnallisessa murroksessa erilaiset kansanliikkeet ja -järjestöt alkoivat nousta entistä tietoisempina modernisoitumisen tuottamia epäkohtia vastaan. Keskeisiä valistustyönkin käsiinsä ottaneita kansanliikkeitä olivat muun muassa raittiusliike, nuorisoseuraliike sekä työväenliike. Lisäksi esimerkiksi naisasialiike, uskonnolliset herätysliikkeet sekä osuustoimintaliike suuntasivat merkittäväällä tavalla joukkojärjestäytymistä. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 41; Aaltonen 1991, 12.)

Karjalaisen mukaan raittiusseurat olivat ensimmäisiä epävarsinaisia kansansivistysjärjestöjä eli kansalaisjärjestöjä, jotka pyrkivät tietyn aatteen tai yhteiskunnallisen tavoitteen toteuttamiseen, mutta harjoittivat päämääriensä toteuttamiseksi vapaaksi kansansivistystyöksi luonnehdittavaa toimintaa. Raittiusaatteen avulla pyrittiin tukemaan kansaa ottamaan omakohtainen vastuu Suomen kansakunnan jäsenenä. Aate yhdisti kansaa laajasti ja sai suuren suosion erityisesti työväestön piirissä. Fenomaanisivistyneistön johdolla vuonna 1853 alkunsa saanut, vuonna 1859 Kohtuuden Ystäviksi ja 1884 Raittiuden Ystäviksi nimetty raittiusseura oli 1890-luvun puoliväliin asti maan suurin joukkojärjestö. Se julkaisi ja levitti raittiuskirjallisuutta, harjoitti esitelmätoimintaa ja harjaannutti kansalaisia puhujina sekä kirjalliseen ilmaisuun. Vapaan kansansivistystyön kehityksen kannalta Karjalainen korostaa erityisesti raittiusseurojen piirissä opintotoiminnan kehittämiseksi tehdyn työn mer-

kitystä. Hänen tulkintansa mukaan esimerkiksi 1890-luvulla alkunsa saanut raittiustutkintojärjestelmä antoi kotimaisen esikuvan 1910-luvulla käynnistyneille kansalais- ja kotiopintoharrastuksille. Irma Sulkunen ja Alapuro taas nostavat raittiusliikkeen keskeisimmäksi työväenliikkeen esivaiheeksi, jopa ohi wrightiläisen työväenliikkeen. Heidän mukaansa juuri raittiusliikkeellä oli erityistä merkitystä työväen järjestäytymisen ja sen yhteiskunnallisen tietoisuuden sekä työväenliikkeen ominaispiirteiden kehittymisen kannalta. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 41; Sulkunen & Alapuro 1987, 142.)

Ensimmäinen varsinainen vapaan kansansivistystyön piiriin kuulunut kansanliike oli Karjalaisen mukaan nuorisoseuraliike. Se nautti suurta suosiota erityisesti maaseutunuorison keskuudessa ja 1890-luvun puolivälissä sen suosio ohitti raittiusseurat. Liike pyrki kunnan kansalaisten kasvattamiseen ja sivistämiseen. Se pyrki esimerkiksi korjaamaan taloudellisesta noususta seuranneita sosiaalisia häiriöitä ja epäkohtia maaseudulla (mm. alkoholikäyttäytyminen tai Pohjanmaalla häjyt). Liikkeen piirijärjestöt organisoituivat ennen keskusorganisaatiota. Ensimmäinen nuorisoseura, Kauhan Nuorisoyhtiö, oli perustettu jo vuonna 1881, kun taas keskusorganisaatio Suomen Nuorison Liitto perustettiin vuonna 1897. Nuorisoseuroja perustettiin alkuvaiheissa pitäjiin, joissa saattoi olla useita kyläosastoja. Seurojen omaksuessa yhä useampia toimintamuotoja perustettiin niihin myös harrastusaloittaisia erityisosastoja, kuten raittiusosastoja, puhujaseuroja, urheilu- ja voimisteluosastoja sekä laulu- ja soittokuntia. Kun 1890-luvulta lähtien seurojen lukumäärä alkoi kasvaa nopeasti, alettiin myös seuraintaloja rakentaa kiihtyvällä vauhdilla. Autonomian lopussa nuorisoseuraintaloja olikin yhteensä jo noin 500. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 33–35, 38–40.)

Maaseudulla vapaan sivistystyön alkutaipaleeseen kietoutui myös tanskalainen grundtvigilainen kansanopistoate, jota sävyttivät Suomessa voimakas isänmaanrakkaus ja kristillinen henki. Aatteen taustalla oli Nikolai Frederik Severin Grundtvig (1783–1872) tanskalaista talonpoikaistoa edustavaan Liberal Venstre -puolueeseen kiinnittyvin lähtökohdin. Esimerkiksi Anja Heikkisen mukaan grundtvigilainen kansanopistoate pyrki korvaamaan elitistisen opillisen kasvatuksen kansaisella kasvatuksella, joka tarkoitti muun muassa koko kansaa osallistavien vallankäyttötapojen aikaansaamista. Kasvatuksen tuli korkeakulttuurisen ja kirjallisen perinteen sijasta nojata itsekasvatukselliseen prosessiin, jossa osallistujat ”puhein, keskusteluin ja lauluin tulevat tietoiseksi elämänmuotonsa kantaman ajattelun, tunteiden ja ihanteiden perinteestä”. 1880-luvun yhteiskunnallinen tilanne joudutti myös kansanopistoatteen toteuttamista – talonpoikaisväestö tarvitsi korkeampaa sivistystä olojaan parantaakseen. Vuonna 1889 perustettiinkin ensimmäinen kansanopisto ja vapaa kansanva-

listustyö sai ensimmäisen opinahjonsa. Se oli merkittävä askel vapaan kansanvalistustyön vakiintumisen kannalta. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 69–70, 74–75; Heikkinen 2010.)

Teollistumisen myötä voimakkaasti kasvaneen työväenluokan tarpeita alettiin ajaa työväenliikkeissä, joiden tavoitteisiin kuului olennaisella tavalla myös kansansivistys. Karjalaisen mukaan työväestön omaehtoisen valistustoiminnan voi katsoa alkaneen jo 1860-luvulla lauluseurojen, soittokuntien, ”lukuyhtiöiden” ja kirjastotoiminnan muodossa. Jo tätä ennen olivat esimerkiksi ylioppilasosakunnat suunnanneet luentotoimintaansa myös teollisuustyöväestölle fennomaanisen mallin mukaisesti. Työväenyhdistyksiä, jotka nyt ottivat työväen valistustoiminnan omiin käsiinsä, alettiin perustaa erityisesti 1880-luvulta lähtien. Toiminta alkoi edelläkin sivutusti niin sanotusti wrightiläisenä kautena, jolloin sitä vielä johtivat yhteiskunnan ylemmät ryhmät kuten tehtaanomistajat. Wrightiläinen työväenliike nautti myös sivistyneistön kannatusta sen pyrkiessä korjaamaan teollistuvan yhteiskunnan epäkohtia ja estämään yhteiskunnallisten ristiriitojen kärjistymistä yhteistyössä työnantajien kanssa. Yhdistykset pyrkivät parantamaan työväestön yhteiskunnallista asemaa järjestämällä esimerkiksi kansakouluopintoja korvaavaa alkeisopetusta kirjoituksessa, laskennossa ja myöhemmin myös kirjanpidossa. Yhdistystoiminta enteili myös työväenopistojen syntyä, vaikka opistot toisaalta haluttiinkin pitää erillään kumouksellisista aatteista ja 1890-luvulla yhä voimakkaammin politisoidumaan pyrkineistä työväenyhdistyksistä. Tampereelle vuonna 1899 perustettu ensimmäinen työväenopisto perustettiin Tukholman työväenopiston tieteellis-positivistishenkisen mallin mukaisesti. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 42–43, 83–84, 88–91; Tuomisto 1991, 34–35; Bergholm 2008.)

3.1.4 Vapaa kansanvalistustyö kiihtyvän demokratiakehityksen osana

Suuriruhtinaskunnan autonominen asema ei ollut vakaa. Suotuista yhteiskunnallinen kehitys katkesi jälleen hallitsijanvaihdokseen sekä sen seurauksena sorto- eli venäläistämiskausiin (1899–1905 ja 1908–17). Venäjän voimistunut sisäinen epävakaus sekä myös Suomeen ulottunut vallankumouksellinen liikehdintä johtivat ensinnäkin työväestön ja porvariston välisiin syveneviin ristiriitoihin ja epäluuloihin Venäjällä, mutta myös Suomessa. Toiseksi ne johtivat venäläisten kiihtyviin yrityksiin yhtenäistää liitoksistaan natiseva imperiumi. Fennomaanien rakentamat hyvät Venäjä-suhteet joutuivat koetukselle ja maiden välit alkoivat viilentyä. Myös eliitin lojaalius tsaarinvaltaa kohtaan heikentyi sortovuosien laittomina nähtyjen, Suomen perustuslakia ja oikeusjärjestelmää loukanneiden venäläistämistoimenpiteiden myötä, lakkauttivathan sortokaudet autonomian. (Alapuro & Steinius 1987, 34; Alapuro 2010, 528–529.)

Joukkojärjestäytymisen huipentuma koitti suurlakossa vuonna 1905. Se vei myös työväenliikkeen lopulliseen läpimurtoon ja ennennäkemättömään kansan suosioon. Venäjän koettua tappio Japanin sodassa (1904–05) johti sen hetkellinen valtatyhjiö ja lamaannus poliittiseen yleislakkoon, jossa saavutti huippunsa myös suomalaisten protesti venäläistämistoimia vastaan. Työväenliikkeen järjestäytyminen oli muuttanut muotoaan jo vuoden 1896 punaisen lakkovuoden jälkeen, kun työläiset ja työnantajat olivat erkaantuneet omille järjestöillisille teilleen. Konsensusmentaliteetti oli vaihtunut avoimemmin yhteiskuntakriittiseen orientaatioon ja sivistyneistön filantrooppiset kansanvalistusideaalit radikaalimpiin sosialistisiin ideoihin. Vuoden 1899 työväenyhdistysten Turun kokous viimeisteli eron, kun perustettiin Suomen Työväenpuolue. Se oli Suomen ensimmäinen varsinainen poliittinen puolue ohjelmineen. Vuonna 1903 se hyväksyi sosialistisen puolueohjelman ja muutti nimensä Suomen Sosialidemokraattiseksi Puolueeksi (SDP). Vuodet Turun kokouksen ja suurlakon välillä olivat kiivasta työväenliikkeen kasvukautta ja suurlakon jälkeen työväenliikkeessä oli jo enemmän jäseniä kuin raittius- tai nuorisoseuraliikkeessä. Kun sen jäsenmäärä oli vuonna 1904 ollut 16 000, oli määrä suurlakkovuonna jo 45 000 ja vuonna 1906 peräti 85 000. Vuosisadan vaihteen mobilisaatiossa kaikkien joukkojärjestöjen jäsenmäärät nousivat, mutta vertailun vuoksi voi mainita, että esimerkiksi raittiusliikkeen jäsenmäärä jäi vuonna 1906 noin 40 000:een. Työväenliike kokosi ainoana varsinaisena järjestäytyneenä puolueena laaja-alaisesti yhteen niin maatyöläisiä, torppareita kuin järjestäytyneen tuotannon työntekijöitä erilaisine toiveineen ja tyytymättömyyden aiheineen. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 43–44; Alapuro & Stenius 1987, 18–20, 38–43, 51.)

Alapuro ja Stenius kuvailevat vivahteikkaasti, kuinka Venäjän romahdus ja lakon aikaansaama liikehdintä veivät lopulta vanhat poliittiset rakenteet mukanaan ja vaihtoivat itsevaltiuden ja konservatiivisen sääty pohjaisen edustuslaitoksen demokratiaan sekä yleiseen ja yhtäläiseen äänioikeuteen (1906). Läntiset laitokset haastoivat itäisen riippuvuuden, kuten Alapuro myös on tilannetta kuvannut. Hänen mukaansa muutoksen radikaaliutta lisäsi se, että demokratisoituminen toteutui moneen muuhun Euroopan maahan verrattuna varsin kitkattomasti ja väkivallattomasti. Juuri tässä oli erityistä merkitystä vuosisadan vaihteen monipuolisella kulttuurisella järjestäytymisellä kansanvalistus osanaan. Erilaiset kansanliikkeet työmuotoineen olivat luoneet keskeisellä tavalla valmiuksia ja edellytyksiä, joiden avulla äkkimuutos oli mahdollista omaksua. Laaja kulttuurinen organisoituminen oli ensinnäkin pohjistanut yhteenkuuluvuuden tunnetta ja yhdistymisen mahdollisuutta esimerkiksi kaupunkien ja maaseudun työläisten välillä, kun samalla harjoitetun vapaan kansanvalistustyön johdosta kansalaiset olivat verrattain valveutuneita. Näin autonomian aikana muotoutunut

joukkojärjestöperinne valistustyömuotoineen oli merkittävä erilaisia kansanryhmiä voimaannuttanut ja sidostanut voima. (Alapuro & Stenius 1987, 40–49; Alapuro 2010, 529–530.)

3.1.5 Institutionalisoitumisvaiheen merkityksellistämiskamppailut

Siitä mitä työväenliikkeen poliittinen radikalisoituminen tarkoitti vapaan kansanvalistustyön kannalta, on esitetty eriäviä näkemyksiä. Kun ”kansan” tai ”suuri yleisö” otti toiminnan omiin käsiinsä, oli se myös uhka ylhäältäpäin ohjatulle vapaalle kansanvalistustyölle. Se horjutti hegemoniaa sekä eliitin ja sivistyneistöjohdon itselleen legitimoimaa asemaa kansan itse- ja yksinoikeutettuna valistajana. Kansanvalistuksen kentälle syntynyt moniäänisyys heijasteli toisin sanoen sivistyneistöjohtajien ja ”kansan” muuttunutta suhdetta (Kurkela 2000, 1). Sitä yritettiin suitsia muun muassa asettelemalla vapaan kansanvalistustyön määrittelykamppailuissa kansallista kulttuuria ja sen hyväksi toimimista sekä luokkanäkökulmaa vastakkain. Esimerkiksi Karjalaisen (1984, 43–44) tulkinnan mukaan työväenliikkeen radikalisoituessa myös sen opinnollinen sivistystyö vaihtui pitkälti agitaatiotoimintaan. Kantasalmi ja Hake (1997, 373–374) puolestaan pitävät näkökulmaa, jossa poliittisen radikalisoitumisen esitetään muuttaneen myös työväenliikkeen koulutuksellisen orientaation valistuksellisuudesta agitaatioon ennalta annettuna. Heidän (1997, 373–374) mukaansa kyse on pikemminkin juuri siitä, mitä lopulta on hyväksytty ja hyväksytään valistuksen projektiin ja mitä ei – vastaavalla tavalla esimerkiksi naisasialiikkeen valistustoimintaan suhtauduttiin pitkään välinpitämättömästi, he huomauttavat.

Alapuro ja Stenius kiinnittävät erojen sijasta huomiota joukkojärjestäytymistä luonnehtineisiin ja siihen lomittuneen toiminnan yhteisiin piirteisiin. Katkoksellisuuden sijasta he näkevät jatkumon fennomaanien ja työväenliikkeen osallistumisperinteessä ja erittelevät, että fennomaaniset näkemykset järjestäytymisen luonteesta – erityisesti ajatus siitä, että osallistuminen on valtiollista toimintaa – siirtyivät ja itse asiassa korostuivat työväenliikkeen piirissä sekä näkyivät myös sen valistus- ja sivistystyön muotoutumisessa. He korostavat, että politisoitumisesta huolimatta työväenliike oli edelleen vahvasti myös kulttuuriliike. Työväenopistojen ohella myös työväenyhdistyksissä toimi edelleen sivistystyön harrastajaryhmiä, muun muassa puhuja- ja näytelmäseuroja, lausuntakerhoja sekä kuoroja. Lisäksi vuosisadan vaihe oli keskeistä työväentalojen rakentamisen aikaa. Vuonna 1905 työväenyhdistyksillä oli 47 taloa, 1910 jo 683 taloa ja 1916 peräti 940 taloa. (Alapuro & Stenius 1987, 42–43.)

Kurkela haastaa vastaaventyypillisesti käsitystä työväenkulttuurista vastakulttuurina fennomaanien perustamalle kulttuurin prototyypille sekä vapaan kansanvalistustyön sisällöllistä dikotomisointia sivistyneistövetoiseen ”korkeaan” ja työväenluokkaiseen ”matalaan”. Hän esittää työväenliikkeen valistus- ja erityisesti iltamaperinnettä käsittelevässä tutkimuksessaan, että vastakkainasettelun sijaan sivistyneistön ja yläluokan aatemaailma sekä kansanjoukkojen kokemukset ja maailmankuva pikemminkin lomittuvat toisiinsa. Kurkelan mukaan työväenliike omaksui niin iltamatoimintansa muodon ja sisällön kuin valistuseetoksensa fennomaanisilta järjestöiltä, erityisesti raittius- ja nuoriseuroilta. (Kurkela 2000, 1–3.)

Kurkelan aineisto koostuu erilaisista arkistolähteistä, iltamaohjelmista, iltamatoimintaa neuvovista oppaista sekä vuonna 1944 perustetun Suomen Demokraattisen Nuorisoliiton (SDNL) Terälehdistä. Aineistoonsa nojaten hän esimerkiksi rinnastaa SDNL:n nuorisokasvattajien asenteen fennomaanien maailmankuvaan. Molemmat näyttävät hänen mukaansa perustaneen niin tehtävänsä kuin suhteensa kansaan etujoukkoajatteluun, toisin sanoen molemmat niistä tiesivät, mikä kansalle on parasta. Tarkemmin ottaen Kurkela näkee vasemmistolaisen työväenliikkeen nuorisotyön erityisesti nuoriseuratoiminnan variaationa. Liikkeiden perustavat moraaliset ja esteettiset periaatteet olivat hänen mukaansa yhtenevät, vaikka asioille annettiin eri nimiä ja painotukset olivat erilaiset. Hän tukee löydöksiään yhteiskuntatieteilijä Ilkka Liikasen tutkimuksilla, mutta näkökulmasta löytyy selkeä yhteys myös Alapuron ja Steniusin argumenttiin fennomaanisen ja työväenliikkeen osallistumisperinteen jatkumosta sekä pyrkimyksistä esiintyä koko kansan puolestapuhujina. (Alapuro & Stenius 1987, 42–43; Kurkela 2000, 1–4.)

Vastaavalla tavalla Kurkelan mukaan myös työväen iltamatoiminta oli eräänlainen synteesi, jota innoittivat voimakkaasti toisaalta kansankulttuuri ja kansainvälinen kaupunkiviihde sekä toisaalta säätyläiskulttuurin piiristä tutut toiminta- ja taidemuodot kuten näytelmät, kuorolaulu ja orkesterimusiikki. Ohjelmat rakentuivat korkeakulttuurin mallien varaan, mutta niistä paistoi läpi tinkimätön kansanomaisuus. Kuitenkin työväenkulttuurin osiin jakamisen sijasta Kurkela puhuu yhtenäisestä työväenkulttuurista, josta hän erillisten alakulttuurien sijasta erottaa kaksi erilaista työväestön identiteettiä ja todellisuutta rakentanutta diskurssia: työväenjohtajien valistusdiskurssin sekä iltamayleisön karnevaalidiskurssin. Työväenjohtajien tapa puhua iltamatoiminnasta lomittuu Kurkelan mukaan selkeästi fennomaaniseen perintöön ja kansanvalistushengen mentaliteettiin. He ilmaisevat asioita juhlallisesti ja korkealentoisesti ja korostavat iltaman merkitystä työväen sivistämisen ja itsekasvatuksen välineenä. Hyveellinen, ihannoiva ja aatteellinen suhtautuminen ilmenee Kurkelan mukaan erityisen hyvin myös iltamatoimintaa neuvovissa oppaissa. Tätä selittää osaltaan jo korkea-

kulttuuria suosinut leimaverolaki sekä sitä seurannut julkinen valvonta. Iltamayleisön retoriikka puolestaan nojaa karnevalistiseen mentaliteettiin. Se on luonteeltaan rennompaa ja korostaa iltamien iloisuutta ja ruumiillisuutta. Kurkela kuvailee, että molemmat diskurssit risteilivät ja ajoittain myös törmäsivät työväenliikkeen kulttuurissa ja sen keskuspaikoilla, työväentaloilla. Hän argumentoi, että vastaavalla tavalla kansanvalistusprojekti oli myös kokonaisuutena fuusio, erilaisten diskurssien ristivedossa muodostunut kokonaisuus, jossa joukko suhteellisen erillisiä paikalliskulttuureita liittyi ja sulautui uudeksi kansalliseksi yleiskulttuuriksi osana yhteistä kansallista Suomi-projektia. (Kurkela 2000, 1–5.)

3.1.6 Ensimmäinen legitimaatitulkinta

Luvussa esiin tulleella tavalla vapaata sivistystyötä näyttävät sen institutionalisoitumisvaiheessa legitimoineen ensinnäkin kansallisen kulttuurin projekti sekä erilaiset siihen liittyvät sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset intressit. Fennomaaninen kansanvalistus oli osa sosiaalisia käytäntöjä, joiden avulla rakennettiin käsitystä yhtenäisestä kansakunnasta, välitettiin kansallisiksi määriteltyjä arvoja ja normeja sekä vahvistettiin kansallishenkeä. Kansalaisten yleinen valveuttaminen esitettiin edellytyksenä niin kansallisen yhtenäisyyden, identiteetin ja moraalin muotoutumisen kuin talouden kohottamisen kannalta. Kansanvalistustyössä oli siis kysymys kansakunnan kokonaisvaltaisesta vahvistamisesta, jonka lisäksi se toisaalta oli samalla fennomaaneille keino legitimoida yhteiskunnallista valta-asemaansa. (ks. Alapuro & Stenius 1987, 14–18; Aaltonen 1991, 10–29; Salo & Suoranta 21–25.)

Omaehtoisen kansanvalistustyön muotoutumisen vaiheessa vapaan sivistystyön legitimaatio näyttää alkaneen muotoutua fennomaanisia pyrkimyksiä korostetummin suhteessa kansalaisten tietoisuuden nostamiseen, yhteiskunnallisten epäkohtien korjaamiseen sekä yhteiskunnallisen murroksen esiin nostamiin uusiin tiedollisiin ja taidollisiin tarpeisiin vastaamiseen. Kansanvalistustyön keinoin käytiin sortoa vastaan niin kansalaisten itsemääräämisen kuin esimerkiksi tehtailla työläisten oikeuksien puolesta ja opetettiin kansalaisille demokraattiseen organisoitumiseen liittyviä valmiuksia. Lisäksi sillä oli vahvistavaa merkitystä valistavaa ja virkistävää yhdistelevänä huvitoimintana. Joukkojärjestöt ajoivat kansanvalistustyö välineenään luonnollisesti myös omia, toisistaan eriäviä etujaan, aatteitaan ja ideologioitaan pyrkien esimerkiksi saamaan aatteilleen laajempaa yhteiskunnallista oikeutusta ja näkyvyyttä. Kansakunnan vahvistaminen tällä tavoin, keskeisiltä osin kansanvalistuksen ja vapaan kansanvalistustyön keinoin, oli osaltaan mahdollistamassa myös Suomen itsenäis-

tymisen toteutumista. (ks. Karjalainen & Toiviainen 1984, 42–45, 83–87; Alapuro & Stenius 1987, 18–19, 42–43; Kurkela 2000, 1–3.)

Eri perinteet näyttävät siis eroavan toisistaan, mutta vastakulttuurien sijaan niiden voi katsoa muodostavan jatkumon, jonka sitoo yhteen kansallisen kulttuurin projekti (Alapuro & Stenius 1987, 42–43; Kurkela 2000, 1–4). Kansallista kulttuuria voi jäsentää tällä tavoin erityisesti erilaisten diskursiivisten lähestymistapojen näkökulmasta. Kurkelan tavoin esimerkiksi Hall teoretisoi kansallisen kulttuurin olevan diskurssi ja korostaa sen merkitystä Benedict Andersonia seuraten kuviteltuina yhteisöinä, joita yhteisöllisyyden sijaan tai ainakin sen ohella koostavat erilaiset keskenään yhteen sopimattomilta vaikuttavat alakulttuurit sekä ”me ja muut” -asetelmat. Yksilöt eivät synny kansallisella identiteetillä varustettuna vaan kansallisen kulttuurin projektiin kuuluu esimerkiksi yhtenäisen kulttuurisen hegemonian opettaminen kansakuntakollektiivin koossa pitämiseksi. Fennomaanit kansallisvaltion ja kansallisen kulttuurin prototyypin rakentajina pyrkivät integroimaan koko kansan yhteiseen rakennustyöhön ja rakennustyössä kansanvalistus oli keskeinen kanava legitimoida kansallista kulttuuria ja identiteettikonstruktiota. Näin fennomaaniperinteen valossa siitä poikkeavat kansanvalistamisen tavat eivät näyttäytyneet uhkana vain fennomaanien yhteiskunnalliselle valtasemalle vaan erityisesti ja erityisen vaarallisesti nuorelle kansalliselle kulttuurille ja identiteetille. (vrt. Heiskanen 1994, 6–9; Hall 1999, 45–47, 57.)

Salo ja Suoranta kuvaavatkin kansanvalistusta myös hallinnan välineeksi. Suhteessa kansallisen kulttuurin prototyyppiin sitä tarvittiin modernisoitumisprosessiin sisältyneen yksilöllistymisen hallitsemiseksi. Modernin valtion idea, laajeneva rahatalous, erilaiset joukkojärjestöt sekä esimerkiksi äänioikeus raivasivat kaikki tilaa uudentalaiselle käsitykselle yksilön asemasta maailmassa ja uudentalaisista mahdollisuuksista oman yksilöllisyyden toteuttamiseen. Uudella tavalla toiminnan kohteina esiin nousseet yksilöt saatiin järjestymään organisoidusti kansanvalistuksen ja sen moraalisiin periaatteisiin sekä eettis-siveelliseen tietoisuuteen vetoavan diskurssin keinoin. (Salo & Suoranta 2002, 21–25, 35, 175–176.)

3.2 Esitykset Zachris Castrénin (1868–1938) merkityksestä vapaan sivistystyön normatiivisen tehtäväkäsityksen vakiinnuttajana

Itsenäistymisen myötä ja yhteiskunnallisten rakenteiden alkaessa vakiintua muotoutui myös vapaa sivistystyö säädellymmäksi osaksi yhteiskuntakokonaisuutta. 1920-luvun loppuun mennessä se oli saanut myös selväpiirteisen tehtävämääritelmän, joka koostui vapaan sivistystyön toimintamuotoja yhdistävistä arvoperusteista, päämääristä ja toimintaperiaatteista. Määritelmä käsitteellistyi vaikutusvaltaiseksi osoittautuneella tavalla Castrénin (1929) komiteanmietinnössä ”Valtio ja vapaa sivistystyö”. Alasen mukaan ilmestymisensä jälkeen mietintöön viitattiin toistuvasti alan peruseriaatteisiin vedottaessa aina 1980-luvulle asti. (Alanen 1986, 54–55.) Salo (2007, 3) aistii vielä vuoden 1998 lainsäädännössäkkin Castrénin henkeä. Castrénin merkitystä ja mietinnön kauaskantoisia vaikutuksia on korostettu niin alan teorian kehittämisen kuin yleisesti omaksuttujen toimintalinjojen osalta (Karjalainen & Toiviainen 1984, 107; Alanen 1986, 54–55). Mietintö on vapaan sivistystyön kannalta merkittävä myös siinä mielessä, että sitä pidetään valtion kansansivistys- ja aikuiskasvatustalitiikan perustanlaskijana (Karjalainen & Toiviainen 1984, 103; Muiluvuori 2001).

Castrénin komiteanmietintö on mielenkiintoinen tarkastelukohde jo vaikutusvaltaisuudessaan, mutta tutkielmani kannalta se on sitä erityisesti vapaan sivistystyön legitimoitumisen näkökulmasta. Ainakin Alasen (1986) tulkintaa seuraamalla mietinnössä näyttää yhdistyvän vapaan sivistystyön ”sisältä-” ja ”ylhäältäpäin” tuotetut merkitystenannot ja perustelut. Kun lähdän luvussa tarkastelemaan vapaan sivistystyön normatiiviseksi muotoutunutta tehtäväkäsitystä, tukeudun erityisesti edellä mainittuun Alasen (1986) sivistysjärjestöjen tehtävänkuvan muutosta erittelevään tutkimukseen, jossa hän pureutuu myös normatiiviseen tehtäväkäsitykseen komiteanmietinnön sekä sitä täydentävän aikalaisaineiston valossa. Alanen viittaa tehtäväkäsityksellä käytännön toimintaa sääteleviin arvofilosofisiin käsityksiin ja kehysnormeihin. Se kertoo tiivistetysti, miksi toimintaa harjoitetaan. (Alanen 1986, 52.) Ennen normatiivisen tehtäväkäsityksen sisältöihin pureutumista lähdän kuitenkin tässäkin luvussa jälleen liikkeelle yhteiskunnallisesta kontekstista, joka kehystää castrénilaisen tehtäväkäsityksen sisältöjä.

3.2.1 Tehtävän kuvan vakiintumisen yhteiskunnallinen konteksti 1920-luvulla

1920-luvulle saavuttaessa yhteiskunnallista tilannetta kuvasi jälleen murros. Suomi oli nyt itsenäinen, mutta yhtenäiseksi vapaan kansanvalistustyönkin keinoin rakennettu kansa oli jättänyt taakseen

repivän sisällissodan. Kuten Alapuro kuvaa, suomalaisen kansakunnan lojaalisuuden varaan rakentunut sivistyneistön omakuva romahti ja sodan syy vieritettiin ”turmeltuneille johtajille ja ymmärtämättömille massoille, jotka olivat liittyneet juuri saavutetun itsenäisyyden vihollisiin, venäläisiin, ja näin pettäneet oman maansa”. Kansallisen integraation palauttaminen, erityisesti suhtautuminen työväenliikkeeseen ja -luokkaan, aiheutti sodan jälkeen hallinneissa porvarillisissa ryhmissä erimielisyyttä ja kuohuntaa, jota vielä Suomen ajautuminen taloudelliseen lamaan 1929–32 ruokki. Kansalaisten tyytymättömyys ja kansallisen integraation palauttamiseen liittyvät erimielisyydet synnyttivät äärimuotonaan oikeistoradikalistisen Lapuan liikkeen, jonka voimannäyttöä pulavuodet olivat. Vastakkainasettelut kärjistyivät myös kulttuurin kentällä. Edistysuskosta pessimistiseksi vaihtunut ilmapiiri kehittyi kulttuurikriisiksi ja niin kutsutuiksi kulttuurisodiksi porvariston ja vasemmistolaisien ryhmittymien välillä 1920–30-luvulla. Esimerkiksi historioitsija Heikki Mikkeli tuo esiin, että jopa kirkon piirissä sisällissotaa tulkittiin kulttuurisena ongelmana ja seuraukseksi siitä, että työväestö oli hylännyt Jumalan. Korkeakulttuuriin nojaavan valtiovallan mukaan kulttuuri- ja taide-elämän tuli edelleen tähdätä ennen kaikkea kansallisen yhtenäisyyden rakentamiseen luterilais-isänmaallisessa hengessä; työväestö näki asian vapaamielisemmin. (Mikkeli 1996, 23–29; Sevänen 1998, 307–308, 312; Kurkela 2000, 5; Alapuro 2010, 532–533.)

Vaikeasta yhteiskunnallisesta tilanteesta huolimatta – tai siitä johtuen – vapaan kansansivistystyön yhteiskunnallinen asema vahvistui 1920-luvulla siihen liittyvistä periaatekeskusteluista huolimatta (ks. luku 1.3.3, s. 16–18). Itsenäistyminen oli mahdollistanut kansansivistyspolitiikan ja hallinnon kehittämisen sekä taloudellisen tuen järjestämisen sivistysorganisaatioille. Vapaan kansansivistystyön vakiintuminen etenikin muun muassa valtionapu- ja muun lainsäädännön muodossa (ks. luku 3.1, s. 37–38). Lisäksi sitä vahvistivat erillisen kansansivistystutkimuksen perustaminen Yhteiskunnalliseen korkeakouluun vuonna 1928 sekä oppilaitosten määrän kasvu (ks. liite 2). Pulavuodet 1929–1933 kuitenkin katkaisivat aktiivisen kansansivistyspolitiikan kehityksen, kuten teki lähestyvä toinen maailmansota. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 102–107; Tuomisto 1991, 55–56; Pellinen 2001, 16–17.)

3.2.2 Castrénin mietinnön yhteiskunnallisia lähtökohtia

Castrén oli toiminnallaan vaikuttamassa sisällissodan jälkeisen sisäpoliittisen tilanteen rauhoittumiseen. Häntä on luonnehdittu sosiaaliliberaaliksi yhteiskunta-aktiiviksi, vapaamieliseksi kulttuuripoliitikoksi ja sivistyskentän monitoimimieheksi. Monipuoliseen työhönsä hän sai vaikutteita erityi-

sesti Snellmanin kansallisuusfilosofiasta, riisuttuna tosin sen konservatiivisimmista ja yksilönvapautta rajoittavista piirteistä. Keskeisellä tavalla Castrénia innoitti myös saksalainen idealistifilosofi Rudolf Eucken, jonka johdolla hän myös opiskeli Saksassa. Snellmanin, Euckenin ja sosiaaliliberalismin ohella Castrén imi vaikutteita liberaaliteologiasta, yhteiskunnan orgaanista kehitysluonnetta korostavasta sosiaalievolutionismista, pasifismista sekä tolstoilaisuudesta. Toistensa vaikutuspiirissä toimineita Castrénin läheisiä työtovereita ja ystäviä olivat muun muassa K.J. Ståhlberg (1865–1952), Eero Erkkö (1860–1927), Santeri Alkio (1862–1930), Niilo Liakka (1864–1945) sekä Väinö Voionmaa (1869–1947). (Muiluvuori 2001.)

Castrén oli aktiivinen Nuorsuomalaisen puolueen jäsen. Puoluetoiminnassaan hän pyrki edistämään erityisesti vapaata kansansivistystyötä ja yhdistystoimintaa, uskonnonvapautta sekä kaksikielisen kulttuurin säilyttämistä. Hänen mukaansa yhteiskunnallisten uudistuslupausten lähtökohdaksi tuli ottaa kansan tarpeet ja niitä oli lähdeittävä toteuttamaan yhteistyössä kaikkien kanssa, myös työväenliikkeen, jonka toiminnan sallimista hän kannatti. Työväen nujertaminen oli Castrénin mukaan lyhytnäköistä sen pahimmillaan syventäessä työväestön katkeruutta ja ruokkien näin entisestään vallankumouksellista liikehdintää. Yhteiskunnallisia ristiriitoja ja epäkohtia ei hänen mukaansa voitu yksioikoisesti sysätä esimerkiksi luokkayhteiskunnan syyksi. Ne olivat ratkaistavissa valistus- ja uudistustyön avulla – kehittämällä yksilöiden moraalista luonnetta ja vastuuntuntoa. (Muiluvuori 2001).

Castrén oli mukana myös ammattiyhdistystoiminnan kehittämisessä, jonka sosiaaliliberaalit näkivät eräänä keinona kansallisen integraation palauttamiseen. Ammattijärjestöjen nähtiin rauhoittavan valtiomuototaistelun hävinneen oikeiston keskuudessa esiintyneitä demokratian vastaisia pyrkimyksiä, sillä niiden nähtiin tarjoavan mahdollisuus osallistua yhteiskunnalliseen päätöksentekoon eduskunnan rinnalla. Ammattiliittojen perustaminen ilmensi myös valtiovaltaan ja työnantajiin kohdistuneita yltyneitä odotuksia kasvavan keskiluokan taloudellisen ja sosiaalisen aseman parantamisesta. Myös Castrén korosti keskiluokan, muun muassa henkisen työn tekijöiden roolia yhteiskunnallisessa työnjaossa. Hänen mukaansa yhteiskunnalliseen kehitykseen vaikuttivat merkittäväällä tavalla taloudellisten tekijöiden ohella kulttuuriperinnön, uskonnon, moraalin, tieteiden ja taiteiden kaltaiset aineettomat ja henkiset tekijät. (Muiluvuori 2001.)

Näkyvimmän muodon Castrénin yhteiskunnalliset uudistuspyrkimykset saivat vapaan sivistystyön kentällä. Komiteanmietintönsä ohella Castrén muun muassa kehitti merkittäväällä tavalla nuorisoseura- ja työväenopistoliikkeen toimintaa. Vuosisadan vaihteessa hän toimi Suomen Nuorison Liiton

esimiehenä ja vuonna 1914 hänet nimitettiin Helsingin suomenkielisen työväenopiston (per. 1913) johtajan virkaan, jossa hän toimi kuolemaansa saakka. Tehtävässään hän loi perustan niin sanotulle tieteenomaiselle työväenopistoliikkeelle, jonka tavoitteena oli objektiivisen ja puolueettoman tiedon saattaminen kaikkien väestöryhmien ulottuville sekä oppilaiden kasvattaminen kriittisiksi, suvaitseviksi ja asioistaan päättämään kykeneviksi yhteiskunnan täysivaltaisiksi kansalaisiksi. Poliittisia ja uskonnollisia kysymyksiä tuli hänen mukaansa käsitellä opistoyhteisössä avoimesti ja ilman, että opisto asettui jonkin maailmankatsomuksellisen dogmin kannalle. Kuten Karjalainen kokoaa yhteen, Castrénin mukaan tosiasiat tuli erottaa arvostuksista, todennäköisyydet toiveista ja opetuksen tuli olla luonteeltaan tieteenomaista. Maailmansotien välisenä aikana Castrén ehti toimia myös Kansanvalistusseuran (1919–1938) ja Suomen työväenopistojen liiton (1917–1938) puheenjohtajana sekä Yhteiskunnallisen korkeakoulun kansansivistysopin opettajana (1929–1938). Vuonna 1928 hän sai professorin arvon. Lehdissä Castrén toimi mielipidevaikuttajana esimerkiksi sosiaalireformistisessa Päivälehdessä, nuorsuomalaisessa Valvoja-aikakauslehdessä sekä alkujaan Kansallisen Edistyspuolueen äänenkannattajalehdessä Helsingin Sanomissa. Lisäksi hän välitti kulttuurijärjestöjen kautta taloudellista ja henkistä tukea nuorille yhteiskuntakriittisille kirjailijoille ja taiteilijoille. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 23, 103, 113; Muiluvuori 2001.)

3.2.3 Castrénilainen vapaan sivistystyön normatiivinen tehtäväkäsitys

Castrénin komiteamietinnössä hallinnollisen, käytännöllisen ja teoreettisen on kuvattu kietoutuvan yhteen. Yhteiskunnallisen tilanteen ohella mietinnön muotoutumiseen vaikuttivat suomalainen sivistyskäytäntö sekä eurooppalainen sivistyskirjallisuus. Mietinnössä on nähty vaikutteita erityisesti ruotsalaisesta ja saksalaisesta kansansivistyskirjallisuudesta sekä englantilaisesta aikuiskasvatuksen perinteestä liberalistisine peruseriaatteineen. Varsinkin englantilaisen aikuiskasvatuskomitean loppuraportin vuodelta 1919 (Final Report of the Adult Education Committee of the Ministry of Reconstruction, ts. Black Book) on nähty vaikuttaneen Castrénin mietinnön sisältöihin. (Alanen 1986, 55; Tuomisto 1992, 29.)

Castrén esittää mietinnössä näkemyksensä omaehtoisesti kehittyneistä suomalaisen kansansivistystyön muodoista ja peräänkuuluttaa aikuisten opettamiseen ja kasvattamiseen suuntautuneen kansansivistystyön yhteiskunnallista merkitystä. Hän korostaa valtion tehtävää taata sivistystyölle oma asema yhteiskunnallisessa kasvat- ja opetusjärjestelmässä. Edellytykset ja puitteet taatessaan valtiolla on oikeus ja velvollisuus tarkastaa kentän toimijoita kansanopillisesti pätevillä tarkastajilla,

mutta samalla sen tulee antaa sivistystyölle henkisille liikkeille kuuluva toimintavapaus. Myöhemmän lainsäädännön sekä sivistystyön ja valtion suhteiden organisoitumisen on katsottu pohjautuneen pitkälti näihin Castrénin mietinnössään hahmottelemiin lähtökohtiin. (Karjalainen & Toivainen 1984, 103–104; Alanen 1986, 55; Tuomisto 1992, 29; Salo 2007, 3.)

Castrénin klassinen vapaan kansansivistystyön määritelmä on seuraavanlainen:

Vapaaksi kansansivistystyöksi sanotaan sitä moninaista toimintaa, jonka tarkoituksena on saada hereille ja edistää aikuisten vapaita itsekasvatuspyrkimyksiä so. heidän pyrkimyksiänsä sekä tietojensa syventämiseen ja laajentamiseen että tunne-elämänsä ja käytöstapojensa jalostamiseen, jotta he täydellisemmin kehittyisivät sivistyneiksi ihmisiksi ja vastuukykyisiksi yhteiskunnan jäseniksi niissä elämänoloissa ja elämäntehtävissä, jotka he tuntevat omikseen. (Alanen 1986, 54 [Castrén 1929].)

Jo määritelmään sisältyy Alasen jäsentämistä vapaan kansansivistystyön kehysnormeista neljä, ja viides tulee esille toisaalla mietinnössä. Normatiivisen tehtäväkäsityksen mukaiset sivistystyön kehysnormit ovat 1) kokonaispersoonallisuuden kehittäminen, 2) omaehtoisuus, 3) opinnollisuus, 4) yleissivistävät harrastusopinnot ja yhteiskunnallinen kasvatus vapaan sivistystyön tehtäväalana sekä 5) itsesäätelyn vapaus. (Alanen 1986, 54–55.)

Ensimmäinen kehysnormeista, kokonaispersoonallisuuden kehittäminen, perustuu Alasen tulkinnan mukaan humanistiseen sivistyskäsitykseen, joka 1920-luvulla nousi varsin vaivattomasti vapaan kansansivistystyön eriäviä ideologisia suuntia yhdistäväksi arvoperustaksi. Humaniteetti vapaan kansansivistystyön johtoajatukseksi tuli esille Castrénin ohella esimerkiksi Liakan, Alkion ja Voionmaan ajattelussa. Humanistista sivistyskäsitystä seurasi persoonallisuuden ”kaikinpuolisen kehittämisen” tavoite vapaan kansansivistystyön pääarvosisältönä, mikä pelkistettynä tarkoitti ensinnäkin emotionaalisen ja moraalisen kasvun tukemista tiedollisen oppimisen rinnalla. Toiseksi se johti vapaan kansansivistystyön yleissivistävän tehtävän korostumiseen. Alasen mukaan yleissivistyksellinen itsensä kehittäminen tarkoittaa castrénilaisittain ”sellaista laaja-alaista orientoitumista todellisuuteen, joka yksilön elämänolosuhteista ja -pyrkimyksistä lähtien avartaa ja syventää maailmankuvaa ja maailmankatsomusta”. Yleissivistyksellisyys kiinnittyi myös yhteiskuntaan sekä kansalaissivistykseen. Kolmanneksi kokonaisvaltainen persoonallisuuden kehittäminen tarkoitti mahdollisuutta suuntautua yksilöllisten taipumusten ja kiinnostusten kohteiden mukaan erityyppisiin harrastuksiin. (Alanen 1986, 55–57.)

Toinen vapaata sivistystyötä jäsentävä kehysnormi, omaehtoisuus, on Alasen tulkinta Castrénin korostamasta aikuisten itsekasvatuspyrkimysten edistämisestä. Vapaan kansansivistystyön tuli siis olla aikuisten itsekasvatuspyrkimyksiä edistävää toimintaa. Alanen huomauttaa, että Castrén itse ei

yleisesti ottaen käyttänyt myöhemmin yleistynyttä termiä omaehtoinen vaan puhui muun muassa omatoimisuudesta ja ihmisten omien elämänehtojen mukaan määräytyvästä sivistystyöstä: aikuinen tuli käsittää itsenäiseksi yksilöksi, joka toimii omista lähtökohdistaan ja pyrkimyksistään käsin. (Alanen 1986, 57–58; ks. Karjalainen & Toiviainen 1984, 109.)

Kolmas normeista, tavoitteisesti suuntautunut opinnollisuus, erottaa vapaan kansansivistystyön muista organisoiduista vapaa-ajan toiminnoista ja yhteiskunnallisista aktiviteeteista. Se asettuu Castrénilla myös itsekasvatuksen käsitteen ytimeen. Kuten Alanen tiivistää opinnollisuuden ydintä, ”jatkuvaan kehittymiseen pyrkivä sivistysharrastus edellytti suunnitelmallisesti etenevää ja kokonaisuudeksi rakentuvaa oppimista, vakavaa opiskelutyötä”. (Alanen 1986, 59–60.)

Edeltävät kolme kehysnormia asemoivat Alasen mukaan neljännen kehysnormin, harrastusopinnot ja yhteiskunnallisen kasvatuksen vapaan kansansivistystyön tehtäväläksi. Castrén ei katsonut tutkintotavoitteisten opintojen tai ammatillisen koulutuksen kuuluvan vapaan kansansivistystyön tehtäviin. Hän määritteli ammattisivistyksen erillisenä kansansivistyksestä ja rajaus sisällytettiin pitkäksi ajaksi myös vapaan sivistystyön lainsäädäntöön ja valtionavun ehtoihin. (Alanen 1986, 60–61.)

Viides, ja Alasen kuvauksen mukaan monimerkityksisin vapaan sivistystyön kehysnormeista, on itsesäätelevä vapaus. Yksilötasolta tarkasteltuna se tarkoittaa osallistumisen vapaaehtoisuutta, vapautta tavoitteiden valintaa sekä toiminnan omaehtoisuutta; organisaatiotasolta tarkasteltuna organisaatioiden oikeutta määrätä itse tavoitteistaan ja ohjelmistaan omista aatteellisista lähtökohdistaan käsin. Alanen näkee, että 1920-luvulla valtionavun järjestelmällistyttyä tuli tarpeelliseksi määrittää tällä tavoin valtion ja kansansivistysorganisaatioiden suhdetta. Vapaan kansansivistystyön autonomiasta tulikin olennainen osa sen identiteettiä. Vapaudelle muotoiltiin myös rajoja siinä mielessä, että valtionavun ehtojen kehittämisessä ulkopuolelle rajattiin puoluepoliittinen ja uskonnollinen käännätyminen sekä muu vastaava toiminta. (Alanen 1986, 60–62.) Varsinkin hallinnolliselta kannalta katsottuna juuri tähän kehysnormiin voinee kuuluisan ”Castrénin hengen” katsoa tiivistyvän.

3.2.4 Toinen legitimaatiotulkinta

Ennen kuin tarkastelen, miten Castrénin mietintö näyttää legitimoivan vapaata sivistystyötä, on mielenkiintoista tarkastella lyhyesti myös sitä, miten vapaan sivistystyön normatiivinen tehtäväkuva

näyttää legitimoituneen. Viimeistään se tietenkin legitimoitui koulutuspoliittisena, ohjaavana ja velvoittavana asiakirjana, jollaisena mietintö myös vakiinnutti sivistystyön asemaa yhteiskunnallisena toimintana. Karjalaisen (Karjalainen & Toiviainen 1984, 102) mainitsemalla tavalla Suomen itsenäistyminen oli avannut edellytykset myös erillisen kansansivistyspolitiikan muotoutumiselle ja kansansivistyspolitiikan muotoutuminen taas tuotti vapaalle sivistystyölle itsenäisyyttä ja erillisyyttä suhteessa esimerkiksi kansallisuuspolitiikkaan (vrt. Sevänen 1998, 338). Alasen (1986, 52–74) osoittamalla tavalla kuitenkin erityisesti sillä, että mietintö sisälsi alan yhteisön jo yleisesti hyväksymiä ja kannattamia lähtökohtia sekä toimintaa ohjanneita sääntöjä, voinee tulkita olleen vielä ratkaisevampi merkitys sen sisältämän tehtävämäärittelyn normatiiviseksi muotoutumisessa – ainakin sen vaikutusvaltaisuuden ja pitkäikäisyyden näkökulmasta.

Alasen mukaan normatiivisen tehtäväkäsityksen sisällöt olivat siis muokkautuneet, vakiintuneet ja legitimoituneet osaltaan jo ennen mietintötekstiä sosiaalisiksi normeiksi. Muotoutuminen oli edennyt hiljalleen muun muassa alan keskushahmojen ja heidän välisen yhteistyön sekä esimerkiksi erilaisten valtakunnallisten kokousten, neuvottelupäivien, lehtikirjoittelun ja kirjallisuuden välityksellä. Tarkastelujensa perusteella Alanen nostaa normatiivisen tehtäväkuvan muotoutumisen kannalta keskeisiksi vaikuttajiksi Castrénin lisäksi erityisesti aiemminkin mainitut Liakan, Alkion sekä Voionmaan, jotka vapaan sivistystyön käytäntöjä ja teoriaa kehittäessään toimivat toistensa vaikutuspiirissä ja osin myös yhteistyössä keskenään. Alasen mukaan esimerkiksi Liakka oli jo 1910-luvun lopulla esittänyt käsityksiä, jotka vakiintuivat 1920-luvulla Castrénin muotoiltua ne omalla ja vähemmän ”kansaisella” tavallaan. (Alanen 1986, 52–55.) Myös se, että esimerkiksi kaikki edellä mainitut määrittelyä johtaneet kansansivistysmiehet olivat varsin näkyviä ja aktiivisia yhteiskunnallis-poliittisia vaikuttajia, tuotti mitä todennäköisimmin lisävoimaa sosiaalisten normien muotoutumiselle ja legitimoitumiselle. Liakka, Alkio ja Voionmaa olivat esimerkiksi kaikki toimineet myös ministeritason tehtävissä (ks. esim. Eduskunta 2011).

Kun näkökulma käännetään mietinnön tuottamaan vapaan sivistystyön legitimaatioon, näyttää se rakentuvan varsin yleismaailmallisten arvolähtökohtien varaan. Muutoksena aiempaan voi pitää julkilausutumpaa yksilölähtöisyyttä (ks. Salo & Suoranta 2002, 22). Vapaan sivistystyön merkitys näyttää piirtyvän esiin erityisesti itsekasvatuksellisuuden herättäjänä, toimintana eräänlaisen sisäistetyn vastuun herättämiseksi. Esimerkiksi Karjalainen (Karjalainen & Toiviainen 1984, 113) jakaa sivistystyön kokonaistehtävän yhteiskunnan tarpeisiin perustuvaan sosiaaliseen sekä yksilön kykyihin ja harrastuksiin perustuvaan yksilölliseen tehtävään. Vaikka jyrkkää eroa ei niiden välille voi-

dakaan tehdä ja ne myös yhdistyvät Castrénin mietinnössä, näkee myös Karjalainen (emt., 113) Castrénin mietinnön lähtökohdat enemmän yksilö- kuin yhteiskuntakeskeisinä.

Salo ja Suoranta erittelevät mietinnön itsekasvatuksellisuuden juonetta yhteydessä kansallisen kulttuurin prototyyppiin. He näkevät, että esimerkiksi Castrénin vapaan sivistystyön määritelmän sisältämät sivistyksen sisällölliset määreet – itsekasvatuksellisuus mukaan lukien – asettuvat edelleen prototyypille ominaisella tavalla ylhäältäpäin, korkeakulttuurista ja ylevöittävästä lähtökohdista käsin sekä aatteellis-moraalisiin periaatteisiin ja eettis-siveelliseen tietoisuuteen vedoten. Kiivaiden ideologisten kamppailujen vuosina ne ovat oikeastaan korostetun konsensushakuisia. Yksilö yksilöllisine moraaleineen oli vastuussa itse itsestään, mutta myös yhteiskunnasta. Yhteiskunnan kehitys kriisiytymisineen ei ollut ihmistahdosta riippumattomasti määräytynyttä vaan vastuu myös yhteiskunnallisten epäkohtien ratkaisemisesta oli kunkin yksilön käsissä. Tässä tarvittiin vapaata sivistystyötä – yksilöiden moraalisen luonteen kehittämiseksi. (Salo & Suoranta 2002, 19–20, 24–25; Muiluvuori 2001.)

Edellä kuvatun perusteella myös siis eräänlaisten yhteiskuntarauhapyrkimysten voi tulkita legitimoivan vapaata sivistystyötä mietinnön valossa. Mietinnössä rauhaa rakentanut castrénilainen konsensus etäisyydenottona kansaa jakaneisiin ideologisiin kamppailuihin sai muodon ensinnäkin koulutuspolitiikkana, joka onnistui tuomaan eriävät näkökulmat yhteen; toiseksi pyrkimyksinä korvata ideologiset sivistyssidolliset ”yleisemmällä sivistyksellä”, itsekasvatuksellisuudella sekä korostamalla sivistyksen välittämisessä tieteenomaisuutta. Kansallisen yhtenäisyyden rakentamisen projekti siis jatkui, mutta sisällissodan jättämien jälkien myötä erilaisessa muodossa kuin institutionalisoitumisen vaiheessa. Jos se ensimmäisessä vaiheessa eteni enemmän kansalaisyhteiskuntavetoisesti yksilön suuntaan, näyttää suunta normatiivisen tehtäväkäsityksen myötä vaihtuvan pikemmin yksilölähtöiseksi. Osana kansallisen yhtenäisyyden (palauttamisen) projektia vapaan sivistystyön merkitys kiinnittyi tiettyjen kansalaisryhmien tarpeiden ja etujen sijasta pikemminkin yleishumanistisessa hengessä yksilöiden itsekasvatuksellisuuden tukemisen ympärille. (vrt. Salo & Suoranta 2002, 175–177; ks. Muiluvuori 2001.)

Konsensus auttoi castrénilaisen tehtäväkäsityksen myös hegemoniaan ja hegemoniseksi muotoutuneen asemansa myötä siitä muodostui eräänlainen vapaan sivistystyön prototyyppi osana kansallisen kulttuurin prototyyppiä. Sen vahvuutta voi luvussa kuvatun perusteella yrittää selittää itseisarvoisten ja universaalien toiminnan lähtökohtien kietoutumisella vaikutusvaltaisen taustaverkoston ja vakiintuneen käytännön tuottamaan oikeutukseen sekä virallistekstin suomaan auktoriteettiin.

Castrénin vaikutus vapaan sivistystyön kentällä näyttää kiistattomalta. Esimerkiksi Kantasalmi ja Hake kysyvät kuitenkin kriittisesti, milloin Castrénin teoreettiset ja pedagogiset vaikutukset lopulta konkretisoituivat vapaan sivistystyön kentällä, ja mitä tapahtui sitä edeltäneelle kansanvalistuksen projektille – sekö vain katosi? He haastavat artikkelissaan muun muassa juuri Alasen tulkintaa, jonka he näkevät kytkevän liian yksioikoisesti sisällissodan jälkeistä alan peruskäsitteen muutosta sekä castrénilaista teoreettisissa ja pedagogisissa sisällöissä tapahtunutta muutosta yhteen. He korostavat, että Castrénin mietinnön ilmaantumisesta ja vapaan kansansivistystyön käsitteen korostamisesta ei seurannut suoraan teoreettisia ja pedagogisia muutoksia. Kantasalmi ja Hake muistuttavat, että 1920-luvulla vapaasta sivistystyöstä kirjoittaneet ja dominoivaa ymmärryksen tapaa luoneet teoreetikot elivät 1890–1939 sosiaalisesti ja poliittisesti turbulenttia aikaa ja puhuvat ennen kaikkea siitä, mitä pitäisi olla – ei siitä mitä on, kuten heitä usein tulkitaan. Näin Kantasalmen ja Haken mukaan ei ole aivan niin selvää kuin toisinaan on haluttu antaa ymmärtää, miten esimerkiksi 1920-luvulla teoreettisesti pohjustetut muutokset siirtyivät käytäntöön ja miten ne suhteutuivat esimerkiksi filosofisen ja pedagogisen ajattelun perinteeseen, joka kytkeytyi kansanvalistuksen projektiin. He jatkavat, että sen toteamiseksi ja tunnistamiseksi tarvittaisiin enemmän sosiohistoriallista reflektiota. Pintapuolisesti tarkasteltuna toiminnallista muutosta voi heidän mukaansa asemoida 1920–30-luvun taitteen sijaan pikemminkin toisen maailmansodan tienoille. (Kantasalmi & Hake 1997, 353–354, 372–374.)

4 Merkitystenannot ja legitimoituminen hallintoesityksen valossa

1930-luvulta nykypäivään siirtyminen kattaa yli 80 vuotta, joiden aikana on ehtinyt tapahtua paljon niin yhteiskunnan kuin vapaan sivistystyön näkökulmasta. Pyrin ennen vapaan sivistystyön kehittämisohjelman tarkastelua hahmottamaan sitä, miten yhteiskunnalliset muutokset – ulkoiset ja sisäiset – vaikuttavat vapaata sivistystyötä ohjailevan koulutuspolitiikan muotoutumiseen. Luku avaa samalla verkkodiskurssin yhteiskunnallista kontekstia.

Lähden tarkastelemaan erityisesti kehityskulkuja, joiden kautta on saavuttu markkinaorientoituneeksi, markkinaperusteiseksi ja kilpailutaloudelliseksi luonnehdittuun aikaan, joka kontekstoi myös kehittämisohjelmaa sisältöineen (Alanen 1992, 14–15; Salo & Suoranta 2002, 29–30; ks. myös Fairclough 2003; Antikainen 2008; Valkonen & Kauppila 2010). Espanjalaisen sosiologin Manuel Castellsin (1996) mukaan markkinalogiikkaa voi oikeastaan tarkastella myöhäismoderneja länsimaisia yhteiskuntia ei vain kansallisesti vaan myös globaalisti järjestävänä periaatteena.

4.1 Aikuiskoulutuspolitiikan suuntaviivat osana hyvinvointivaltioprojektia sekä laman jälkeistä uudelleenrakenteistamista

Maailmansotien välisenä aikana Suomen luokka-, ammatti- ja elinkeinorakenne olivat vielä pitkälti kiinnittyneet maataloustuotantoon (ks. liite 4) eikä poliittisen järjestelmän sallittu sisällissodan jälkimainingeissa toimia kuin rajoitetusti porvarillis-liberaalilta pohjalta. 1950-luvulla alkoi kuitenkin rakennemuutos maatalousvaltaisesta teolliseen, kaupunkimaiseen ja palveluyhteiskuntaan, joka kiihtyi 1960-luvulla. Maaseudun koneellistuminen pakotti pientilalliset muuttamaan työn perässä kaupunkeihin, palkkatyöläisyhteiskunta vakiintui, kulutus alkoi kasvaa ja perherakenteet muuttua. Kulttuurinen muutos kattoi niin elämäntapojen, arvojen, normien kuin ideologioiden tason. Poliittiset voimasuhteet muuttuivat jälleen, kun vasemmisto voitti eduskuntavaalit vuonna 1966. Kansainväliset vaikutteet lisääntyivät ja esimerkiksi populaarikulttuurin läpimurto sekä sen tarjoamat identiteetin rakennusaineokset lisäsivät omalta osaltaan kansallisen kulttuurin hajanaisuutta. Kuten Sevänen kuvaa, laajempi ideologinen ja kulttuurinen pluralismi hyväksyttiin vähitellen yhteiskunnan normaalitilaksi ja julkisuus muuttui hiljalleen moniarvoisemmaksi, vaikka virallista hyvinvointivaltioista kulttuuripolitiikan ihannetta sitkeästi määrittikin kansallisen kulttuurin prototyyppi ihanteineen. (Sevänen 1998, 331–335; Salo & Suoranta 2002, 27.)

Nationalistisen ideologian painoarvo politiikassa oli laskenut hiljalleen toisen maailmansodan jälkeen ja uudeksi yhteiskuntapoliittiseksi tavoitteeksi nousi hyvinvointivaltion rakentaminen. Yhteiskuntapoliittisena tavoitteena se tarkoitti voimakasta valtiollista interventionismia, toisin sanoen monimuotoista komitea-, suunnittelu- ja lainsäädäntötyötä, joka jatkui aina 1990-luvun alkuun ja lamaan asti. Kulttuurintutkija Erkki Seväsen mukaan osana hyvinvointipolitiikkaa, eli pyrkimyksiä varmistaa kansalaisten elintaso ja toimeentulo, valtio säätelä voimakkaasti niin työmarkkinoita, koulutusta, joukkoviestintää kuin jopa taide-elämää. (Sevänen 1998, 330–331.)

Osana hyvinvointivaltio politiikkaa alettiin myös aikuiskasvatusta kokonaisuutena ohjalla suoravii-
vaisemmin kansantalouden kasvun tukena. Alanen kuvailee 1960-luvulla tapahtunutta koulutuspo-
liittista muutosta muutoksena myötäilevästä sivistyspolitiikasta suunnittelukeskeiseen aikuiskoulu-
tuspoliittikkaan: aatteellisuus vaihtui suoritustavoitteisuuteen, päämäärä- ja periaatekysymykset
elinkeinoelämän vaatimusten toteuttamiseen. Muun muassa Alaseen viitaten Salo ja Suoranta ku-
vaavat muutosta myös aikuiskasvatuskokonaisuuden näkökulmasta yleisemmin siirtymänä moraali-
talouden pitkästä linjasta suunnittelutalouden pitkään linjaan. Tuomisto puolestaan kirjoittaa hyö-
dyn aikakauden alkamisesta 1960–70-luvulla. (Karjalainen & Toiviainen 1984, 252; Alanen 1986,
11–12; Alanen 1992, 11–12; Tuomisto 1991, 65; Salo & Suoranta 2002, 25–27.)

Hyvinvointivaltioallinen kausi jäi verrattain lyhyeksi, kun se 1990-luvun alussa ajautui Pohjoismais-
sa rahoituskriisiin. Lama käynnisti yhteiskunnan uudelleenrakenteistamisprosessin valtiollisen sää-
telyn purkamisen muodossa. Vuosina 1990–1993 Suomen bruttokansantuote laski yli kymmenen
prosenttia, työllisyys 13 prosenttia 61 prosenttiin ja vuoteen 1995 mennessä työttömyys 12 prosent-
tia 15 prosenttiin. Kansantaloudellisesti lamasta toivuttiin kuitenkin kohtalaisen nopeasti. Nopeaa
elpymistä on selitetty vientipoliittikan painopisteen muutoksella metsäteollisuusvetoisesta informaatio-
ja kommunikaatioteknologiseen Nokia lippulaivanaan. Hallitukset alkoivat suosia yksityistä-
mistä ja julkisen sektorin roolin pienentämistä eikä esimerkiksi sosiaalipoliittikkaa palautettu entisel-
leen. Ari Antikainen huomauttaa, että muun muassa verotuksen tasaava vaikutus on itse asiassa
vähentynyt entisestään, vähimmäissosiaaliturvan etuudet ovat jääneet jälkeen palkkatasosta eikä
rakennetyöttömyyden vähentämisessä ole onnistuttu. Sosiaalipoliittikan suuriin haasteisiin on pyritty
tarttumaan tavoittelemalla teknologisetaloudellisten innovaatioiden kaltaisia sosiaalisia innovaatioi-
ta, joista on muotoutunut eniten huomiota ja resursseja saava pyrkimys myös koulutuspolitiikan
alueella. Koulutuksen alueella tämä on tarkoittanut esimerkiksi huippuyksiköitä hakevaa koulutus-
politiikkaa. (Sevänen 1998, 257–258; Antikainen 2008, 10.)

Laman seurauksena käynnistetyn valtionhallinnon uudistamisen on nähty perustuneen NPM-
johtamisorientaation (*New Public Management*). Hallintotieteilijä Jussi Jylhäsaari kirjoittaa, että se
on ollut keskeisimpiä keinoja tuoda markkinaehtoisuutta Suomeen. NPM viittaa markkinaehtoisuu-
den ohella muun muassa hajauttamiseen, huomion kiinnittämiseen panosten ja prosessien sijasta
tuloksiin ja vaikutuksiin sekä yksityisen sektorin johtamistyylien seuraamiseen. Se korostaa tehok-
kuutta, taloudellisuutta, tuottavuutta ja vaikuttavuutta, jotka tarkoittavat käytännössä menojen supis-
tamista ja juuri julkisen sektorin koon ja roolin pienentämistä. Yksityisen sektorin hyveet kuten
joustavuus, tulostehokkuus, nopeus, epäbyrokraattisuus, asiakaslähtöisyys ja riippumattomuus halu-

taan NPM:ssa tuoda julkisen puolelle, jossa ne kuitenkin valitettavan usein kääntyvät palveluiden ja niiden tuottamisen heikkouksiksi johtuen jo suurista asiakasmääristä. Yhteiskuntatieteilijä Leena Eräsaari polemisoi, että houkuttelevan NPM-retoriikan valossa tulevaisuus näyttää keveältä ja menneisyys raskaalta. Huomiotta jää kuitenkin samalla se, että esimerkiksi sotien jälkeen julkisesti tuetut palvelut todella olivat kaikkien saatavilla. NPM:ssa edellä mainittu – Eräsaaren mukaan kansalaisten oikeuksien toteutuminen – ei ole itsestäänselvyys. (Jylhäsaari 2009, 8-9, 38–42; Eräsaari 2006, 1–4.)

4.2 Globalisaatio ja ylikansalliset markkinaperusteiset politiikat aikuiskoulutuspolitiikan muotoilijoina

Sotien jälkeisiä yhteiskuntapoliittisesti merkittävimpiä yksittäisiä muutostekijöitä on ollut Suomen liittyminen Euroopan unioniin vuoden 1995 alussa. EU on alun perin taloudellinen ja poliittinen liitto, mutta myöhemmin sen toiminta on laajentunut uusille aloille kuten koulutus- ja sosiaalipoliittikkaan. Taloudelliset intressit näyttävät kuitenkin läpäisevän myös koulutuspoliittisia tavoitteita: EU:n koulutuspolitiikka perustuu pitkälti pyrkimykseen ylläpitää ja parantaa jäsenvaltioiden kilpailukykyä. Esimerkiksi EU:n virallisella verkkosivulla elinikäistä oppimista määritellään ”osaamistalouden kilpailukyvyn kannalta välttämättömänä”. (europa.eu 2012a; Valkonen & Kauppila 2010, 181.)

Suomen liittyminen EU:hun ja esimerkiksi koulutuspolitiikan kansainvälistyminen ovat konkreettisia esimerkkejä globalisoitumisesta. Globalisaatio on aiheuttanut viime vuosina runsaasti keskustelua kansallisvaltioiden muuttuneista tehtävistä sekä niiden harjoittamasta politiikasta sotien jälkeisenä aikana. Myös vapaan sivistystyön kontekstissa kansallisen tason sivistyksellisten ihanteiden on pelätty jäävän EU-politiikan jalkoihin. Globalisaatio eli pelkistetyksi kansainvälistyminen tai maailmanlaajuistuminen ei ole uusi ilmiö. Sen juuret voidaan juontaa aina 1400-luvun suurista löytöretkistä asti. Se on jatkuva prosessi, joka on kiihtynyt nopean teknologisen kehityksen sekä entistä vapaamman kaupankäynnin myötä. Kuten politiikan tutkija Raimo Väyrynen kirjoittaa, globalisaatio on teknisesti helpompaa ja taloudellisesti tuottavampaa kuin koskaan aiemmin. (Väyrynen 1998, 78, 133–138; Valkonen & Kauppila 2010, 181.)

Tarkemmin ottaen globalisaatio viittaa moniulotteiseen maailmanlaajuiseen verkostoitumiseen, joka on tarkoittanut poliittisten, taloudellisten sekä kulttuuristen järjestelmien kansainvälistymistä sekä

yhdenmukaistumiskehitystä. Se ei siis ole vain poliittinen tai taloudellinen ilmiö vaan se läpäisee vastaavalla tavalla esimerkiksi kulttuurisia ilmiöitä. Sen on kuitenkin luonnehdittu siirtäneen esimerkiksi kansallisvaltioiden päätösvaltaa erityisesti markkinoille. Yksittäisten valtioiden valta on siirtynyt ensinnäkin EU:n kaltaisille ylikansallisille organisaatioille, joita yhdistävä toiminnan logiikka perustuu usein keskeisellä tavalla taloudelliseen kehitykseen. Esimerkiksi EU:n virallisilla verkkosivuilla sisämarkkinat eli rajoitusten purkaminen jäsenvaltioiden väliseltä vapaalta kilpailulta esitellään eräänä suurimmista EU:n saavutuksista. Sivustolla jatketaan, että EU tukee sisämarkkinoita monilla poliittisilla toimilla, joiden avulla se pyrkii varmistamaan, että kaupan vapauttamisesta hyötyvät mahdollisimman monet yritykset ja kuluttajat. Näin jäsenvaltioiden yhteiskuntapolitiikka ohjautuu keskeisellä tavalla EU:n sisämarkkinoiden – tai sivuston käsittein yritysten ja kuluttajien – sanelemin ehdoin. Toiseksi valta on osaltaan siirtynyt ylikansallisille yrityksille. Kaupankäynnin vapauduttua kaupantekijöinä eivät enää ole siinä määrin valtiot kuin suuryritykset. Yritysten levittäytyessä halvan kustannustason perässä ympäri maailmaa asettuvat valtiot uudella tavalla kilpailijoiksi. Ne houkuttelevat kansainvälistä pääomaa erilaisin keinoin kuten verohelpotuksin. Suomen kaltaiset hyvinvointivaltiot kohtaavat paineita leikata esimerkiksi julkisia palveluita, sosiaaliturvaa ja verotusta, jotta kilpailukyky muiden valtioiden kanssa säilyisi. (Väyrynen 1998, 78, 115–118; Alasuutari & Ruuska 1999, 6-9; ks. europa.eu 2012b.)

Globalisaatio avaa sekä mahdollisuuksia että uhkia. Ne näyttäytyvät varsin erilaisina tässä tarkastelusta länsimaisesta kuin kehitysmaiden näkökulmasta tarkasteltuina. Länsimaisesta näkökulmasta esimerkiksi matkustamisen ja yhteydenpidon helpottuminen, tuotteiden hintojen aleneminen, tarjonnan kasvaminen sekä maahanmuuton tuki työväestön ikääntymiseen liittyvissä kysymyksissä tavataan esittää sen mahdollisuuksina. Uhkakuvina taas tavataan esittää muun muassa kansallisten kulttuurien köyhtyminen, rikollisuuden leviäminen, töiden siirtyminen halvemman kustannustason maihin, ylikansallisten organisaatioiden ja suuryritysten ylivoima suhteessa kansallisiin toimijoihin sekä markkinasuuntautuneeseen talouspolitiikkaan kiinnittyvä elinolojen polarisaatio. Hyvinvointi jakautuu entistä epätasaisemmin, kun se on entistä enemmän ostettavissa. Valtiot voivat ohjata kehitystä esimerkiksi verotuksella sekä rajoittamalla yritysten toimintaa, mutta monet tällaiset toimenpiteet ovat ristiriidassa hegemonisen markkinasuuntautuneen ja uusliberalistisen vapaata kauppaa ja yksityisomistusta ajavan talouspolitiikan kanssa. Globalisaation ongelmat näkyvät kuitenkin aina erityisesti kansallisella tasolla. Valtiot ovatkin ristiriitaisessa tilanteessa kansalaisten vaatiessa jotta puuttumaan haittavaikutuksiin kuten kaventuneeseen sosiaaliturvaan, kun samalla markkinat sekä yritykset vaativat vastaamaan niiden tarpeisiin. (Väyrynen 1998, 115–118, 150.)

4.3 Aikuiskoulutuspolitiikka globaalissa markkinaorientoituneessa ajassa

Heikkinen ym. kuvaavat vapaan sivistystyön joutuneen kokemaan 1990-luvun laman jälkeisenä ajanjaksona suurimman murroksen sitten itsenäistymisen ja sisällissodan vuosien. He kokoavat yhteen, että uusliberalistinen ja markkinasuuntautunut talouspolitiikka sekä globalisaatiokehitys ovat tarkoittaneet myös vapaassa sivistystyössä valtion taloudellisen tuen heikkenemistä sekä talouden ja kilpailun kiristymistä. Se esimerkiksi kytkettiin entistä tiiviimmin osaksi yhteiskunnallista kokonaissuunnittelua kokoamalla alan toimijat ensimmäistä kertaa saman lain alaisuuteen, menoperusteisesta valtionavusta siirryttiin suoriteperusteiseen valtionapuun, toimintaa rajoittavista tekijöistä kuten ikärajoista ja sisällöllisistä rajauksista luovuttiin sekä siirryttiin tulosjohtamiseen ja taloudellisen tuottavuuden lähtökohtiin perustuvaan toiminnan suunnitteluun. (KSL 2003, 3-4.)

Alanen nimittää 1980-luvun puolivälistä alkanutta aikuiskoulutuspoliittista linjaa markkinaperusteiseksi. Suunnittelukeskeistä linjaa seurannut markkinaperusteinen aikuiskoulutuspolitiikka turvautuu markkinavoimiin ja haluaa aikuiskoulutuksen myötäilevän joustavasti työmarkkinoiden tarpeita. Markkinamekanismit määrittävät myös alan ohjaus- ja rahoitusjärjestelyjen uudistamista. (Alanen 1992, 14–15.)

Salo ja Suoranta puolestaan määrittelevät aikuiskasvatuskokonaisuuden näkökulmasta 1980–90-luvulle sijoitettavaa muutosta siirtymäksi suunnittelutalouden pitkästä linjasta kilpailutalouden pitkään linjaan. Kilpailutaloudessa sivistyksellinen aikuiskasvatuksellinen lähestymistapa uhkaa jäädä markkinalähtöisyyden jalkoihin ja aikuiskasvatuksesta muodostua lähinnä markkinoiden toimintaa tukeva kulutushyödyke kuten toiminnan avainsanoiksi vakiintuneet käsitteet asiakas, kulutus, palvelu, kilpailu, tulos, tulosvastuu, tehokkuus, konsultointi ja arviointi antavat epäillä. (Salo & Suoranta 2002, 29–31.)

Myös Antikainen käyttää hyvinvointivaltiollista aikaa seurannutta ajanjaksoa luonnehtiessaan apunaan kilpailuvaltion käsitteellistystä. Aikuiskoulutus näyttää sen osana sidotulta työmarkkinoiden joustavuuden ja alhaisten sosiaalikulustannusten tavoitteisiin. Hän näkee laman jälkeisinä yleisinä koulutuspoliittisina trendeinä hajauttamisen, säännösten purkamisen, tilivelvollisuuden sekä rationalisoinnin. (Antikainen 2008, 9–10.)

4.4 Vapaa sivistystyö globaalissa markkinaorientoituneessa ajassa – muutokseen sopeuttava koulutusmarkkinatoimija

Emilia Valkonen ja Juha Kauppila ovat tarkastelleet vapaan sivistystyön muutosta juuri markkinoitumisenäkökulmasta. He tarkastelevat toiminnan muutosta ja markkinaperiaatteiden voimistumista tarkemmin ottaen kansalaisopistojen henkilökunnan näkökulmasta. Heidän tutkimusaineistonsa kerättiin alueellisessa kansalaisopistossa teemahaastattelulla, johon osallistui 11 henkilökunnan jäsentä, joiden opistotyökokemus vaihteli 7–38 vuoden välillä. Valkonen ja Kauppila analysoivat aineistoa teemoittelemalla sitä kahden kysymyksen avulla: 1) millaisena opiston henkilökunta kokee aikuiskoulutuspoliittisen muutoksen merkityksen opistotoiminnassa sekä 2) millainen merkitys muutoksella on ollut henkilöstön ammatilliselle identiteetille. Aineistosta nousee esille samankaltaisia sisältöjä kuin edellä NPM:n käsittelyn yhteydessä tuli esille: markkinoille suuntautumista, voimistunutta kilpailua, tulosvastuuta sekä arvioinnin ja taloudellisen ajattelun korostumista. Aineiston valossa liiketoiminnan ideat näyttävät asettuvan muiden päämäärien edelle opistotoiminnassa, jolloin se uhkaa etäännyä hyvinvointivaltion tavoitteita sekä sivistyksellisestä tasa-arvoa tukevista tehtävistä. Yhteisvastuullisuudesta näytetään siirtyneen kohti yksilökeskeisyyttä ja liberaalia hyvinvointikäsitystä, jossa yksilö on vastuussa omasta hyvinvoinnistaan. Uutta toimintalogiikkaa selittää Valkosen ja Kauppilan mukaan osaltaan kansainväliset vaikutteet kansallisiin toimintapolitiikkoihin sekä yksittäisistä muutostoimenpiteistä erityisesti vapaan sivistystyön rahoitus pohjan muutos. Perinteisten roolien rapautuminen uhkaa opistotoiminnan asemaa julkisesti tuettuna palveluna, kun toisaalta samalla juuri välineellisen politiikan vaatimukseen vastaaminen rapauttaa opistotoiminnan perinteistä sivistystehtävää. (Valkonen & Kauppila 2010, 175–182.)

Mielenkiintoista vertailukohtaa suomalaisten koulutusmuotojen markkinoitumiskehitykselle voi hakea esimerkiksi Ruotsissa talous- ja kauppatieteiden piirissä tehdystä tutkimuksesta (esim. Petersen 2006; yliopistojen markkinoitumisesta esim. Engwall 2008; Wedlin 2008). Ruotsalainen taloustieteilijä Ann-Louise Petersen (2006) tutkii opintojärjestöjen (*studieförbund*) tehtäväkuvan muutosta muun muassa suhteuttamalla ruotsalaisen kansansivistyksen historiaa opintojärjestöjen muutokseen hänen tulkintansa mukaan yritysmäisemmiksi koulutusmarkkinatoimijoiksi. Erityisesti hän tarkastelee opintojärjestöjen uutta roolia työttömyyskoulutuksen järjestäjinä ja siihen liittynyttä muutosta valtionrahoitteisesta toiminnasta itserahoitetuksi toiminnaksi. Käsitteellisenä ankkurina Petersenillä toimii tarkastelussaan ”vapaa” (*fri och frivilligt*), jota hän tarkastelee esimerkiksi NPM-retoriikkaa vasten. Petersenin tutkimus on kolmen opintojärjestön tapaustutkimus, jonka keskeisen aineiston muodostaa edellä mainituissa järjestöissä vuosina 1997 ja 2000 suoritettut yhteensä 18 työntekijän

haastattelut. Hän tarkastelee retorisen analyysin keinoin sitä, kuinka järjestöt tuottavat kuvaa itsestään eräänlaisena editointiprosessina, suhteuttamalla kuvauksissaan sitä millaisia ne ovat, siihen millaisia ne haluaisivat olla. Petersenin analyysityökalu perustuu klassiseen jaotteluun päätöksestä, logoksesta ja eetoksesta sekä niiden erittelyyn aineistosta muun muassa poliittisuskonnollisävytteisenä, byrokraattisena ja asiantuntijaretoriikkana. Hän päätyy analyysissään näkemykseen, että kansansivistystä perinteisesti muusta aikuiskoulutuksesta periaatteellisesti erottanut ”vapaa” on muuttunut toiminnan tavoitteesta ja esimerkiksi autonomisen toimijan lähtökohdasta pikemminkin toiminnan sisältöjen ja pedagogisten työkalujen kuvaajaksi. (Petersen 2006, 1–5, 9–15, 38–44, 201–206.)

Kotimaisen tutkimuksen kentällä myös Manninen kiinnittää huomiota vapaan sivistystyön periaatteelliseen muutokseen erityisesti sen sivistystehtävän näkökulmasta ja suhteuttamalla sitä nyky-yhteiskuntaa luonnehtivaan suorituskeskeiseen eetokseen. Hän kirjoittaa sopeuttavasta sivistystyöstä artikkelissaan, joka perustuu aiemminkin mainitsemaani (ks. luku 1.1, s. 9) Mannisen ja Luukanteleen (2008) arviointitutkimukseen. Tutkimuksessa kartoitettiin vapaan sivistystyön opintoihin osallistumisen tuottamia laajempia vaikutuksia (*wider benefits*) eli opiskelun ja koulutuksen tuottamia välittömiä oppimistuloksia kokonaisvaltaisempia seurannais- ja rinnakkaisvaikutuksia, jotka näkyvät esimerkiksi parantuneena elämänlaatuna, sosiaalisten verkostojen vahvistumisena sekä henkisenä hyvinvointina. Aineisto kerättiin vuonna 2007 vapaan sivistystyön opintoihin osallistuneilta aikuisilta yksilö- ja ryhmähaastatteluina (n = 19 + 77) sekä kyselylomakkeella (n = 1744). Opintojen laajempia vaikutuksia Manninen ja Luukannel arvioivat yksilön, kansalaisen ja työntekijän näkökulmasta. Kuten jo tutkielman alussa tuli esille, Mannisen ja Luukanteleen tutkimus osoittaa vapaalla sivistystyöllä olevan monipuolisia vaikutuksia kansakunnan hyvinvoinnin edistämiseen. (Manninen 2010, 164–165.)

Tulosten kriittisessä uudelleenluennassa Manninen keskittyy vapaan sivistystyön transformatiiviseen muutosulottuvuuteen. Luvussa 2.4 (s. 28–29) sivutulla tavalla transformatiivinen kantilaisesta valistuskäsityksestä ammentava sivistyskäsitys korostaa pyrkimystä tulla muutoksen subjektiksi, joka pyrkii vaikuttamaan siihen, muuttuuko maailma ja miten se muuttuu. Sivistys määrittyy rohkeutena käydä esimerkiksi eriarvoistavia ja pahoinvointia aiheuttavia käytäntöjä vastaan. (Haaparanta 1999.) Tässä valossa opintojen vaikutukset näyttävät Mannisen mukaan lähinnä vallitsevaan tilanteeseen sopeuttavilta sekä korkeintaan rauhallista kehitystä tukevilta, eivät niinkään yhteiskunnan ja yksilön muutosta suuntaavilta kuten osana kansalaisyhteiskunnan rakentamista vapaan sivistystyön alkuvaiheissa. Hän näkee vapaan sivistystyön kuten aikuiskasvatuksen laajemminkin kadot-

taneen transformatiivisen otteensa, josta esimerkiksi alan keskeinen kirjallisuus kuitenkin edelleen opettaa. Kuilu retoriikan ja käytännön välillä näyttää suurelta. Sopeuttava orientaatio on hänen mukaansa ongelmallinen erityisesti sen vuoksi, että se mahdollistaa valtaapitävien ohjailevan roolin ja sulkee koulutukselta mahdollisuuden tuottaa jotakin uutta. Kansainväliseen *wider benefits* - tutkimukseen nojaten Manninen toteaa, että tällöin vapaa sivistystyö lähinnä ylläpitää olemassa olevia valtarakenteita, kuten esimerkiksi sopeuttaessaan kansalaisia ”epäinhimillisen työelämän oravanpyörään tarjoamalla vastapainoksi työssä jaksamista tukevia onnistumisen elämyksiä”. (Manninen 2010, 164, 171–173.) Kysymys muutosretoriikan konkretisoimisesta jää kuitenkin artikkelissa vielä avoimeksi ja aiheeksi jatkotutkimukselle.

Filosofi Leila Haaparanta seuraten myös vapaa sivistystyö näyttää näin mukailevan yleistynyttä sivistyskäsitystä, jota Haaparannan mukaan niin valtiovalta, yritysmaailma, tiedotusvälineet kuin esimerkiksi yliopistolaitos pääasiallisesti välittävät. Siinä sivistäminen tarkoittaa lähinnä ihmisille annettavia valmiuksia sopeutua muutokseen ja selviytyä maailmassa, jota ei voi muuttaa. Sivistyneet kansalaiset kykenevät hallitsemaan muutosta sopeutumalla siihen. Haaparannan mukaan tällaisessa sivistystulkinnassa sivistykselle jää kuitenkin tarkemmin ottaen näennäisen tärkeä tehtävä: ”sivistynyt osaa joustaa ja sopeutua paremmin, hän osaa reagoida oikein, kun markkinat laajenevat ja teknologian kehitys luo uusia haasteita”. Vapaan sivistystyön perinnettä luonnehtineen transformatiivisen sivistyskäsitteen kanssa ei kuitenkaan ole sovitettavissa yhteen, että sivistys – ja vapaa sivistystyö – antaisivat sopeutumisen välineitä. (Haaparanta 1999; ks. Salo 2002; Manninen 2010.)

4.5 Vapaan sivistystyön kehittämisohjelman (KEHO 2008–2012) hallinnollinen konteksti

Valtionhallinnolla on omat, yhteiskunnalliseen tilanteeseen sidotut vapaaseen sivistystyöhön kohdistuvat odotuksensa. Myös vapaan sivistystyön kehittämisohjelman sisältöjen ja linjausten lähtökohtiin vaikuttavat tietyt yhteiskunnalliset intressit. Eksplisiittisesti tarkasteltuna kehittämisohjelman linjaukset ja painotukset perustuvat hallitusohjelmaan sekä valtioneuvoston Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelmaan.

Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma on OKM:n alainen uudistusohjelma, joka koskee vapaan sivistystyön tehtävien määrittelyä, lainsäädäntöä, rahoitus- ja ohjausjärjestelmää, oppilaitosrakennetta sekä laatua ja vaikuttavuutta. Siitä päätettiin vuonna 2007 valtioneuvoston Koulutuksen ja

tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa (KESU), joka kattaa kauden 2007–2012. Valtioneuvosto hyväksyy joka neljäs vuosi OKM:n alaisen koulutuksen ja tutkimuksen kehittämiseksi laaditun kehittämissuunnitelman sen hyväksymisvuotta seuraavaksi viisivuotiskaudeksi. Kehittämissuunnitelmat perustuvat aina voimassa olevan hallitusohjelman linjauksiin. Kauden 2007–2012 suunnitelma, johon vapaan sivistystyön kehittämisohjelman asettaminen sisältyy, perustuu pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen hallitusohjelmassa asetettuihin koulutus- ja tiedepoliittisiin tavoitteisiin. (OPM 2009, 2; OKM 2011.)

Keskustan, kokoomuksen, vihreiden ja RKP:n laatima hallitusohjelma (2007–2011) pyrki rakentamaan ”vastuullista, välittävää ja kannustavaa Suomea”. Rakentamista ohjaavina arvoina hallitusohjelmassa nostetaan esille ihmisen ja luonnon tasapaino, vastuu ja vapaus, välittäminen ja kannustaminen sekä sivistys ja osaaminen. Poliittisiin päätöksiin vaikuttavina keskeisinä tekijöinä esille nostetaan muun muassa ilmastonmuutos ja rajat ylittävät ympäristöongelmat, globalisaatio, väestön ikärakenteen muutos, sosiaalisten tukien ja palveluiden kohdentaminen eniten huolenpitoa tarvitseville sekä työllisyyden kasvu ja julkisen talouden vastuullinen hoitaminen. (VN 2007, 3–4.)

OKM:n hallinnonalan eli koulutuksen, tieteen ja kulttuurin osalta hallitusohjelmassa peräänkuulutaan luovuutta, osaamista ja korkeaa sivistystasoa Suomen ja suomalaisten menestymisen edellytyksinä. Koulutusjärjestelmää pyritään kehittämään ensinnäkin kokonaisuutena siten, että se vastaa yhteiskunnallisiin muutoksiin, muun muassa globaaliin haasteeseen sekä ammatti- ja väestörakenteen muutokseen. Toiseksi esimerkiksi uudistamalla ennakkoinnin perusteita, jotta laadullisiin ja määrällisiin osaamis-, koulutus-, tutkimus- ja työelämän tarpeisiin voidaan vastata paremmin. Hallitus linjaa vahvistavansa myös ympäristökasvatuksen asemaa sekä tukevansa esimerkiksi verkko-opetuksen kehittämistä ja siihen liittyviä oppilaitosten tietoyhteiskuntahankkeita läpi koko koulutusjärjestelmän. Vapaan sivistystyön osalta hallitusohjelmassa todetaan varsin yleisluontoisesti, että sen toimintaedellytykset turvataan ja erityisesti maahanmuuttajien ja syrjäytymisvaarassa olevien aikuisten sivistysmahdollisuuksia kehitetään. (VN 2007, 3–4, 30–31.)

Hallitusohjelman koulutus- ja tiedepoliittiset tavoitteet kääntyvät Koulutuksen ja tutkimuksen kehittämissuunnitelman sisällöiksi siten, että siinä painotetaan tasa-arvoisia koulutusmahdollisuuksia, koulutuksen ja tutkimuksen korkeaa laatua, osaavan työvoiman varmistamista, korkeakoulujen kehittämistä sekä opetushenkilöstön osaamisen turvaamista. Aikuiskoulutusta linjataan uudistettavan perusteellisesti. Sen haasteina esitetään kokonaan ilman ammatillista koulutusta jääneet aikuiset sekä toisaalta korkeakoulutettujen aikuiskoulutusmahdollisuudet. Erityisiä huomionkohteita ovat

myös maahanmuuttajien koulutukseen ja monikulttuurisuuteen sekä yrittäjyyteen ja työelämäyhteyksiin liittyvät kysymykset. Lisäksi aikuiskoulutusta todetaan uudistettavan hallinnon työnjakoa ja rahoitusta kehittämällä. (OPM 2007, 3, 10–11, 25, 36, 38–39.)

Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma nostetaan kehittämissuunnitelmassa esiin ohjausta ja rahoitusta käsittelevässä luvussa. Sitä perustellaan tukeutuen erityisesti Koulutuksen arviointineuvoston (2007) arviointiin vapaan sivistystyön ohjauksesta ja yhteiskunnallisesta vaikuttavuudesta. Kehittämisohjelma ja siihen sisältyvät vapaan sivistystyön tehtävien, toimintaedellytysten ja rakenteellisen kehittämisen edellyttämät rahoitus- ja lainsäädännön uudistukset todetaan laadittavan ja toteutettavan suunnitelmakaudella yhteistyössä alan keskusjärjestöjen kanssa arviointineuvoston suositukset huomioon ottaen. (OPM 2007, 28.)

Toiseksi vapaata sivistystyötä käsitellään kehittämissuunnitelmassa yhteiskunnan eheyttä ja aktiivista kansalaisuutta käsittelevässä luvussa. Siinä korostetaan, että koko koulutusjärjestelmän on tuettava ihmisten kykyä toimia demokraattisessa yhteiskunnassa aktiivisina kansalaisina, mutta erityisesti se on vapaan sivistystyön tehtävä sen lainsäädännön osoittamalla tavalla. Vapaan sivistystyön yhteiskunnallista eheyttä ja aktiivista kansalaisuutta koskevan tehtävän toteutumista tuetaan ohjausjärjestelmän avulla, joka esimerkiksi huolehtii siitä, että riittävä osuus vapaan sivistystyön tarjonnasta suunnataan maahanmuuttajien kielitaitoa ja yhteiskuntaan integroitumista tukevaan koulutukseen, senioriväestön osallistumista ja elämänlaatua parantavaan tarjontaan sekä muuhun syrjäytymiskehitystä estävään ja aktiivista kansalaisuutta vahvistavaan toimintaan. (OPM 2007, 49.)

4.6 Kehittämisohjelman laadinta

Vuonna 2008 OPM asetti valmisteluryhmän laatimaan vapaan sivistystyön kehittämisohjelma. Ohjelman tuli sisältää

- katsaus vapaan sivistystyön tilasta,
- esitys vapaan sivistystyön tehtävistä, kysynnästä ja kehittämistarpeista,
- ehdotus lainsäädännön, rahoituksen, oppilaitosrakenteen ja ohjauksen uudistamisesta sekä
- ensin mainittuihin perustuva toimenpideohjelma (kehittämisohjelma) vapaan sivistystyön uudistamisesta vuoteen 2012 asti. (OKM 2011.)

12-jäseninen valmisteluryhmä koostui OPM:n (4 hlöä), OPH:n (4 hlöä), EAEA:n, VSY:n, Koulutuksen arviointineuvoston sekä ruotsinkielisen vapaan sivistystyön Bildningsforumin edustajista. Suurin osa valmisteluryhmän jäsenistä edustaa vapaan sivistystyön kenttää myös muiden työtehtäviensä ja ammattiensa kautta. Esimerkiksi Koulutuksen arviointineuvostoa edustava jäsen toimii sivistystoimenjohtajan tehtävissä ja Bildningsforumia edustava jäsen rehtorin tehtävissä. Valmisteluryhmä toimi yhteistyössä alan valtakunnallisten keskusjärjestöjen sekä alan keskeisiä toimijoita ja eri työmuotoja edustavan yhteistyöryhmän (YTR) kanssa. Valmisteluryhmä piti yhteensä 17 kokousta, joista viisi pidettiin yhdessä YTR:n kanssa. Selvitystyössä käytettiin apuna asiantuntijaselvityksiä, joita valmisteluryhmän jäsenien ohella laati ryhmä alan muita asiantuntijoita. Asiantuntijaselvityksiä laadittiin yhteensä 16 kappaletta eri aiheista. Käsitellyjä aiheita olivat muun muassa viimeisimmän aikuiskoulutustutkimuksen (2006) tulokset, alan tilastotiedon tilanne, sivistystyö eurooppalaisessa ja pohjoismaisessa kontekstissa, alan oppilaitosrakenne ja palvelukyky, maahanmuuttajakoulutuksen tilanne, VSOP-ohjelma, opintososiaaliset kysymykset, avoin yliopisto osana vapaata sivistystyötä, osaamisen tunnustaminen, alan tutkimustilanne sekä tieto- ja viestintäteknologian hyödyntäminen. (OPM 2009, 8–9.)

Selvitysten ohella valmisteluryhmä hyödynsi kehittämisohjelmaa laadittaessa myös muuta erityyppistä arviointi- ja tutkimustietoa, esimerkiksi edellä mainittua Koulutuksen arviointineuvoston kaksivaiheista arviointia vuosilta 2006 ja 2007. Arviointituloksista kehittämisohjelmassa korostuvat pyrkimykset yhteistyö- ja verkostorakenteen, opiskelutarpeiden kartoituksen sekä aliedustettujen opiskelijaryhmien tavoittamisen kehittämiseen sekä tutkimustiedon parempaan hyödyntämiseen. Vapaan sivistystyön vaikuttavuuden arvioinnissa valmisteluryhmä hyödynsi esimerkiksi Mannisen ja Luukanteleen (2008) tutkimusta. Alan toimijoiden näkemyksiä sivistystyön vahvuuksista ja kehittämistarpeista valmisteluryhmä kartoitti keväällä 2008 toteutetun SWOT-analyysin avulla. Vastauksia kerättiin alan järjestöjen edustajilta sekä oppilaitosten rehtoreilta. Nykytilan vahvuuksina analyysissä nousivat esille muun muassa osallistujamäärät, oppilaitosverkoston ja opintotarjonnan kattavuus, vahva sivistys- ja arvoperusta; aktiivisen kansalaisuuden, terveyden ja hyvinvoinnin edistäminen; kansalaisyhteiskunnan lujittaminen, persoona-, kulttuuri- ja yhteiskunnallinen kasvatus sekä hyvä hinta-laatu -suhde. Kehittämiskohteina taas tuotiin esiin muun muassa valtakunnalliseen tunnettuuteen, valtionosuuden suoriteperusteisuuteen, kehittämisresursseihin sekä tutkimus- ja tilastointitoimintaan liittyviä teemoja. Uhkina taas osaavan henkilöstön hankkimiseen, alueelliseen epätasa-arvoon, alan arvostuksen hiipumiseen sekä uusien tehtävien ja rahoituksen kohtaamattomuuteen liittyviä teemoja. Mahdollisuuksina puolestaan nousivat esille muun muassa kysyntä, eri ikä-

luokkien tavoittaminen, syrjäytymisen ehkäiseminen, erityisryhmien koulutus sekä selkeämpi profiloituminen ja laatutyö. (emt., 70–75.)

4.7 Kehittämishojelman käynnistämät toimenpiteet

Varsinainen kehittämissuohjelma on jaettu kahteen vaiheeseen. Ensimmäinen vaihe kattaa tehtävien määrittelyä, lainsäädäntöä, rahoitus- ja ohjausjärjestelmää sekä rakenteellista kehittämistä koskevia toimenpiteitä sekä aikuiskoulutuksen kokonaisuudistuksen yhteensovittamiseen liittyviä valmistelu-tehtäviä. Lainsäädäntöä koskevat uudistukset kattavat jo uudistetun tehtävämäärittelyn (ks. liite 1) ohella ylläpitämislupapolitiikkaan sekä yhteistyövelvoitteeseen liittyviä toimenpiteitä. Päivitetyn tehtävämäärittelmän mukaan vapaa sivistystyö järjestää elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta. Uuden tavoitteenmäärittelyn mukaan se edistää ihmisten monipuolista kehittymistä, hyvinvointia, kansanvaltaisuutta, moniarvoisuutta, kestäväää kehitystä, monikulttuurisuutta sekä kansainvälisyyttä. (emt. 76–78, 90.)

Rahoitusjärjestelmää kehitetään ottamalla käyttöön laskennallisen valtionosuusrahoituksen rinnalle laatu- ja kehittämishoitus (LAKE), jolla pyritään tukemaan toiminnalle asetettujen tavoitteiden toteutumista sekä toiminnan laadun kehittämistä oppilaitoksissa. Opintojen laadun ohella uudistus kiinnitetään pyrkimykseen taata kansalaisten elinikäisen oppimisen mahdollisuudet sekä palveluiden saavutettavuus. Rakenteellisten uudistusten avulla taas kerrotaan pyrittävän vahvistamaan oppilaitosten ja eri oppilaitosmuotojen välistä alueellista yhteistyötä, myös ammatillisen koulutuksen järjestäjien ja korkeakoulujen suuntaan. Pidemmän aikavälin tavoitteeksi asetetaan alueellisten oppimiskeskusten yhteistyörakenne. Osaohjelmien tavoitteiksi määritellään aiempaa vielä monipuolisempi ja kysynnän entistä paremmin huomioonottava vastaaminen kansalaisten sivistys- ja koulutustarpeisiin sekä uudistusten läpiviemiseksi oppilaitosten toimintaedellytysten vahvistaminen. (emt., 78–98.)

Kehittämissuohjelman toisen osan muodostavat laadun ja vaikuttavuuden parantamista koskevat toimenpiteet. Vaihe sisältää opetushenkilökunnan asemaa, kelpoisuutta ja koulutusta koskevan toimenpideohjelman (Osaava-ohjelma 2007–2012, 2010–2016) sekä asetuksen monitieteisen tutkimusohjelman käynnistämisestä vapaan sivistystyön opiskelun ja tutkimustoiminnan sekä kentän toimijoiden ja korkeakoulujen yhteistoiminnan kehittämiseksi (Sivistystyön Vapaus ja Vastuu -hanke, SVV). Vaihe sisältää myös tilastotietoon liittyvän kehittämissuohjelman, sähköisen opiskelija-

palautejärjestelmän suunnittelu- ja kokeiluhankkeen, kokeilu- ja kehittämisohjelman tieto- ja viestintätekniikan hyödyntämisestä opetuskäytössä sekä selvityksen näyttötutkintojärjestelmän laajentamisesta. (emt., 85–86, 102.)

Valmisteluryhmän loppuraportti julkistettiin 10.3.2009 (OPM 2009:12) ja valmisteluryhmän ehdotusten pohjalta laadittiin OPM:ssä kehittämisohjelman toimeenpanosuunnitelma. (OKM 2011.)

4.8 Kolmas legitimaatiotulkinta

Kehittämisohjelmaa luonnehtivassa hallintodiskurssissa vapaa sivistystyö määrittyy yhteiskunnallisena palveluntuottajana osana yhteiskunnallista kokonaisjärjestelmää. Sen merkitys määrittyy valtion tarpeista käsin: kehittämisohjelman sisällölliset painotukset punoutuvat selkeästi yhteen hallitusohjelman sekä KESU:n tavoitteiden määrittelyjen kanssa. Kokonaisuutena tarkasteltuna vapaalle sivistystyölle rakentuu kehittämisohjelmassa yhteiskunnan ja kansalaisten hyvinvoinnista varsin kokonaisvaltaisesti huolehtiva tehtävä. Esimerkiksi uudistettu vapaan sivistystyön tehtävän- ja tavoitteenmäärittely nostaa esiin sekä yksilön että yhteiskuntakokonaisuuden hyvinvointiin liittyviä, varsin perustavanlaatuisia tavoitteita, jotka legitimoivat vapaata sivistystyötä.

Hallintodiskurssi piirtää kuvaa yhteiskunnallisesta tilanteesta, jossa monenlaiset rakenteet ovat murroksessa ja muutokset vaatimuksineen luovat tarvetta vapaan sivistystyön kaltaisille tukirakenteille. Kuten jo tutkielman alussa (ks. luku 1.1, s. 7) tuli esille, kehittämisohjelmaa perustellaan suurilla yhteiskunnallisilla muutoksilla, joiden esiin nostamista haasteista kumpuaa myös valtionhallinnon tarve kehittää vapaata sivistystyötä. Kehittämisohjelman avulla halutaan turvata erityisesti maahanmuuttajien yhteiskuntaan integroitumista tukeva koulutus, senioriväestön osallistumista ja elämänlaatua edistävä tarjonta sekä muu syrjäytymiskehitystä ehkäisevä ja aktiivista kansalaisuutta vahvistava toiminta. Ohjelmassa peräänkuulutetaan myös uusia panostuksia työikäisen aikuisväestön hyvinvointiin ja jaksamiseen, jonka lisäksi muun muassa kestävään kehitykseen liittyvän tietämyksen lisääminen nähdään kansansivistyksen keskeisenä ajankohtaisena haasteena. (OPM 2009, 7, 56–57; vrt. KESU: OPM 2007, 3, 10–11, 25, 36–39, 49.) Merkitystenantojen pohjavireenä kulkee eräänlainen huolenpidon eetos. Mannisenkin (2010) kuvailemalla tavalla vapaan sivistystyön legitimaatio näyttää kehittämisohjelmassa perustuvan erityisesti yhteiskunnalliseen muutokseen sopeutumisen tukemiseen.

Hallintodiskurssin merkitystenannot heijastelevat osaltaan myös valtion ja vapaan sivistystyön välisen suhteen muutosta. Hallinnollisen suhteen näkökulmasta kehittämisohjelmassa todetaankin jo aiemmin sivutulla tavalla (ks. luku 1.1, s. 7), että vapaata sivistystyötä halutaan uudistaa myös paremmin julkisen rahoituksen piiriin kuuluvaa toimintaa vastaavaksi (OPM 2009, kuvailulehti). Vapaan sivistystyön valtionhallinnollista tehtävämäärittelyä legitimoitiin keskeisellä tavalla rahoitus, jota valtionhallinto säätelee yhteiskunnallisen kokonaisjärjestelmän, ei pelkästään vapaan sivistystyön tarpeiden perustalta. Palattaessa hallitusohjelman tasolle kehittämisohjelman sisältöjä voikin hyvinvoinnillisten tavoitteiden ohella lukea kansallista kilpailukykyä tukevinä pyrkimyksinä. Antikaisen (2008, 9–10) esittämällä tavalla kehittämisohjelman sisällöllisten pyrkimysten voi esimerkiksi tulkita kiinnittyvän valtion alhaisten sosiaalikulustannusten tavoitteisiin, rakenteellisten ja rahoituskellisten uudistusten taas tehostamispyrkimyksiin. Asetelma ajankohtaistaa mielenkiintoisella tavalla Castrénin vuonna 1929 tarkastelemaa kysymystä valtion ja vapaan sivistystyön välisestä suhteesta, erityisesti vapaan sivistystyön autonomiasta suhteessa valtioon. Julkinen rahoitus on pienentynyt 1990-luvulta lähtien ja vapaan sivistystyön oppilaitosten taloudellinen autonomia näyttää kasvaneen, kun samalla toiminnan valtiollinen säätely näyttää tiukentuneen ja sisällöllinen autonomia ainakin jossain määrin kaventuneen.

Arvolähtökohtia, joihin vapaa sivistystyö kehittämisohjelmassa perustetaan, ei voi kiistää. Esimerkiksi uudistetussa tarkoituksen ja tavoitteiden määrittelyssä esiin tulevat yhteiskunnan eheys, tasa-arvo, aktiivinen kansalaisuus, hyvinvointi, moniarvoisuus, monikulttuurisuus, kestävä kehitys ja syrjäytymisen ehkäiseminen ovat tärkeitä, helposti samastuttavia toiminnan lähtökohtia. Heikommista huolehtiminen ja ihmisten hyvinvointi ovat perustavanlaatuisia normeja: sivistynyt yhteiskunta pitää huolta heikompiosaisistaan. Voi kuitenkin kysyä, millainen tila niiden toteuttamiselle todellisuudessa jää esimerkiksi suhteessa hallinnon yhtä lailla peräänkuuluttamiin suoritteisiin ja toiminnan arvioinnin, tulostavastuun sekä esimerkiksi laadun ja vaikuttavuuden kysymyksiin. Ja toiseksi, miten esimerkiksi sosiaalipoliittisluonteiset hyvinvoinnilliset tehtävät asemoituvat suhteessa vapaan sivistystyön autonomiaan sekä yhtä lailla itseisarvoiseksi argumentoitavaan vapaan sivistystyön historialliseen, vastavoimalliseen ja transformatiiviseen, sivistystehtävään (vrt. Manninen 2010).

5 Merkitystenannot ja legitimoituminen verkkoaineistossa

Siirryn seuraavaksi verkkoaineiston erittelyyn. Viittaa aineisto-otteiden yhteydessä alkuperäislähteisiin tarkasteltujen järjestöjen virallisten lyhenteiden avulla:

1. KoL = Kansalaisopistojen liitto
2. KVS = Kansanvalistusseura
3. SKoy = Suomen Kansanopistoyhdistys
4. SKyo = Suomen Kesäyliopistot ry
5. SI = Suomen Setlementtiliitto
6. SFV = Svenska Folkskolans Vänner
7. UoY = Urheiluopistojen Yhdistys ry
8. OK = Opintotoiminnan keskusliitto OK-opintokeskus
9. TJS = Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto TJS Opintokeskus
10. Okry = Opintokeskukset ry

5.1 Hallinnollinen diskurssi

Verkkoaineiston hallinnollisessa diskurssissa vapaan sivistystyön merkitystä tuotetaan yhteydessä erilaisiin hallinnollisiin määritelmiin, erityisesti suhteessa edellä kuvattuun kehittämisohjelmaan ja siihen liittyvään uudistettuun lainsäädäntöön (ks. liite 1). Ne määrittävät koko hallinnollisen diskurssin hengen. Diskurssissa korostuu vapaan sivistystyön vahva institutionaalinen asema ja yhteiskunnalliset tehtävät. Sivistystyön merkitystä tuotetaan siinä yhteiskuntapainotteisesti. Tarkemmin ottaen valtio sanelee diskurssissa vapaan sivistystyön merkityksen. Diskurssi koostuu laki-, muutosagentti-, lähipalvelu- sekä koulutusjärjestelmäjuonteista.

Aineiston tyyppin (verkkoaineisto) huomioon ottaen avautuu sen kautta hieman yllättäenkin mielenkiintoinen ikkuna toimijoiden tapoihin käsitellä koulutuspoliittista vapaan sivistystyön diskurssia. Toisaalta verkkoaineiston vahvaa hallintodiskurssia selittää varsin loogisella tavalla se, että vapaan sivistystyön keskusjärjestöt ovat olleet olennaisella tavalla mukana kehittämisohjelman toimeenpa-

nossa (ks. OPM 2007, 28, 49). Toisekseen sitä selittää esimerkiksi se, että laki on selkeä perusta keskusjärjestöjen edunvalvontatyölle.

5.1.1 Lainsäädännöstä nousevat merkitystenannot

Ote 1. Vuoden 2010 alusta voimaan astuneessa uusitussa *laissa vapaan sivistystyön tarkoitus* kytketään *kestävään kehitykseen, globaaliin toimintatapaan ja monikulttuurisuuteen seuraavasti määritellen: vapaan sivistystyön tarkoituksena on järjestää elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta. Tavoitteena on edistää ihmisen monipuolista kehittymistä, hyvinvointia sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden toteutumista. Vapaassa sivistystyössä korostuvat omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus.* (KoL.)

Ote 2. *On hyvä tietää että vapaan sivistystyön tarkoituksena on elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta tukea yksilöiden persoonallisuuden monipuolista kehittymistä ja kykyä toimia yhteisöissä sekä edistää kansanvaltaisuuden, tasa-arvon ja moniarvoisuuden toteutumista suomalaisessa yhteiskunnassa.* (Okry.)

Kuten edeltävät otteet ilmentävät, viitataan lainsäädäntöön vapaan sivistystyön määrittelyn lähtökohtana sekä suoraan kuten otteessa 1, että sen sisältöjen kautta kuten otteessa 2. Jälkimmäisellä tavalla myös esimerkiksi OK-opintokeskus korostaa hanketoimintaansa kuvatessaan, että sen tulee sopia ”vapaan sivistystyön ajatukseen”. Ajatus avataan lainsäädäntöön pohjautuvin sisällöin pyrkiä myöskin edistää yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa, aktiivista kansalaisuutta, hyvinvointia, moniarvoisuutta, monikulttuurisuutta sekä kestävästä kehitystä. Kansalaisopistotyön kontekstissa lainsäädännön painopisteet muovautuvat osaltaan myös toimintaa ohjaaviksi arvoiksi. Sen arvoina nostetaan aineistossa esille paikallisen demokratian arvostaminen, opistotyö lähipalveluna, elinikäinen ja omaehtoinen oppiminen, kansalaisvalmiuksien ylläpito ja kehittäminen, kokonaisvaltainen hyvinvointi, opiskelijoiden äänen kuuleminen sekä kansainvälisyys.

Lainsäädännön asemoimalla tavalla (ks. liite 1) kansalaisopistoja kuvataan aineistossa paikallisiin ja alueellisiin sivistystarpeisiin pohjautuviksi oppilaitoksiksi, jotka tarjoavat mahdollisuuksia omaehtoiselle oppimiselle sekä kansalaisvalmiuksien kehittämiseksi. Kansanopistojen kuvauksissa taas korostetaan niiden internaattiluonnetta. Yhdessä asumisen kuvataan kehittävän opiskelijan persoonallisuutta ja sosiaalisia taitoja sekä opettavan vastuun ottamista, yhteisöllisyyttä ja elämänhallintaa. Lisäksi kansanopisto-opintojen kuvataan tarjoavan mahdollisuuksia hakea vastapainoa työhön ja ohjelmoitua elämiseen, virikettä ammatilliseen kehittymiseen, tulevaisuudensuunnitelmien selkiyttämiseen sekä opiskeluvalmiuksien kehittämiseen. Kesäyliopistot määrittellään alueellisen koulutustarjonnan oppilaitoksiksi, joiden toiminnassa painottuvat avoin korkeakouluopetus ja alueen muihin

osaamis- ja sivistystarpeisiin vastaaminen huomioiden myös korkeakoulutettu väestö. Lisäksi niiden kerrotaan organisoivan ja olevan mukana toiminta-alueensa alueelliseen sekä kansainvälistymiskehitykseen tähtäävissä koulutus- ja kehittämisprojekteissa. Opintokeskuksia kuvataan valtakunnallisiksi aikuisoppilaitoksiksi, jotka tarjoavat itseä kehittäviä opintoja, tukea aktiiviseen kansalaisuuteen sekä järjestötaitojen, kulttuuritaitojen ja järjestötaustan tavoitteisiin liittyviä opintoja. Niiden määrittellen esimerkiksi pyrkivän rohkaisemaan aikuiskasvatuksen ja kulttuuritoiminnan kautta aktiivikansalaisuutta, lisäämään ihmisten hyvinvointia ja elämänlaatua sekä vahvistamaan yhteisöllisyyttä. Urheiluopistojen taas kerrotaan pyrkivän parantamaan terveyden edistämiseen tähtäävää toimintaa, suomalaista urheilua, ammatillista koulutusta sekä yhteisöllisyyttä.

Lakidiskurssi kuvailee siis virallisia vapaan sivistystyön toiminnan lähtökohtia ja reunaehtoja, toisin sanoen legitimiä vapaata sivistystyötä, sekä tuottaa käsitystä vapaan sivistystyön vankasta yhteiskunnallisesta asemasta. Sen retoriikkaa luonnehtii laki-instituutioon yleisestikin liitettävä ehdottomuus ja vankkumattomuus. Sen valossa vapaan sivistystyön yhteiskunnallinen paikka näyttäyty horjumattomana ja ehdottomana ensinnäkin lain tuottaman oikeudellisen ja normatiivisen legitimaation valossa, toiseksi ehdottomuus ilmenee sivistystyön merkityssisällössä: vapaa sivistystyö merkityksellistyy juuri sellaisena kuin mitä laissa määrätään.

5.1.2 Yhteiskunnallinen muutosagentti

Ote 3. *Kansanterveyshaasteiden ja sosiaalitoimen ylläpito sekä niihin liittyvät kustannukset aiheuttavat isoja taloudellisia paineita kunnille. Väestön terveys- ja hyvinvointitarpeet on turvattava, mutta terveys- ja sosiaalisektori tarvitsevat avukseen myös muita toimijoita. Ennaltaehkäisy on eräs keskeinen selviytymismuoto, ja kansalaisopistoilla on tässä työssä paljon tarjottavaa tulevaisuudessa.* (KoL.)

Ote 4. *Aikuisväestön sivistyssidolliset ja ammattitaidot kaipaavat yhä useammin päivittämistä. Lisäksi syrjäytymistä aiheuttava työttömyys asettaa kesäyliopistoille haasteen toimia omalta osaltaan yhteiskunnallisesti haitallisten ilmiöiden lievittäjänä.* (SKyo.)

Ote 5. *Kuntamuutokset sekä kuntarajat ylittävät sosiaali- ja terveystieteiden perustamiset aiheuttavat suuria muutoksia alan ammattihenkilöstön arjen työhön. Koulutusten tavoitteena on ollut kartoittaa yhdessä toimijoiden kanssa keskeiset tulossa olevat muutokset ja miten ne vaikuttavat tehläisten arkeen. Kahden päivän pituisissa koulutuksissa on haettu yhdessä keinoja, joilla ammattiosastotoimijat ja luottamusmiehet pystyvät muutostilanteissa tukemaan jäseniään entistä paremmin.* (TJS.)

Vapaalle sivistystyölle muotoutuu hallinnollisessa diskurssissa merkitys myös eräänlaisena yhteiskunnallisena muutosagenttina, tässä diskurssijuonteessa tarkemmin ottaen hallinnon muutosagenttina. Diskurssijuonne on selkeässä yhteydessä kehittämisohjelman lähtökohtiin, mutta laiveammin

kuin lakidiskurssissa. Vapaa sivistystyö näyttäytyy diskurssin valossa kehittämisohjelman lähtökoh-
tiin perustuvana yhteiskunnallisen kehityksen suuntaajana, erilaisiin rakenne- ja muihin muutoksiin
kiinnittyvien haasteiden ja haittojen lieventäjänä sekä yhteiskunnallisen tasapainon ylläpitäjänä ja
vahvistajana (esim. otteet 3–5). Reagoimista ja toimintaa vaativia toimintaympäristön muutoksia
tuodaan aineistossa esille monista eri näkökulmista. Kuten kehittämisohjelmassa, käsitellään niitä
diskurssissa osana yleisempää huolta yhteiskunnallisesta hyvinvoinnista, eheydestä ja tasa-arvosta
sekä esimerkiksi vapaan sivistystyön tehtäviin ja sisältöihin kohdistuvina muutoksina.

Kun kehittämisohjelmassa (OPM 2009, 7) – sekä KESU:ssa (OPM 2007, 49) – esimerkiksi linja-
taan, että maahanmuuttajien kielitaitoa ja yhteiskuntaan integroitumista tukeva koulutus, seniorivä-
estön osallistumista ja elämänlaatua parantava tarjonta sekä muu syrjäytymiskehitystä estävä ja ak-
tiivista kansalaisuutta vahvistava toiminta tulee varmistaa, pyrkivät sivistystyön toimijat vastaa-
maan tehtävään muun muassa erilaisen kohdennetun opintotoiminnan, kotouttamistyön ja lä-
hialueyhteistyön muodoissa. Maahanmuuttajille suunnattua koulutusta toteavat järjestävänsä erityi-
sesti kansalais- sekä kansanopistot; Setlementti toteaa monikulttuurisen työn olleen jo pitkään yksi
sen perustoiminnoista. Maahanmuuttajille, Setlementtiliiton käyttämin käsittein uussuomalaisille,
on suunnattu erityistä koulutusta, mutta yhtä lailla heidät toivotetaan tervetulleiksi osallistumaan
esimerkiksi kaikkeen Setlementtiliiton monipuoliseen toimintaan; samoin esimerkiksi kansanopisto-
jen yleisille linjoille. Setlementti jatkaa pyrkivänsä toimimaan sillanrakentajana kanta- ja uussuo-
malaisten välillä. Se pyrkii eri toimintamuotoineen kehittämään perinteisten perheen, uskonnon ja
kansallisuuden varaan rakentuvien yhteisötunteiden rinnalle uusia kotoutumisen ja kulttuurien väli-
sen ymmärryksen keinoja sekä toimimaan kulttuurishokin ylittämisen, kielen ymmärtämisen ja ver-
kostoitumisen tukena. Sanomaa ja tehdyn työn merkitystä Setlementti vahvistaa esimerkiksi myön-
teisistä kokemuksista kertovilla lainausotteilla toimintaan osallistuneilta.

Sivistystyön toimijat vastaavat myös huoleen vanhenevan väestön hyvinvoinnista. Jälleen erityisesti
Setlementti, mutta lisäksi kansalaisopistot, kesäyliopistot ja urheiluopistot nostavat esille vanhuksil-
le suunnattuja toimintamuotojaan. Setlementti korostaa ikäihmisten merkitystä yhteisöjen voimava-
rana, jonka hyvinvointiin tulee panostaa monipuolisilla toimintamuodoilla, kansalais- ja kansanopisto-
jen harrastus- ja opintotoiminnan lisäksi muun muassa toimintakykyyn ja sosiaalisten verkostojen
edistämiseen liittyvän vapaaehtoistoiminnan sekä asumispalvelutoiminnan muodoissa. Muina sivi-
stystyön erityiskohderyhminä, joiden hyvinvointiin halutaan panostaa erityisesti, nousee aineistossa
esille muun muassa työttömät ja työttömyysuhan alaiset. Myös kehittämisohjelmassa (OPM 2009,
23) korostetaan sivistystyön oppilaitosten potentiaalia työvoimapolitiisessa ohjaavassa, kuntoutta-

vassa ja työelämävalmiuksia kehittävässä koulutuksessa. Lisäksi palveluita suunnataan erityistä tukea tarvitseville esimerkiksi erityisoppilaitosten muodossa, ja kuten Settlementti kuvailee, laajasti vaikeissa elämäntilanteissa oleville.

Apuna opintomahdollisuuksien avartamisessa ja ulottamisessa entistä laajemmalle piirille tuodaan esille verkko-opintojen avaamat mahdollisuudet. Etäopintojen, muun muassa Suomen vanhimman etä- ja monimuoto-opetusta antavan KVS:n Etäopiston, kuvataan tarjoavan opiskelumahdollisuuksia koulutustaustasta, elämäntilanteesta ja asuinpaikasta riippumatta. Opiskelun voi aloittaa ja edetä joustavasti omien aikataulujen mukaisesti. Peruskoulu- ja lukio-opintojakin voi opiskella internetissä, kuvaillaan puolestaan kansanopistojen osalta.

5.1.3 Lähipalvelua ja alueellista kehittämistä

Ote 6. *Alueiden eriarvoisuus ei ole vain suomalainen ilmiö. Tämä kehitys jo valmiiksi harvaanasutussa maassa aiheuttaa kasaantumisellaan kuitenkin suuria ongelmia. Maaseutu ja aivan erityisesti Itä- ja Pohjois-Suomi autioituvat, jolloin palvelut voivat sijaita pitkänkin matkan päässä. Ruuhka-Suomessa palvelut eivät puolestaan riitä koko alueella asuvalle väestölle. Kaupungeissa sijaitsevat opistot vastaavat (osittain) erilaisiin tarpeisiin kuin maaseudun kansalaisopistot, jotka ovat usein paikallisia sivistyksen "kokonaisvaltaisia kehoja". Maaseudun kehittymisen uhkien tunnistaminen ja niihin reagoiminen on oleellista myös kansalaisopistojen tulevaisuuden kannalta. Kansalaisopistot jarruttavat maaseudun väestökatoa, mutta tulevaisuudessa tarvitaan uusia innovatiivisia ratkaisuja maaseudun sosiaalisen pääoman ylläpitämiseksi ja hyvinvoinnin lisäämiseksi. (KoL.)*

Ote 7. *Matalan kynnyksen paikkoina ja kaikkien kuntien alueelle ulottuvana lähi- ja peruspalveluverkkona kansalaisopistojen tarjoamat laadukkaat opiskelumahdollisuudet ovat helposti kaikkien ulottuvilla.* (KoL.)

Ote 8. *Kesäyliopistolaitoksen missioksi nähdään: Kesäyliopistot toimivat ympäristönsä henkisen ja aineellisen hyvinvoinnin edistäjinä ja ylläpitäjinä tarjoten sivistyksellisiä ja ammatillisia koulutuspalveluita eri asiakasryhmille.* (SKyo.)

Aineistossa nousee esille myös alueellisen hyvinvoinnin, - tasa-arvon ja - kehittämisen sekä läheltä saatavuuden teemoja. Diskurssissa yhteiskunnalliset panostukset vapaaseen sivistystyöhön ja sen aseman turvaamiseen näyttäytyvät panostuksina ihmisten hyvinvointiin sekä edelleen alueelliseen ja yhteiskunnalliseen hyvinvointiin. Esimerkiksi kansanopistot viittaavat lähi- ja peruspalveluihin, kesäyliopistot taas pitävät tärkeänä alueellisten koulutuspalveluiden kehittämistä. Lähi-, perus-, hyvinvointi- ja julkisen palvelun käsitteitä käytetään usein synonyymisesti ja päällekkäin, mutta niillä voi tulkita olevan painotuseroja esimerkiksi sen mukaan, halutaanko toiminnan kuvauksessa korostaa julkista rahoitusvastuuta (erit. julkinen palvelu, peruspalvelu) vai esimerkiksi läheltä saatavuutta (erit. lähipalvelu, myös peruspalvelu) (ks. esim. Zitting & Ilmarinen 2010).

Diskurssi on ajankohtainen. Sitä perustelelee osaltaan esimerkiksi Paras-hanke, johon myös TJS edellä otteessa 5 (s. 76) viittaa. Sosiaali- ja terveysministeriö (STM 2011) kuvailee, että kunta- ja palvelurakenteen uudelleenjärjestelyjen avulla pyritään tasa-arvoisempaan, oikeudenmukaisempaan ja tehokkaampaan peruspalvelujen tuotantoon kehittämällä muun muassa palvelujen tarvevastaavuutta, organisointia ja resurssien tehokasta käyttöä. Aineiston kuvauksissa tämä kääntyy huoleksi alueiden tasa-arvoisesta kehityksestä ja palveluiden saatavuudesta. Kuntafuusiot ja esimerkiksi seutuopistojen tai alueellisten koulutuskeskusten muodossa konkretisoituvat palvelurakennemuutokset koskettavat erityisellä tavalla harvaan asuttuja maaseutualueita, joissa vapaan sivistystyön palveluiden pelätään karkaavan entistä kauemmas. Vapaalle sivistystyölle muotoutuukin diskurssissa alueellista eriarvoistumista purkava sekä paikallisyhteisöjä vahvistava merkitys (ks. esim. ote 6, s. 78). Sen palveluilla kuvataan olevan myös toiminta-alueen aineellista hyvinvointia edistäviä vaikutuksia (ks. ote 8, s. 78). Diskurssin valossa vapaa sivistystyö voi toimia ensinnäkin muiden alueellisten palveluiden täydentäjänä ja tukena, toiseksi itsenäisinä lähipalveluina. Esimerkiksi kansalaisopistot sivistyspalveluna halutaan asemoida entistä vahvemmin kuntalaisille tarjottavaksi omaksi perus- ja lähipalvelukseen.

Diskurssia voi tarkastella myös vastadiskurssina markkinoitumis- ja tilauskoulutuspuheelle, ikään kuin pyrkimyksiksi ylläpitää perinteistä pohjoismaista hyvinvointivaltiomallia julkisesti rahoitetuine peruspalveluineen, jollaiseksi erityisesti kansalaisopistot kuvataan. Kansalaisopistot peräänkuuluttavatkin vapaalle sivistystyölle osoitettuihin uusiin tehtäviin vastaamiseksi niitä vastaavien erillisten resurssien kohdentamisen merkitystä. Ne kiinnittävät huomiota myös toiminnan vaikuttavuuteen suhteessa käytettyihin resursseihin: hyvinvointivaltiollisena peruspalveluna vapaan sivistystyön resurssit on turvattava myös jatkossa ja esimerkiksi kansalaisopistojen vakaa asema, kasvavat opiskelijamäärät sekä aktiivinen kehittämistoiminta takaavat sen, että ne ovat turvallinen, tuotava ja kannattava sijoituskohteet niin kuntarahoittajien kuin valtion näkökulmasta.

5.1.4 Osa koulutusjärjestelmää

Koulutusjärjestelmädiskurssissa painottuu vapaan sivistystyön asema osana valtiollista aikuiskoulutusjärjestelmää, toiminnan muodollinen ulottuvuus sekä oppilaitoksista koostuva rakenne. Se edustaa yleistä ja vakiintunutta tapaa puhua vapaasta sivistystyöstä, mutta yleisesti ottaen korostettaessa toiminnan formaalia luonnetta välitetään sen merkitystä varsin erilaisena kuin esimerkiksi samas-

tumalla ensisijaisesti järjestö-, kulttuuri- ja harrastustoimintaan (Tuomisto 1999a, 28–29). Yleinen puhetapa saa ajankohtaiskeskustelua vasten myös uudenlaisia merkityksiä. Kun vapaan sivistystyön osalta on visioitu jopa organisaatiosidonnaisuuden purkamista (ks. Suomen Kuntaliitto 2011), luo koulutusjärjestelmädiskurssi vapaalle sivistystyölle vankkaa ja vakaata yhteiskunnallista paikkaa.

Esimerkiksi kansalaisopistoja kuvataan aineistossa osaksi ”laadukasta suomalaista koulutusjärjestelmää”. Myös opintokeskuksia kuvataan oppilaitoksina, vaikka samassa yhteydessä nostetaan esille, ettei niillä välttämättä ole oppilaitoslaitostermiin implikoimaa koulurakennusta ja vapaalle sivistystyölle ominaisella tavalla niiden toiminnassa korostuu tutkintoihin tähtäämätön opintotoiminta:

Ote 12. Opintokeskukset ovat vapaan sivistystyön oppilaitoksia. Niillä ei ole tiettyä koulurakennusta, vaan opintokeskusten kurssit ja opintokerhot pidetään siellä, missä ihmiset ovat: järjestöissä, kurssikeskuksissa tai vaikkapa ihmisten kotona. Opintokeskusten kurssit eivät johda tutkintoon, vaan ihmiset opiskelevat niillä kehittäkseen omaa tai järjestönsä osaamista. (Okry.)

Kesäyliopistot samastuvat myös koulutusjärjestelmään, mutta oikeastaan pikemmin avoimen yliopiston kokonaisjärjestelmään kuin osaksi vapaan sivistystyön järjestelmää:

Ote 11. Kesäyliopistolaitoksen visio on, että kesäyliopistot ovat kiinteä osa Suomen avoimen yliopiston kokonaisjärjestelmää ja ne järjestävät yleissivistävää ja ammatillista koulutusta. Erityisenä painopistealueena on yhteistyön kehittäminen yliopistojen ja ammattikorkeakoulujen sekä vapaan sivistystyön oppilaitosten kanssa. (SKyo.)

Koulutusdiskurssia voi ilmentää pintapuolisesti myös tekstimuotoisen aineiston (yht. 90 sivua) Word-tekstinkäsittelyohjelman sanahakutoiminnolla toteutetun sanastovertailun avulla (Taulukko 1). Taulukosta ilmenee tiettyjen vapaan sivistystyön toimintaan liittyvien ja toimintaa ilmentävien käsitteiden käyttökerrat aineistossa sekä millaisessa muodossa haetut kantasanat aineistossa yleisimmin tulevat esille. Vaikka kovin syvällisiä johtopäätöksiä ei lukumäärien pohjalta voikaan esittää, kertovat käyttöosuudet kuitenkin jotakin vallitsevista tavoista merkityksellistää vapaata sivistystyötä, varsinkin osuuksien erojen ollessa varsin suuret.

Taulukko 1. Verkkoaineiston sanaston lukumääräistä vertailua

Tarkasteltu peruskäsite	Haettu muoto	Lukumäärä (kpl)	Yleisimpiä aineistossa esiin tulevia tapoja käyttää ”kantasanaa”
Sivistys	sivisty-	200	sivistystyö- (117 kpl), sivistysliitto, sivistyspalvelu, kansansivistys, kansansivistystyö, sivistys...
Kasvatus	kasvat-	29	aikuiskasvatus, aikuiskasvatusorganisaatio, aikuiskasvatusala, aikuiskasvattaja, aikuiskasvatuskirjallisuus, kasvatustavoitteet, kansainvälisyyskasvatus, liikuntakasvatus, kasvatusjärjestö...
Koulutus	koulutu-	409	koulutus, koulutustoiminta, koulutuspalvelu, koulutusorganisaatio, koulutuksen järjestäjä, koulutustapahtuma, koulutuspolitiikka, koulutusmuodot, koulutuskeskus, maahanmuuttajakoulutus, kotoutumiskoulutus, aikuiskoulutus, koulutusohjelma, koulutusyhteistyö, koulutustarjonta, koulutusyksikkö, peruskoulutus, täydennyskoulutus, lukiokoulutus, koulutustarpeet...
Vapaa-aika	vapaa-a-	4	vapaa-ajan keskus, vapaa-ajan liikkuminen, kuluttaa vapaa-aikaa, vapaa-ajan ohjauksen perustutkinto.
Harrastus	harrast-	14	harrastustavoitteisesti, harrastaminen, kirjastoharrastus, musiikkiharrastus, kulttuurin harrastaja, harrastus, harrastustoiminta, harrastustoiminnan edistäminen...

Koulutuspuhe näyttää taulukon perusteella varsin hallitsevalta. Toimijat kuitenkin tuottavat toimintansa merkitystä myös muista näkökulmasta käsin. Muun muassa SFV korostaa kansanliikeluonnettaan, Setlementti järjestöluonnettaan ja kansalaisopistoihinkin viitataan opistotoiminnan ja vapaan sivistystyön historiaa käsittelevissä kuvauksissa ”Suomen suurimpana sivistysliikkeenä”. Myöskään KVS ei järjestönä viittaa itseensä oppilaitoksena tai osana koulutusjärjestelmää. Toisaalta kuitenkin sekin toteaa sivistystyönsä toteutuvan pitkälti erilaisten oppilaitosten ja organisaatioiden kautta. Sen toiminnassa painottuvan julkaisutoiminnan kuvaillaan olevan välillistä sivistystyötä, jonka tavoitteet toteutuvat juuri erilaisten oppilaitosten ja organisaatioiden kautta.

5.1.5 Neljäs legitimaatiotulkinta

Verkkoaineiston hallinnollisen diskurssin valossa vapaa sivistystyö näyttäytyy juuri sellaisena kuin yhteiskunnan hallinnoivat tahot edellyttävät sen olevan. Lainsäädännössä linjatut sisällöt, vapaan sivistystyön viralliset arvot ja normit, on aineistoin perusteella hyväksytty laajalti niin toiminnan reunaehtoina kuin toiminnan sisällöllisinä teemoina. Diskurssin sisällöt vaikuttavat ilmentävän lainsäädäntösisältöjen varsin laajaa yhteisöllistä hyväksyntää myös muuten kuin oikeudellisesti velvoittavassa mielessä.

Kehittämisohjelmaan liittyvät legitimaatiotulkinnat (ks. luku 4.8, 72–73) pätevät myös verkkoaineiston hallinnollisen diskurssin yhteydessä. Yhteiskunnalliset muutokset ovat toisaalta haaste vapaalle sivistystyölle, mutta ennen kaikkea ne kuvataan hallinnollisessa diskurssissa mahdollisuutena sen (julkisesti rahoitetun) toiminnan jatkuvuuden näkökulmasta. Muutokset luovat tarvetta ja kysyntää vapaalle sivistystyölle ja uusiksi yhteiskunnallisiksi tehtäviksi muotoiltuina ne varmistavat sen yhteiskunnallista paikkaa myös tulevaisuudessa.

5.2 Palvelu- ja markkinadiskurssi

Ote 13. *Ihmiset etsivät ja opintokeskukset tarjoavat heille*

- itseä kehittäviä opintoja, kuten viestintä- ja vuorovaikutustaidot, kädentaidot, atk-aidot
- tukea aktiiviseen kansalaisuuteen eli miten voi osallistua ja vaikuttaa yhteiskunnan asioihin
- järjestötaitojen opintoja, muun muassa kokoustaitoja, neuvottelutaitoja, järjestöllistä vaikuttamista sekä toiminnan johtamista ja suunnittelua
- kulttuuritaitoja, esimerkiksi kirjoittaminen, kädentaidot ja kulttuurin vaikutus ajatteluun ja toimintaan
- järjestötaustan tavoitteisiin liittyviä opintoja, koskivat ne sitten jotain ideologiaa, aatteellisuutta, kulttuuria tai hengellisiä asioita. (Okry.)

Ote 14. *Urheiluopistot ovat vapaan sivistystyön oppilaitoksia, jotka järjestävät myös liikunta-alan ammatillista perus- ja lisäkoulutusta sekä toimivat eri urheilulajien valmennuskeskuksina. Urheiluopistot tarjoavat yksityisille ihmisille, yhteisöille ja yrityksille erilaisia toiminta- ja työkyvyn ylläpitämisen palveluita sekä mahdollistavat monipuolisen vapaa-ajan liikkumisen luonnonläheisessä ympäristössä. Urheiluopistot tarjoavat laajasti palveluita leikki-ikäisten liikuntakasvatuksesta ikääntyvien terveysliikuntaan sekä liikunta- ja liikunnanohjaustaidoista huippu-urheiluvalmennukseen. Verkostomaisella toimintatavalla urheiluopistot pyrkivät parantamaan terveyden edistämiseen tähtäävää toimintaa, suomalaista urheilua, ammatillista koulutusta sekä yhteisöllisyyttä. (UoY.)*

Ote 15. *Opistojen perustehtävässä painottuvat oma paikallinen toimintaympäristö, maantieteellinen alue, ylläpitäjän valitsemien luottamushenkilöiden kehittämistoiveet sekä ylläpitäjän taloudelliset ja sivistykselliset resurssit. Kansalaisopistotoiminta perustuu paikalliseen demokratiaan. Opistolla on usein valtakunnallisia tai kansainvälisiä tehtäviä esimerkiksi hankkeiden kautta. Opistot harjoittavat myös maksupalvelutoimintaa koulutuspoliittisten tavoitteidensa tueksi. (KoL.)*

Ote 16. *Kesäyliopistolaitoksen tavoitteena on ylläpitää ja monipuolistaa väestön koulutusmahdollisuuksia ja edistää asiakaslähtöisessä koulustoitinnassaan toiminta-alueensa kehittymistä. (SKyo.)*

Palvelu- ja markkinadiskurssissa vapaa sivistystyö näyttäytyy koulutuspalveluiden tuottajana hallinnollista diskurssia laajemmassa merkityksessä. Se näyttäytyy koulutusmarkkinatoimijana. Diskurssia koostaa vapaan sivistystyön tuottamien palveluiden erityispiirteiden, tavoitteiden, sisältöjen, tulosten, asiakas- ja opiskelijamäärien sekä organisaatioiden erilaisten yhteistyömuotojen kuvailu.

Kuten otteet 13–16 ilmentävät, näyttäytyy se varsin monipuolisena toimijana koulutus-, sivistys- ja hyvinvointipalvelumarkkinoilla.

Palvelukuvauksissa korostetaan opiskelijoiden ja asiakkaiden mahdollisuuksia tietojensa, taitojensa sekä osaamisensa monentyyppiseen kehittämiseen. Erilaiset koulutus- ja sivistyspalvelut näyttäytyvät diskurssissa erilaisten hyötyjen tuottamisena asiakkaalle, joko yksittäiselle opiskelijalle, yhteisölle tai organisaatiolle. Diskurssissa esiin nouseva palveluiden kirjo on jaettavissa ensinnäkin ammatillisiin ja ammatillisen kehittymisen sekä toiseksi yleissivistäviin ja kulttuuriin liittyviin palveluihin. Niiden painotukset vaihtelevat toimijoittain. Esimerkiksi kansanopistojen kohdalla yleissivistävien vapaatavoitteisten ja ammatillisten opintojen järjestäminen näyttävät tulevan linjojen kuvauksessa esiin varsin tasavahvaisina. SFV taas kuvailee tehtävänsä suomenruotsalaisen kulttuurin monipuoliseksi edistämiseksi muun muassa julkaisutoimintansa, stipendiensä sekä ammatillisten palvelumuotojensa keinoin. KVS:n toiminnassa painottuvan julkaisutoiminnan taas todetaan suuntautuvan niin aikuiskasvatusalan ammattilaisille, kansalaistoiminnan aktiiveille kuin kulttuurin harrastajille. Seuran sivistyksen ja aikuiskasvatuksen edistämistoiminnan kuvataan julkaisutoiminnan ohella toteutuvan muun muassa tiedotus- ja koulutustoiminnan, kulttuuritapahtumien sekä kansainvälisen yhteistyön kautta. TJS Opintokeskuksen toiminnassa puolestaan näyttäisi painottuvan toimihenkilöiden ammatillisen osaamisen kehittäminen.

5.2.1 Ammatillista perus- ja lisäkoulutusta

Aineistossa tulee selkeästi esille se, että vapaan sivistystyön piirissä järjestetään nykyisin monentasoista ammatillista koulutusta. Sen sivistystehtävä ulottuu myös ammatillissivistävään koulutukseen, ammatissa hyödynnettävin tietotaitoihin sekä ammatilliseen hyvinvointiin. Erityisen mielenkiintoisen tarkastelukohteen muodostaa yleisestä ammatillista opetusta ja osaamisen kehittämistä koskevasta kuvauksesta eriytyvä asiantuntijadiskurssi, jossa sivistystyö merkityksellistyy asiantuntijapalveluina.

Vapaan sivistystyön piirissä järjestetään ensinnäkin ammatillista toisen asteen peruskoulutusta. Sitä järjestetään nuorille ja aikuisille erityisesti kansanopistoissa ja urheiluopistoissa; joissakin kansanopistoissa ammatillinen perustutkinto on mahdollista suorittaa myös oppisopimuskoulutuksena. Perustutkinnot antavat jatko-opintokelpoisuuden ammattikorkeakouluihin ja yliopistoihin. Toiseksi vapaan sivistystyön piirissä järjestetään ammatillista täydennyskoulutusta. Kansanopistot, urhei-

luopistot, opintokeskukset ja kesäyliopistot järjestävät täydennyskoulutusta, joka voidaan toteuttaa omaehtoisena koulutuksena tai työnantajien tilaamana henkilöstökoulutuksena. Joidenkin kesäyliopistojen todetaan järjestävän ammatillista täydennyskoulutusta myös oppisopimuskoulutuksena. Ammatillista koulutusta säätelee ammatillisen koulutuksen lainsäädäntö.

Erityisesti TJS ja OK-opintokeskukset kertovat verkkosivuillaan monentyyppisistä ja vaihtelevankestoisista jäsenkenttensä toimintaa tukevista ammatillisista koulutuskokonaisuuksista. TJS:n koulutusaiheina nostetaan esille muun muassa työlainsäädäntö, esimiestyö ja tiimin johtaminen järjestössä, työttömien ja työttömyysuhan alaisten koulutus sekä epäasiallisen kohtelun teemat. OK:n koulutusaiheiksi puolestaan listataan kouluttaja- ja ohjaajakoulutuksen, järjestö- ja yhdistystoiminnan, aktiivisen kansalaisuuden sekä tieto- ja viestintätekniiikan teemoja. Keskukset tarjoavat myös räätälöityjä tilauskoulutuksia ja -kurseja, joissa asiakaslähtöiset toimintatavat korostuvat erityisellä tavalla. TJS esimerkiksi listaa räätälöitäviksi koulutusteemoikseen yhdistystoiminnan, työhyvinvoinnin, liittojen henkilöstökoulutuksen, atk-aidot ja tietoturvan, viestinnän, kouluttamisen sekä kulttuurin teemat.

5.2.2 Asiantuntijapalveluita

Ote 17. TJS tarjoaa konsultointia yhdistysten ja liittojen fuusiotilanteissa. Nämä asiantuntijapalvelut sisältävät esimerkiksi fuusioprosessin ohjausta yhdistyksen tai liiton hallitukselle, valtuustolle ja toimiston henkilökunnalle. Konsultointipalveluja tarjotaan myös yhdistyslain ja sääntöjen määräysten selvittelyssä. (TJS.)

Ote 18. Tarjoamme asiantuntija-apua järjestötoiminnan ja koulutuksen arviointiin, tuotamme materiaalia itsearvioinnin tueksi ja arvioimme tukemiamme koulutusmuotoja. Toteutamme vuosittain benchmarking-prosessin, johon osallistuvat järjestöt voivat esitellä omia hyviä käytäntöjään ja oppia toisiltaan. Kannustamme järjestöjä tutustumaan toistensa toimintaan, arvioimaan sitä yhdessä ja etsimään parhaita toimintatapoja. (OK.)

Vapaan sivistystyö on aineiston valossa myös asiantuntija ja asiantuntijapalveluita. Toimijat määrittävät aineistossa itseään muun muassa sivistystyön, järjestö- ja yhdistystoiminnan, aikuisten oppimisen sekä (jäsen)organisaatioiden kehittämisen asiantuntijoiksi. Asiantuntijuusjuonne tulee vahvasti esille esimerkiksi edeltävien otteiden ilmentämällä tavalla, ja erityisesti TJS - ja OK-opintokeskuksen kohdalla muita tarkasteltuja toimijoita korostetummin. TJS - ja OK-opintokeskus kuvailevat tarjoavansa varsin monipuolisesti erilaisia asiantuntijapalveluiksi tulkittavia kehittämis-, tutkimus-, selvitys-, konsultointi- ja arviointipalveluita yhdistysaktiiviansa osaamisen kehittämiseksi.

TJS opintokeskuksen palvelukuvaus havainnollistaa juonnetta osuvasti. Se määrittää kehittämisspalveluidensa lähtökohdaksi jäsenorganisaatioidensa henkilöstön osallisuutta painottavan työelämän laadun ja työhyvinvoinnin edistämisen. Esimerkiksi sen konsultointipalvelut käsittelevät sellaisia teemoja kuin yhdistysten ja liittojen fuusioita, yhdistyslakia sekä sääntömääräyksiä. Kehittämistoiminnan tuloksena voi syntyä opetusmateriaaleja, koulutuksen toteutusmalleja, asiantuntijaverkostoja, strategisen suunnittelun välineitä tai esimerkiksi toimintojen laatujärjestelmiä, joita TJS kannustaa tuotteistamaan – tällöin niiden tulokset ovat hyödynnettävissä laajemmaltikin. TJS on koonnut esimerkiksi työpaikkakiusaamista ja epäasiallista kohtelua selvittäneen hankkeen aineistosta Reilu Peli -materiaalin, jonka avulla voidaan ehkäistä epäasiallisen käyttäytymisen syntymistä työpaikoilla. Reiluun Peliin on liitetty myös sosiaalisen median palvelu henkilöstön edustajille ja ammattijärjestötoimijoille, ”Reilu Peli verkosto”, josta saa apua esimerkiksi epäasiallisen kohtelun ja ristiriitailanteiden ennaltaehkäisyyn ja selvittämiseen.

TJS Opintokeskuksen selvityspalvelut ovat puolestaan liittojen osaamistarvekartoituksia ja koulutuskyselyjä, palvelujen tyytyväisyyskyselyjä ja tarvekartoituksia sekä esimerkiksi ulkoistettua toiminnan laadun arviointia tutkimus- ja tiedonkeruuhjelman avulla. Selvitysten tuloksena syntyvän tiedon kuvaillaan auttavan jäsenyhdistyksiä ja -liittoja tuottamaan strategiansa mukaista sekä jäsenten ja työelämän tarpeita vastaavaa koulutusta, toteuttamaan koulutusta taloudellisesti sekä palvelemaan jäsenistöä koulutusasioissa laadukkaasti ja joustavasti. Tutkimuspalvelutoiminnan avulla TJS taas pyrkii edistämään työn ja työelämän tutkimusta toimihenkilöiden näkökulmasta.

5.2.3 Yleissivistäviä opintoja ja kulttuuripalveluita

Ote 19. *Opinto- ja kulttuuritoiminnan kautta edistämme ihmisten osallisuutta, toimintakykyä ja kokonaisvaltaista hyvinvointia. Opistotoiminnassa ja sitä täydentävässä kulttuuri- ja opintokerhotoiminnassa settlementityön idea toteutuu parhaimmillaan. Oppimisen ilo piilee omien mahdollisuuksien löytämisessä yhdessä erilaisten ja eri taustoista tulevien ihmisten kanssa. Yksilöllisyyden huomiointi opintotoiminnassa onkin erityisvahvuutemme. Tuotamme elämään sisältöä ja osaamisen rikkautta 17 kansalaisopiston, 2 kansanopiston ja 2 erityisoppilaitoksen voimin. Meillä voi harrastaa, kehittää ammattitaitoaan, hankkia ammattitutkinnon, oppia uutta ikäihmisenäkin tai valmentautua ensimmäiseen työpaikkaan. Opinnollisuus ja kulttuurin tekeminen kuuluvat kaikille. Tarjoamme opintotoimintaa ja luovaa toimintaa myös niille, jotka tarvitsevat erityistä tukea opinnoissaan. (Sl.)*

Ote 20. *Sadat kurssit houkuttelevat aktiiviseen kesän viettoon kansanopistoihin. Uutuuksien lisäksi tarjontaa on aina suosituissa taideaineissa, kielissä ja käden taidoissa. Kansanopistojen kurssitarjontaa löytyy nyt päivitettyinä Suomen Kansanopistoyhdistyksen verkkosivujen hakukoneelta aihepiireittäin. Kiinan, japanin ja portugalin lisäksi voi hankkia itselleen viittomakielen taidot tai sukeltaa suggestopedisesti ruotsin kielen*

maailmaan. Espanjaan tai Viroon on helppo lähteä, kun takana on matkailijan kielikurssi. Liikunta- ja terveyskurssien tarjonta on vuosien mittaan kasvanut. Kesän kuumimmat hitit ovat buto-tanssi ja zumba-kurssit. Perinteisempää liikuntaa edustavat retkimelonta tai jooga. (SKoy.)

Yleissivistävien opintojen kuvauksissa piirtyy selkeämmin esille myös vapaan sivistystyön opintojen itseisarvoisempi merkitys kuten esimerkiksi otteen 19 havainnollistamalla tavalla voimaantumisenä omien mahdollisuuksien löytämisen kautta sekä elämän sisältöjen ja osaamisen rikastumisena. Pääosa yleissivistävän ja harrastuksiin liittyvän opintotoiminnan kuvauksista on kuitenkin toiminnan monipuolisuutta ja hyötyjä yleisesti esittelevää (ks. esim. ote 20, myös ote 19). Vapaan sivistystyön opintojen itseisarvoisemmat merkitykset piirtyvät selkeämmin esille erillisessä arvodiskurssissa, jota käsittelem seuraavassa alaluvussa.

Yleissivistävistä opintomahdollisuuksista esiin nousevat painokkaimmin kansanopistojen vapaatavoitteiset opintolinjat sekä aikuisten perus- ja lukio-opintomahdollisuudet, avoimen yliopiston ja ammattikorkeakoulun opinnot, monipuolinen kurssi-, seminaari- ja luentotoiminta sekä opintokerhot. Kansanopistojen linjoista valtaosan kerrotaan olevan vapaatavoitteisia, yleissivistäviä opintopaketteja. Niillä opiskellaan muun muassa kieliä ja kansainvälisyyttä, verkkoviestintää, valokuvausta, taideaineita sekä kädentaitoja. Kansanopistot järjestävät pääosan myös sivistystyön piirissä järjestettävästä perus- ja lukio-opetuksesta. Lisäksi ne järjestävät perusopetuksen lisäopetusta eli kymppi-luokkaa. Perusopetuksen opintolinjoilla on mahdollista suorittaa koko peruskoulun oppimäärä tai korottaa yksittäisiä arvosanoja. Opistojen yhteisöllisen ja kannustavan ilmapiirin korostetaan olevan opintojen erinomainen tuki. Muista vapaan sivistystyön toimijoista esimerkiksi kansalaisopistot pyrkivät vahvistamaan taiteen perusopetuksen eli kouluopetuksen ulkopuolisen taiteenalojen opetuksen asemaa opetusohjelmassaan.

Sivistystyön piirissä järjestettävästä avoimesta yliopisto- ja ammattikorkeakouluopetuksesta vastaavat puolestaan erityisesti kesäyliopistot. Ne esittelevät myös järjestämäänsä ikääntyvien yliopistotoimintaa. Kesäyliopistojen ohella edellä mainitut kansanopistojen opintolinjat sekä kansalaisopistot opettavat avoimen yliopiston aineita. Esimerkiksi kansanopistojen suosituimpia opintoaineita kerrotaan olevan kasvatustieteiden, psykologian ja viestinnän opinnot.

Erilaisesta kurssi-, seminaari- ja luentotoiminnastaan kertovat varsinkin kansanopistot (ks. ote 20), KVS sekä opintokeskukset. Kansanopistojen lyhytkurssien suosittuja aiheita ovat taideaineet, kielet, kädentaidot sekä liikunta- ja terveyskurssit. Kuten otteesta 20 ilmenee, ne järjestävät myös taideleirejä lapsille ja nuorille sekä kesälukiota, senioreille puolestaan esimerkiksi liikunta- ja tietotekniik-

kakursseja. KVS taas kertoo organisoivansa aikuiskasvatusseminaareja sekä esimerkiksi viron kielen ja kulttuurin kesäkursseja. Opintokeskusten (Okry) osalta nostetaan esille niiden tarjoamat monenlaiset kansalaisjärjestöjen kurssit, kuten SPR:n ensiapukurssit, vegaaniruokakurssit ja esimerkiksi seurakuntien raamattupiirit. TJS taas järjestää studia generalia -luentoja järjestötoimintaa ja työelämää koskevista aiheista.

Opintokerhot ovat sivistystyön perinteisimpiä työmuotoja, joita järjestetään sivistystyön piirissä edelleen. Esimerkiksi TJS ja OK-opintokeskus määrittelevät opintokerhoa – OK:n käsittein *vertaisopintoryhmän* – ryhmäksi ihmisiä, jotka opiskelevat valitsemaansa asiaa yhteisesti sovitun suunnitelman mukaisesti tai kokoontuvat yhdessä hankkimaan tietoja, keskustelemaan ja harrastamaan. Sen tulee koostua vähintään viidestä, vähintään 15-vuotiaasta osallistujasta ja yhteensä 10–40 oppitunnista. Lisäksi kerholle tarvitaan nimetty vastuullinen ohjaaja sekä kirjanpito kerhotoiminnan toteutumisesta. TJS tarjoaa myös valmiita kerhosapluunaa neuvottelutaidon opintokerhon muodossa. OK korostaa kuvauksessaan vertaisopintoryhmistä toinen toisilta oppimista ja vertaisina opiskelua. Se esittelee opintoryhmätoiminnan olevan ihanteellinen tapa lisätä yhteisöllisyyttä, jakaa osaamista sekä tutkia ja kokeilla uutta. Setlementtiliiton piirissä opintokerhoja kerrotaan puolestaan toteutettavan erityisesti nuorten parissa.

Varsinkin KVS:n ja SFV:n vapaa sivistystyö on myös julkaisutoimintaa. SFV suuntaa laaja-alaista julkaisusarjaansa erityisesti suomenruotsalaiselle yleisölle. KVS taas on erikoistunut aikuiskasvatuksen ja -koulutuksen ammatti-, tieto- ja tutkimusjulkaisuihin, jotka jakautuvat aikuiskasvatuksen, aktiivisen kansalaisuuden, kansansivistystyön historian ja nykypäivän, luovan hyvinvoinnin, kirjoittamisen, monikulttuurisuuden, musiikin ja taiteen sekä opettajan työn tuoteryhmiin.

Toimijoista opintokeskukset – mutta yleisemmin varsinkin tarkastellut kattojärjestöt edunvalvontatyönsä osana – kuvailevat tarjoavansa varsin laaja-alaisesti erilaisia varsinaisen opinto- ja koulutus toiminnan tukitoimintoja, kuten pedagogista, taloudellista ja teknistä tukea sekä sähköisiä työkaluja. Vastaavalla tavalla viitataan kulttuuritoimintaan. Opintokeskukset järjestävät esimerkiksi monen tyyppisiä kulttuuritapahtumia, kuten konsertteja ja näyttelyitä. Lisäksi ne kertovat jäsenyhdistystensä ja -järjestöjensä kanssa yhteistyössä toteutettavista retkistä ja matkoista. Toiminta on virkistävää, mutta siihen kuvataan sisältyvän myös opinnollinen ulottuvuus.

5.2.4 Vetoava markkinaretoriikka

Ote 21. *Räätälöityä koulutusta. TJS:n henkilöstö suunnittelee ja toteuttaa kursseja asiakkaiden toiveiden mukaan. Voit siis tilata liitollesi, yhdistyksellesi tai yrityksesi henkilökunnalle omien tarpeittesi mukaisen kurssin. Henkilöstö antaa myös haluttaessa neuvoja koulutuksen sisältöön ja koulutusmenetelmiin. TJS:n henkilöstö kouluttaa pääosin itse, mutta tarvittaessa hankkii ulkopuolisen kouluttajan. Tilauskurssien hinnat vaihtelevat sisällön, keston ja koulutuspaikan mukaan. Ota yhteyttä koulutussuunnittelijaan ja pyydä tarjous!* (TJS.)

Ote 22. *"Käyn senioritanssikurssilla ja opiskelen englantia. Tanssi on hyvää liikuntaa ja muisti paranee askelia kerratessa. Ihmisten tapaaminen kursseilla on mukavaa ja olen saanut uusia tuttuja". – Katja Ahvenainen. Aurala, Turku. (Sl.)*

Palvelu- ja markkinadiskurssia läpäisevä retoriikka on opiskelija- ja asiakaskeskeistä. Se vetoaa sekä tunteisiin että rationaalisiin syihin kuten esimerkiksi edeltävät otteet 21–22 ilmentävät. Markkinointipuheelle ominaisella tavalla aineistossa puhutaan vivahteikkaasti esimerkiksi kesän kuumimmista hiteistä ja luodaan mielikuvia esimerkiksi opintojen matkustelulle tuottamista hyödyistä (ks. ote 20), puhutellaan lukijaa sinutteleamalla tai käyttämällä me-muotoa (ks. ote 19 ja 21) sekä vahvistetaan sanomaa ja sen autenttisuutta lainauksilla toimintaan osallistuneilta (ks. ote 22) (ks. Juhila 1993, 160–178). Vakuuttelun keinona käytetään myös numeerista ja sanallista määrällistämistä (emt., 166). Toimintaa kuvailevat lukumäärät, monipuolisten mahdollisuuksien korostaminen sekä toiminnan kasvun kuvailu ovat palvelu- ja markkinadiskurssissa tapoja rakentaa toiminnalle vakuuttavuutta ja houkuttelevuutta (ks. emt., 166). Määrällistämisestä juuri retorisenä tehokeinona kertonee sekin, että aina saman sivuston lukumäärät eivät välttämättä aivan täsmää. Seuraavat vertailtavat otteet 23–24 havainnollistavat samalla erilaisten määreiden käyttöä retorisenä tehokeinona:

Ote 23. *OK-opintokeskus on valtakunnallinen aikuisoppilaitos ja asiantuntijaorganisaatio, joka ohjaa ja tukee aikuisten oppimista. Opintokeskus järjestää vuosittain jäsenyhteisöjensä kanssa lähes 5500 opintojaksoa ja noin 1700 vertaisopintoryhmää. Vuosittain toimintaan osallistuu yli 158 000 ihmistä. Opetustunteja kertyy yli 83 000 ja vertaisopintoryhmien opiskelutunteja yli 56 000. OK-opintokeskus on valtakunnallinen aikuisoppilaitos ja koulutuksen järjestäjä 67 valtakunnalliselle kansalaisjärjestölle. Toimintaan osallistuu potilas- ja kansanterveysjärjestöjä, kasvatus- ja kulttuurijärjestöjä, erityisjärjestöjä sekä neuvonta- ja luontoalan järjestöjä. Niitä yhdistää puoluepoliittinen sitoutumattomuus.* (OK.)

Ote 24. *OK-opintokeskus järjestää vuosittain yhteistyössä jäsenyhteisöjen kanssa yli 5000 opintojaksoa ja lähes 2000 vertaisopintoryhmää. Vuosittain toimintaan osallistuu yli 161 000 ihmistä. Vuoden aikana opetus- ja opiskelutunteja kertyy yli 150 000. Opintokeskuksen toimintaa ylläpitää Opintotoiminnan Keskusliitto ry (OK), ja sitä valvovat opetus- ja kulttuuriministeriö sekä Opetushallitus. Toiminnasta säädetään vapaata sivistystyötä koskevassa laissa.* (OK.)

Aineistosta ilmenevä asiantuntijapuhe ja liiketaloudellinen sanasto ovat myös tulkittavissa eräänlaisiksi keinoiksi tuottaa toiminnan vakuuttavuutta, ajanmukaisuutta ja vetovoimaisuutta (emt., 178).

Mielikuvaa vahvasta, asiantuntevasta ja ajanmukaisesta vapaasta sivistystyöstä rakennetaan puhumalla esimerkiksi hyvästä tuotossuhteesta, vientituotteesta, benchmarkkauksesta, synergiaeduista, hyvistä käytännöistä, taloudellisesta kilpailukyvystä, hankkeiden tuotteistamisesta ja räätälöidystä koulutuksesta (esim. ote 17, s. 84; ote 18, s. 84; ote 21, s. 88). Myös perinteisten käsitteiden ajanmukaistamista kuten opintokerhokäsitteen päivittämistä vertaisopintoryhmän muotoon voi tulkita vastaavalla tavalla (otteet 23–24, s. 88).

5.2.5 Viides legitimaatiotulkinta

Palvelu- ja markkinadiskurssissa vapaata sivistystyötä legitimoivat kysyntä, erilaiset koulutustarpeet ja niihin vastaaminen. Erilaiset asiakasryhmät voivat hyödyntää sivistystyön monipuolisia palveluita hyvinvointinsa ja osaamisensa kannalta parhaaksi katsomallaan tavalla, lisäksi palveluita voidaan tuottaa asiakaslähtöisesti. Erilaisille asiakasryhmille pyritään löytämään sopivia koulutus-, sivistys- ja hyvinvointipalveluita. Palvelu- ja markkinadiskurssi on orientaatioiltaan varsin käytäntölähtöinen. Toiminnan markkinoitumiseen ja esimerkiksi maksupalvelutoimintaan suhtaudutaan realiteetteina, muun muassa toiminnan jatkuvuuteen ja yhteiskunnallisten tehtävien täyttämiseen (ks. esim. ote 15, s. 82) vaikuttavina väistämättöminä tosiasioina. Taustalta löytyvät muun muassa konkreettiset toiminnan rahoituspaineet (vrt. Valkonen & Kauppila 2010). Kun sivistystyö tuottaa tiedollisia ja taidollisia resursseja asiakkaille, tarvitsee se puolestaan resursseja niiden tuottamiseksi. Ja kun sivistystyölle osoitetut yhteiskunnalliset tehtävät lisääntyvät, mutta suoriteperusteisessa ajassa resurssit eivät niitä vastaavalla tavalla, ”on järjestettävä” esimerkiksi tilaus- ja maksupalvelukoulutusta. Maksupalvelu- ja tilauskurssit erilaisten yhteistyökumppaneiden kuten yritysten kanssa tarjoavat mahdollisuuden kerätä lisävaroja normaaliopetuksena järjestettyjen kurssien rinnalla.

Diskurssissa markkinalogiikkaa näyttää siis legitimoivan toiminnan jatkuvuuden turvaaminen sekä yhteiskunnallisiin tehtäviin tehokkaampi vastaaminen. Perustelut näyttävät jälleen kiistämättömiltä. Aiemmin sivutuilla tavoilla niiden kääntöpuolena on kuitenkin eri yhteyksissä esitetty myös uhkakuvia esimerkiksi siitä, että markkinoitumiskehityksen jatkuessa vapaa sivistystyö rajautuu vain maksukykyisten asiakkaiden palveluiksi. Se on nähty uhkana niin vapaan sivistystyön sivistystehtävälle, koulutukselliselle tasa-arvolle kuin toiminnan kohdentuvuudelle (Valkonen & Kauppila 2010, 181–182).

Kyse on siis vapaan sivistystyön perustehtävän ja sen määrittelyn sekä toiminnan organisoimiseen liittyvien realiteettien välisestä jännitteestä. Kriittisen diskurssianalyysin näkökulmasta huoli kohdistuu siihen, että vapaan sivistystyön markkinoitumista luonnollistava käytäntöpuhe oikeuttaa samalla markkinalogiikkaa ideologisella tasolla (ks. Heikkinen 2002, 6). Kun markkinadiskurssin mukaista käsitystä vahvistetaan, oikeutetaan samalla sen mukaista toimintaa. Asetelma johtaa ensinnäkin pohtimaan vapaan sivistystyön julkisen rahoituksen kohtaloa tulevaisuudessa, toiseksi voi kysyä alkaako vapaa sivistystyö merkityksellistyä lopulta lähtökohtaisesti sellaisena kuin sen asiakkaat vaativat.

5.3 Toimijuusdiskurssi

Aineiston kolmas ylädiskurssi muodostuu humanistiseksi tulkitsemastani sekä kansalaisyhteiskuntaa käsittelevästä juonteesta, jotka kokoan toimijuuden diskurssin alle. Se tasapainottaa ja tuottaa vastavoimaa edellisille hallinto- ja markkinadiskursseille. Diskurssi perustuu varsin vahvasti aineistosta esiin nouseviin arvopohdintoihin. Se on tavoitteellisen tilan kuvailua ja sen sisällöt edustavat sitä, mitä toimijat pitävät tärkeänä ja mitä ne pohjimmiltaan pyrkivät edistämään. Diskurssia toisin sanoen koostavat eräänlaiset toimijoiden idealistiset itsemäärittelyt, niiden ytimeen asettuu ihmisen ja yhteisön hyvä. Retorisesti tarkasteltuna vapaan sivistystyön merkitystä rakennetaan diskurssissa tunteisiin vetoavan arvopohdinnan ja nostalgisen historiakerronnan keinoin (Juhila 1993, 172–177).

Toimijuus tulee diskurssissa esille sekä opiskelijan että organisaation näkökulmasta. Toimijuuskäsitteen voikin liittää sekä yksilöön että yhteisöön. Esimerkiksi oppimisen tutkija Lasse Lipponen kokoaa toimijuuden tiivistyvän kokemukseksi siitä, että minä tai me teemme asioita eivätkä ne vain tapahdu ihmisten ympärillä heidän vaikuttamatta niihin. Toimijuutta luonnehtivat muun muassa aktiivisuus, intentionaalisuus, osallisuus, vaikutus- ja valinnanmahdollisuudet, vapaaehtoisuus sekä taito ja voima valita toimintatavat itse. Kokemus toimijuudesta synnyttää pystyvyyden tunnetta, mikä on merkittävää ihmisen ja yhteisön identiteetin ja mielekkyyden kokemuksen kannalta. Toimijuus tarkoittaa myös kasvua yhteisöllisyyteen, aloitteellisuutta sekä vastuullisuutta. (Lipponen 2009, 23–25).

5.3.1 Humanistinen toimijuus ja sen tukeminen

Ote 25. Setlementtiliikkeen aatteellinen tavoite on kansalaisyhteiskunnan rakentuminen moniäänisen ja monikulttuurisen ihmisiä arvostavan kanssakäymisen kautta. Tuemme ja vahvistamme ihmisten yhteistä tekemistä erilaisten ihmisten kanssa. Samalla edistämme persoonallista vuorovaikutusta. Tärkeää on ihmisten kohtaaminen yksilöinä ja lähimmäisinä, ei minkään yksittäisen ryhmän tai kasvottoman massan edustajina. Keskeinen käsite setlementtiliikkeen kansalaisvaikuttamisessa on kansalaislähtöisyys. Sen yhtenä piirteenä on luottamus, toisena kansalaisten autonomia ja kolmantena kansalaisten itse antamien merkitysten kuunteleminen. Kansalaisvaikuttamisemme nousee sosiaalisen vastuun ajatuksesta. Kutsumme kaikkia kulloinkin heikommassa asemassa olevien tilanteen vahvistamiseen. Tähän kytkeytyy myös ihmisoikeusnäkökulma. Näemme oikeudet ennen muuta velvollisuuksina suhteessa kanssaihmiisiin. (Sl.)

Ote 26. Vapaalle sivistystyölle tunnusomaisia, muusta aikuiskoulutuksesta erottavia piirteitä ovat henkilökohtainen oppimisprosessi, yhteisöllisyys ja osallisuus. Moniulotteisessa toimintaympäristössä vapaa sivistystyö ja sen antamat joustavat ja matalan kynnyksen palvelut toimivat erilaisten paineiden alla eläville kansalaisille sopeutumiskeinoina muuttuvassa toimintaympäristössä. Vapaa sivistystyö tarjoaa välineitä selviytymiseen, uusien mahdollisuuksien etsimiseen ja löytämiseen sekä uinuvien tietojen ja taitojen päivittämiseen. (KoL.)

Ote 27. Kansanvalistusseura edustaa vapaan sivistystyön arvolähtökohtia ja tavoitteita. Keskeistä niille on tukea ihmisen henkistä kasvua ja itsensä kaikinpuolista kehittämistä. Sivistyksen ja kansanvallan peruskalliona ovat valistunut, itsensä sivistämään pyrkivä ihminen sekä sivistyksellinen ja yhteiskunnallinen moniarvoisuus ja suvaitsevaisuus. Tässä moniarvoisessa vapaan sivistystyön kentässä Kansanvalistusseura on poliittisesti ja uskonnollisesti riippumaton. (KVS.)

Edeltävien otteiden ilmentämällä tavalla vapaa sivistystyö näyttäytyy tässä aineiston juonteessa eräänlaisena ”humanistisena toimijana” sekä toisaalta siihen herättäjänä. Kyse on eettisestä asenteesta, jota määrittää ihmisten kohtaaminen. Esimerkiksi Setlementin (ote 25) kuvaamalla tavalla toimijat pyrkivät kasvattamaan kohdaten, kun samalla heidän toimintaansa voi diskurssin valossa tulkita kohtaamiseen kasvattamiseksi. Setlementti määrittelee perusarvoikseen arjen keskellä toteutuvan lähimmäisenrakkauten, yhteisöllisyyden ja erilaisten ihmisten välisen tasavertaisuuden sekä yhteistyön. Myös esimerkiksi KVS:n sivustolta löytyvä sivistysjulistus havainnollistaa tämän diskurssijuonteen sisältöjä. Se korostaa sivistyksen lähtökohtana moniarvoisuutta, monikulttuurisuutta ja avoimuutta, tervettä uteliaisuutta ja ihmettelyä, henkisen kasvun ja itsensä kehittämisen vaalimista, itseohjautuvuutta, kykyä yhteistyöhön sekä siirtää opittu käytäntöön, luovaa laiskuutta, ymmärrystä hyväksyä virheet, omista vahvuuksista ammentamista, perinteen merkitystä, kriittisyyttä sekä yleisesti ihmisyyttä ja hyviä tapoja.

Humanistisena toimijuutena vapaa sivistystyö on myös ihmisten arkisen toimijuuden ja siihen kiinnittyvien taitojen ja toimintakyvyn tukemista (ks. esim. ote 26, myös esim. 13–14, s. 82). Se tuottaa

pystyvyyden tunnetta vaikkapa erilaisten itseä kehittävien opintojen, kuten viestintä- ja vuorovaikutustaitojen, kädentaitojen tai atk-taitojen opettamisen kautta.

5.3.2 Kansalaisyhteiskunta ja kansalaisvaikuttamisen tukeminen

Ote 28. *Opintokeskukset kansalaisyhteiskunnan osaamiskeskuksina. Opintokeskuksia ylläpitävät kansalaisjärjestöjen muodostamat sivistysliitot. Niiden aatetausta kattaa koko järjestökentän poliittisista puolueista ammatillisiin, sosiaalialan, harrastustoiminnan ja uskonnollisiin järjestöihin. Opintokeskukset ovat tärkeä osa suomalaista kansalaisyhteiskuntaa. Ne toteuttavat monipuolista aikuiskoulutusta omista aatteellisista lähtökohdistaan ja omilla, erityisillä työtavoillaan.* (Okry.)

Ote 29. *Kesäyliopistolaitoksen tavoitteena on ylläpitää ja monipuolistaa väestön koulutusmahdollisuuksia ja edistää asiakaslähtöisessä koulutustoiminnassaan toiminta-alueensa kehittymistä. Tässä tarkoituksessa kesäyliopistot järjestävät: [mm.] kansalaistaitoja kansalaisyhteiskuntaan osallistumisen valmiuksia lisääviä opintoja.* (SKyo.)

Ote 30. *Kärnideologi: vi vill stärka det svenska i Finland... Verksamhetsform: genom utbildning, förlagsverksamhet och understöd... Kärnvärden: som en folkrörelse för bildning, kunskap och kultur. Vision: Svenskan är en självklar del av den finländska vardagen.* (SFV.)

Yleisesti ottaen kansalaisyhteiskuntaa pidetään aineistossa tärkeänä. Sen toimintaan ja tukemiseen viitataan aineistossa kohtalaisen runsaasti, mutta myös varsin monin eri tavoin. Siihen viitataan ensinnäkin toteavasti yhteydessä koulutuspoliittisiin linjauksiin vapaan sivistystyön tehtävästä vahvistaa aktiivista kansalaisuutta (ks. esim. OPM 2009, 7) tai asemoitumisena yhteiskunnan toimintasektoreilla. Toimijat asettavat itsensä joko osaksi kansalaisyhteiskuntaa (esim. ote 28) tai asemoivat itseään ikään kuin kansalaisyhteiskuntaa sen ulkopuolelta tukevaksi toiminnaksi (esim. ote 29). Toiseksi kansalaisyhteiskuntapuhetta tuotetaan yhteisöllisyyden, moniäänisyyden ja esimerkiksi monikulttuurisuuden teemojen kautta, selkeästi suhteessa edeltävään humanistissävytteiseen juonteeseen (ks. ote 25). Kolmanneksi kansalaisyhteiskuntaan viitataan yhteydessä kantaa ottavaan kansalaisvaikuttamiseen, joko yleisesti aktiivisena kansalaisuutena ja yhteiskunnallisiin asioihin vaikuttamisena (ks. esim. ote 13, s. 82) tai tiettyyn järjestö- tai aatetaustaan liittyen (ks. esim. ote 30). Tällöin tulee selkeämmin esille myös kansalaisyhteiskuntaan usein liitettävä emansipatorinen ulottuvuus: esimerkiksi kansalaisten valtaistumisena erilaisten osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksien avaamisen kautta. Tällaista esitystapaa havainnollistaa SFV:n (ote 30) tapa puhua toiminnastaan. Se pyrkii toiminnallaan tasapainottamaan yhteiskunnan valtasuhteita ja saamaan tietyn kansalaisryhmän äänen paremmin kuuluville. Viimeisenä mainitunkaltaisia kansalaisyhteiskuntateemoja tulee

esille myös aineiston yleisesti ottaen varsin vähäisissä historiakuvauksissa. Esimerkki on jälleen SFV:ltä:

Ote 31. *Svenska folkskolans vänner (SFV) är en av hörnpelarna i det kulturbygge, som syftar till att stärka och förkovra det svenska folkbildningsarbetet i Finland. Föreningen grundades vid ett möte i Helsingfors den 3 juni 1882. Men tillkomsten av SFV måste ses som ett led i en process att samla den finlandssvenskhet som redan börjat gestaltas vid mitten av seklet. Som känt gavs de första signalerna av Axel Olof Freudenthal, som vid ett möte våren 1858 för nyländska studenter (Nyländska avdelningen – dagens Nylands Nation) ställde sig i häftig opposition mot det rådande finskhetsivrandet. Freudenthals grundtes var enkel: svenskarna i Finland hade lika stor rätt att tala sitt modersmål och arbeta för dess utveckling som någonsin representanter för den finska majoriteten i landet hade att främja sitt eget språks intressen.* (SFV.)

Otteen 31 kaltaisia kerrontatapoja löytyy myös KVS:lta ja Setlementtiliitolta. Niissä avataan, mitä vapaan sivistystyön muotoutuminen yhteydessä kansalaisyhteiskuntakehitykseen on tarkoittanut, miten vapaa sivistystyö toisin sanoen on historiansa saatossa käynyt esimerkiksi eriarvoistavia käytäntöjä vastaan. Nykypäivän näkökulmasta, SFV kenties selkeimpänä poikkeuksena, eivät toimijuus ja sen tukeminen kuitenkaan piirry erityisen vahvasti esiin pyrkimyksinä vaikuttaa arjen rakenteisiin kuten esimerkiksi Manninen (2010) sekä Salo ja Suoranta (2002, 87) peräänkuuluttavat.

5.3.3 Kuudes legitimaatiotulkinta

Jokaista konstruoimaani kolmea päädiskurssia on mahdollista tarkastella toimijuuden näkökulmasta. Varsinaista toimijuusdiskurssia edeltävissä diskursseissa vapaa sivistystyö näyttäytyy esimerkiksi virallisena ja julkisena koulutustoimijana sekä koulutusmarkkinatoimijana. Kolmannessa päädiskurssissa toimijuus kiinnittyy selkeämmin yksilön kuin organisaatioiden toimijuuteen ja sen tukemiseen. Samalla ”virallisista arvoista” siirrytään ennemmin organisaatioiden itse määrittelemiін arvoihin, yhteiskuntavastuun ja taloudellisen vastuullisuuden velvollisuuseettisestä diskurssista niin sanotusti hyve-eettisempiin lähtökohtiin ja toimintaa säätelevien tekijöiden kuvailuista toimijuuden substanssiin. Kootusti vapaan sivistystyön legitimaation voi sanoa tässä diskurssissa perustuvan pystyvyyden tunteen tukemiseen.

Koska myös hallinnollisen diskurssin sisältöjä voi pitää yleishengeltään varsin humanistisena, voi toimijuusdiskurssin periaatteessa tulkita lomittuvan osaksi hallinnollista diskurssia. Sen voi esimerkiksi ajatella viestivän virallisen arvofilosofian hyväksynnästä ja vahvistavan sitä. Toisaalta kyse voi yksinkertaisesti olla myös lähtökohtien universaaliudesta. Tuohan toimijuusdiskurssi esiin myös sen, että samat arvolähtökohdat näyttävät koskettavan myös toimijoita, jotka eivät kuulu lainsäädäntöön kirjatus ”virallisen arvofilosofian” (ks. Tuomisto 1992, 77–78) piiriin. Toiminnan eri tasoilla

esiin nostetut arvolähtökohdat edustavat tällöin jotakin varsin yleistä siitä, miten määritellään hyvinvointi ja hyvä elämä ja kuinka ne asettuvat vapaan sivistystyön ytimeen. Sellaisina ne tuottavat myös varsin vahvaa legitimaatiota sivistystyölle.

5.4 Virkeä ja virallinen vapaa sivistystyö – muu graafinen aineisto diskurssien risteyskohtana

Kokoan vielä verkkoaineiston analyysin päätteeksi sen tekstien oheisen muun merkityksiä rakentavan aineiston merkitystenannot omaksi diskurssikseen. Tämä diskurssi olisi toisaalta sijoitettavissa edeltävistä päädiskursseista selkeimmin palvelu- ja markkinadiskurssin yhteyteen siinä korostuvan markkinoinnillisen ulottuvuuden perusteella, toisaalta se muodostaa juonteineen oman kokonaisuutensa eräänlaisena kolmen päädiskurssin risteyskohtana, joka kokoaa diskurssit yhteen. Diskurssi tuottaa samanaikaisesti mielikuvaa virallisesta ja vakavasti otettavasta, mutta virkeästä, elämäniloisesta ja dynaamisesta vapaasta sivistystyöstä. Pääasiallisena mielikuvallisena tyylinä visuaalisista ratkaisuista nousee esille nuorekkuus.

Jos tekstin ulkopuolista ”visuaalista diskurssia” tarkastelee kahtena erillisenä juonteena, muodostuu virkeä diskurssi erityisesti sivustoilla käytetyistä kuva-aiheista, joissa esiintyy aktiivisia ja iloisia ihmisiä, pääosin nuoria ja nuoria aikuisia, monikulttuurisia nuorisoryhmiä, niin miehiä kuin naisia. Nuorten lisäksi kuvissa esiintyy myös aktiivisia, iloisia vanhuksia. Keski-ikäisten muodostaman suuren opiskelijaryhmän edustajia kuvissa ei näy, mutta tämänkin voinee tulkita liittyvän pikemmin virkeysmielikuvan rakentamiseen kuin esimerkiksi siihen, kenelle palvelut on suunnattu ja kenelle niitä erityisesti markkinoidaan. Virkeää mielikuvaa vapaasta sivistystyöstä luovat myös luontoaiheet, esimerkiksi kuva-aihe auringossa paistattelevista koivuista täydessä lehdessään. Värimaailmoiltaan erityisesti kirkkaan oranssin, vihreän ja sinisen sävyihin puettut sivustot, jollaisia sivustoista on suurin osa, viestivät virkeyttä ja dynaamisuutta. Muista graafisista elementeistä virkeää mielikuvaa luovat esimerkiksi keskeisesti sijoitetut ja typografisesti muusta tekstistä erotetut sloganit eli tunnuslauseet, jotka ovat sisällöltään kannustavia ja kutsuvia:

Ote 32. *Tilaa sivistykselle.* (KVS.)

Ote 33. *Oppimaan, osaamaan, sivistymään.* (SKoy.)

Ote 34. *Kaikille avoimia, ympäri vuoden.* (SKyo.)

Ote 35. *Bli vän med vännerna!* (SFV.)

Ote 36. *Jotta liikkuisimme enemmän!* (UoY.)

Virallishenkisemmäksi tulkitsemaani visuaalista diskurssia koostaa puolestaan kuva-aiheet rakennuksista, joissa edunvalvontaorganisaatiot sijaitsevat; tuotekuvat kuten kirjat sekä asiantuntija-aiheet ihmisistä. Kun virkeyttä huokuvissa kuvissa ihmiset esiintyvät muun muassa t-paidoissa ja ulkoiluasuissa, luodaan virallishenkisempää – mutta samalla kuitenkin dynaamista – mielikuvaa vapaasta sivistystyöstä esimerkiksi kuva-aiheella, jossa esiintyy nuoria aikuisia puvut päällä toimistomiljöössä. Värimaailmoiltaan erityisesti rauhallisin sini- ja vihertävänharmaiden sekä beigen sävyin toteutetut sivustot luovat virallisempaa mielikuvaa vapaasta sivistystyöstä; muista graafisista elementeistä näin tekevät lisäksi logot, jollainen löytyy Opintokeskukset ry:n sivustoa lukuun ottamatta jokaiselta verkkosivustolta.

Virkeä ja virallinen diskurssi esiintyvät sivustoilla suurelta osin yhdessä. Niiden elementit ja teemat sekoittuvat tekstidiskurssien tavoin toisiinsa: esimerkiksi voimakkaat kirkkaat värit graafisilta elementeistä pelkistettyyn, virallishenkiseen ulkoasuun tai rauhallinen, harmoninen värimaailma monipuolisiin nuorisokuva-aiheisiin (vrt. KoL ja SKoy). Käyttötarkoituksen kannalta katsottuna verkkosivut toimivat selkeästi tiedonvälittämisen kanavana asianmukaisille sidosryhmille, mutta yhtä selkeästi niillä on myös yleisemmin toimintaa esittelevä ja markkinoinnillinen, mielikuvia luova ulottuvuus. Erityisesti juuri sivustojen kuva-aineistoilla on markkinointimateriaaleille tyypillisiä piirteitä. Ne korostavat vapaan sivistystyön myönteisiksi miellettyjä ominaisuuksia ja luovat katselijalle mielikuvia osallistumisen tuottamista hyödyistä ja iloista, esimerkiksi lähikuvat onnellisilta näyttävistä ihmisistä tehostavat tämänsuuntaisia vaikutelmia.

5.5 Verkkodiskurssien rakentama julkinen kuva – hyvinvointipalveluiksi laajentunut sivistystehtävä

Edellä konstruoitujen diskurssien voi tulkita rakentavan vapaan sivistystyön julkista kuvaa. Vapaa sivistystyö näyttäytyy sen valossa hyvin laaja-alaisena toimintana. Se pyrkii edistämään yhteiskunnallista eheyttä ja tasa-arvoa, tukee ihmisten elämänhallintaa sekä ylläpitää ihmisten toiminta- ja työkykyä. Se järjestää laadukkaita koulutus-, opinto- ja muita vapaa-ajan toimintamahdollisuuksia sekä edistää sivistystä laadukkaan julkaisutoiminnan välityksellä. Kansanopistojen muotoilemalla tavalla vapaa sivistystyö tarjoaa vastapainoa työhön ja ohjelmoituun elämään sekä virikkeitä ammatilliseen kehittämiseen. Se välittää tietoja, taitoja ja asenteita sekä pyrkii edistämään yhteisöllisyyttä

ja osallisuutta. Koulutus- ja opintovaihtoehdot näyttävät siis monipuolistuneen ja opinnollisuuskäsitys avartuneen huomattavasti esimerkiksi siitä, miten Castrén (ks. luku 3.2.3, s. 56) sivistystyön tehtäväsisältöjä aikoinaan määritteli.

Diskurssien rakentama julkinen kuva ei ole yksiulotteinen. Päädiskurssit risteilevät verkkoaineistossa ja tarkasteltujen toimijoiden kuvauksissa on aineksia useammista diskursseista. Niiden painotukset vaihtelevat kuitenkin jonkin verran toimijoittain. Esimerkiksi vapaan sivistystyön lainsäädännön piiriin kuulumattomien järjestötoimijoiden (KVS, SFV, SI) diskurssipainotukset löytyvät muualta kuin hallinnollisesta diskurssista, vaikka yhteiskunnallisia muutoksia, johon esimerkiksi kehittämisohjelma kytkeytyy, kuvaillaankin läpi aineistokokonaisuuden. Lainsäädännön piiriin kuuluvista toimijoista taas esimerkiksi TJS ja OK-opintokeskus näyttävät tuottavan toimintansa merkitystä hallinnollista puhetta painokkaammin yhdistys- ja ammattiosaamispuheen eli palvelu- ja markkinadiskurssin kautta. Määrällisesti tarkasteltuna verkkoaineistoa voi yrittää jakaa osuuksiin taulukossa 2 esitetyllä tavalla.

Taulukko 2. Diskurssien osuudet (sivumäärät ja % -osuudet) verkkoaineistossa

Päädiskurssi	Sivua	%
Hallinnollinen diskurssi	17	19
Palvelu- ja markkinadiskurssi	35	39
Toimijuusdiskurssi	13	14
Analyysin ulkopuolelle rajautunut aineisto, mm. edunvalvontapuhe	25	28
Yhteensä	90 sivua	100 %

Osuuksista on vaikea vetää johtopäätöksiä sen osalta, kertovatko ne enemmän tietyn diskurssin – tässä tapauksessa palvelu- ja markkinadiskurssin – hegemonisuudesta suhteessa myös aineiston ulkopuoliseen todellisuuteen vai pikemminkin tavoista käyttää verkkosivuja. Jos sivumäärällisesti tarkasteltuna palvelu- ja markkinadiskurssi näyttääkin aineistossa olevan niin sanotusti hegemonisessa asemassa, näyttää taas sisällöllisesti tarkasteltuna eri päädiskursseja läpäisevänä juonteena kulkevan hyvinvointipuhe. Sivustojen rakentama vapaan sivistystyön julkinen kuva tiivistyy siis laaja-alaisen hyvinvointitehtävän muotoon, josta myös verkkoaineiston visuaalinen aineisto viestii vahvasti. Bergerin ja Luckmannin käsittein hyvinvointi kokoaa verkkoaineiston symbolista järjestystä eli symboliuniversumia, johon perustuen verkkoaineisto legitimoii vapaata sivistystyötä osana arkea. Näin diskurssijuonteet pikemminkin valottavat vapaan sivistystyön eri puolia ja kerrostumia kuin asettuvat esimerkiksi vastakkaisiksi tulkinnoiksi sen merkityksestä ja paikasta osana yhteis-

kuntaa (vrt. Kurkela 2000). Ne ilmentävät erilaisia tulokulmia yhteiskunnan ja yksilön, mutta samalla myös vapaan sivistystyön oppilaitosten hyvinvoinnin edistämiseen sekä vapaan sivistystyön ja yhteiskunnan väliseen suhteeseen.

Hallinnollisessa diskurssissa vapaata sivistystyötä legitimoiti sille annettu yhteiskunnallinen hyvinvoinnillinen palvelutehtävä. Sen merkitystenannot ankkuroituvat velvoittavaan lainsäädäntöön ja koulutuspoliittisiin linjauksiin, joiden valossa vastuu yhteiskunnallisesta hyvinvoinnista ja kansalaisten oikeuksien täyttymisestä jakautuu myös vapaalle sivistystyölle. Sen tehtävä on esimerkiksi auttaa ihmisiä sopeutumaan yhteiskunnalliseen muutokseen, ehkäistä syrjäytymistä ja eri kansalaisryhmien välistä epätasa-arvoisuutta – tukea yhteiskunnallista eheyttä ja integroitumista suomalaiseen yhteiskuntaan.

Palvelu- ja markkinadiskurssin valossa hyvinvoinnin tukeminen saa asiakas- ja opiskelijalähtöisen sekä hyöty- ja osaamispainotteisen sisällön. Vapaata sivistystyötä legitimoivat kysyntä ja erilaiset koulutustarpeet. Kuten analyysiluvussa todettiin (ks. luku 5.2.5, s. 89), erilaiset asiakasryhmät voivat hyödyntää sivistystyön monipuolisia palveluita hyvinvointinsa ja osaamisensa kannalta parhaaksi katsomallaan tavalla tiedollisesta käytännölliseen, fyysiseen ja ammatilliseen hyvinvointiin. Vapaa sivistystyö ei diskurssin valossa ole vain lainsäädännön toteuttaja vaan laaja-alainen palveluiden tuottaja, jonka toimintaa ohjataan yksityisen sektorin palvelumallien kaltaisesti tai ainakin sen käsitteistön avulla.

Toimijuusdiskurssissa yksilö ei näyttäydy vain hyvinvoinnin tuottamisen kohteena vaan aktiivisena elämänsä, hyvinvointinsa ja yhteisönsä rakentajana, jossa vapaa sivistystyö toimii keskeisenä tukirakenteena. Toimijuutta määrittävinä hyvinvoinnin ulottuvuuksina diskurssissa tulevat esille yhteisöllisyys, tasa-arvo, kohtaaminen, osallistuminen ja vaikuttaminen. Diskurssi syventää yksilön kokonaisvaltaisen hyvinvoinnin merkitystä vapaan sivistystyön legitimoijana.

Vapaan sivistystyön voi siis verkkoaineiston valossa tulkita pyrkivän erottautumaan muista aikuiskoulutuksen järjestäjistä eli ottamaan erityisen paikkansa aikuiskasvatuksen ja -koulutuksen kentällä laaja-alaisena esiin piirtyvän hyvinvointitehtävän kautta. Verkkoaineiston rakentamaan vapaan sivistystyön julkiseen kuvaan kiinnittyvää sivistyskäsitystä tai -tehtävää voi yrittää tiivistää esimerkiksi seuraavalla tavalla: vapaan sivistystyön tuottamat tiedolliset, taidolliset ja toiminnalliset valmiudet (– sivistys) edistävät sekä yksilön että yhteiskunnan hyvinvointia. Tarkemmin ottaen vapaa

sivistystyö edistää nykyisten suurten yhteiskunnallisten muutosten aikana henkistä, sosiaalista, kulttuurista, fyysistä ja ekologista, mutta myös taloudellista - sekä työhyvinvointia.

6 Diskussio

6.1 Tulkintojen tarkastelua ja päätelmiä

Olen halunnut tutkimuksessani korostaa vapaan sivistystyön moninaisuutta ja kiinnittää huomiota siihen, kuinka sen itsemäärittelyjen ohella muut yhteiskunnalliset tahot voivat kohdistaa siihen erilaisia vaatimuksia ja määrittellä sitä omista lähtökohdistaan käsin erilaisiin diskursiivisiin käytäntöihin nojaten. Vapaa sivistystyö toimii siis erilaisten merkityksellistämiskamppailujen ristipaineessa. Niissä on osaltaan kyse myös eri tahojen välisistä yhteiskunnallisista valtasuhteista ja valtakamppailuista; toisin sanoen siitä, millaisiin suhteisiin eri tahot asettuvat yhteiskuntakokonaisuudessa, millä taholla on määrittelyvaltaa yli muiden tahojen ja ketkä erityisesti saavat suunnata vapaata sivistystyötä koskevaa päätöksentekoa ja sen tehtävää yhteiskunnassa.

Esimerkiksi perinteiset periaatteelliset, hallinnolliset ja markkinalähtöiset esitystavat näyttävät odottavan vapaalta sivistystyöltä erilaisia asioita. Taas toisaalta ne kaikki näyttävät kiinnittyvän luvussa 5.5 (s. 95–98) pohdittua yleisemminkin kysymykseen vapaan sivistystyön roolista osana yhteiskunnallisen hyvinvoinnin järjestämistä. Ne vain kiinnittyvät vapaan sivistystyön, yhteiskunnallisen muutoksen sekä hyvinvoinnin eri ulottuvuuksiin ja puoliin. Erilaisten merkitystenantojen avulla voidaan siis pyrkiä edistämään erilaisia asioita yhteiskunnassa. Samalla ne asemoivat vapaata sivistystyötä, valtiota, kansalaisyhteiskuntaa, markkinoita sekä yksilöitä erilaisiin suhteisiin.

6.1.1 Tutkimuksessa konstruoidut legitimaatiotulkinnat

Tarkastelemieni vapaan sivistystyön institutionalisoitumisvaiheeseen kiinnittyvien esitysten (luku 3.1) valossa vapaan sivistystyön legitimaatio rakentuu yhteydessä yhteiskunnalliseen modernisointumiseen ja siihen kietoutuviin pyrkimyksiin edistää niin yhteiskunnan henkistä kuin aineellista

hyvinvointia. Se vastasi ensinnäkin arkisiin käytäntöihin kiinnittyviin uusiin tiedollisiin ja taidollisiin tarpeisiin ja tuki näin niin maaseudun kuin kaupunkien taloudellista sekä sosiaalista kehitystä. Toisekseen se vastasi uusiin tiedollisiin ja taidollisiin tarpeisiin yhteydessä erilaisiin vastavoimallisiin pyrkimyksiin kehittää yhteiskunnallista hyvinvointia. Vastavoimallisina pyrkimyksinä kansanvalistustyön keinoin saavutettu valistuneisuus ja valveutuneisuus saivat muodon muun muassa kansalaisyhteiskunnallisena toimintana suhteessa venäläisimperiumin valtaan sekä tasa-arvon edistämiseen kansalaisten välillä. Näissä esityksissä yksilöllinen ja yhteiskunnallinen transformaatio kietoutuvat tiiviisti yhteen, mutta eri perinteiden kuten esimerkiksi fennomaanisen ja työväenperinteen osalta erilaisin sisällöin ja erilaisista pyrkimyksistä lähtien.

Castrénilainen normatiivinen tehtäväkäsitys (luku 3.2) erottaa vapaan sivistystyön poliittisista kysymyksistä sekä sisällissodan jälkeisestä yhteiskunnallisesta kahtiajaosta ja kiinnittää vapaan sivistystyön legitimaation suoranaisemmin yksilön sivistykselliseen transformatioon. Castrénin mietintö on valtiollinen koulutuspoliittinen asiakirja, joka kuitenkin kiinnostavan paradoksaalisella tavalla tekee eroa valtion ja vapaan sivistystyön välille. Se on eräänlainen vapaan sivistystyön itsemääräämisjulistus suhteessa itsenäistyneeseen valtioon, sen koulutuspolitiikkaan ja koulutuspoliittisiin rahoitusperiaatteisiin. Se korostaa vapaan sivistystyön sivistystehtävän ytimenä ihmisten itsekasvatuksellisuuden herättämistä ja persoonan kokonaisvaltaista kehittämistä – yksilöä sivistyksensä aktiivisena rakentajana ja vapaata sivistystyötä rakentamisen keskeisenä tukena. Yksilön persoonallisuuden ja moraalien kehittämisen eli sivistämisen seurauksena rakennettaisiin myös ehyt ja sivistynyt yhteiskunta.

Nykymerkitystenantojen (luvut 4–5) valossa vapaan sivistystyön legitimaatio rakentuu laaja-alaisen hyvinvointitehtävän ympärille. Vapaa sivistystyö tuottaa henkistä ja fyysistä hyvää oloa sekä edistää työhyvinvointia ja yhteiskunnallista toimijuutta tukemalla ihmisten pystyvyyden tunnetta. Hallinnolliset diskurssit rakentavat vapaalle sivistystyölle sosiaalipoliittisluonteisia tehtäviä valtion tarpeista käsin ja toiminnan huomion kohteena nostetaan esille erilaisia erityisryhmiä kuten maahanmuuttajat ja vanhukset, palvelu- ja markkinadiskurssi nojaa pitkälti yksilön itse määrittelemiін tarpeisiin ja toimijuusdiskurssi edellä mainitulla tavalla pystyvyyden tunnetta tukeviin lähtökohtiin. Eri diskurssijuonteet korostuvat hieman eri tavoin eri verkkosivustoilla ja viestivät näin eroista vapaan sivistystyön toimijoiden välillä (ks. luku 5.5, s. 96).

6.1.2 Nyky- ja perinnekurssien suhde

Perinteeseen (luvut 3.1–3.2) kiinnittyvien esitystapojen valossa vapaan sivistystyön legitimaatiope-
rusta problematisoituu, jos se perustetaan nykyisten hallintodiskurssien tavoin valtion asettamien
hyvinvoinnillisten tehtävien toteuttamiseen tai esimerkiksi palvelu- ja markkinadiskurssia luonneh-
tivin tavoin hyötypainotteiseen kysyntälähtöisyyteen. Ne uhkaavat sen perinteisesti muista aikuis-
kasvatustoimijoista ja aikuiskoulutuksen tarjoajista erottavaa ydintä. ”Perinnekurssin” näkökul-
masta korostuu ero sen välillä, kuinka esimerkiksi transformatiivisesta sivistystehtävästä kumpuava
yhteiskuntavastuu ja byrokraattisesti säädelty yhteiskuntavastuu määrittävät vapaata sivistystyötä
(vrt. Antikainen 2008, 9–10; ks. luku 4.8, s. 73). Jälkimmäisessä tapauksessa esimerkiksi vapaan
sivistystyön autonomia ja autonomisesti määritelty sivistystehtävä näyttävät uhatuilta, samoin trans-
formatiivista sivistyskäsitystä luonnehtiva kriittisyys ja epäkohtiin tarttuva muutoshakuisuus. Tilan-
ne on perinnekurssin näkökulmasta vastaava myös palvelu- ja markkinadiskurssin kohdalla: ku-
ten Alanen (1986, 68) hahmottelee, ”palvelujen tarjonnan ideologia saattaa helposti johtaa markki-
nointiajatteluun, jolloin ylimmäksi tavoitteeksi nousee kysynnän tuntoilu ja tehokas tyydyttämi-
nen”.

Sisällöllisesti tarkasteltuna nykysurssit sisältävät runsaastikin toimijuutta tukevia merkitystenan-
toja. Kuitenkin perinnekurssin valossa vapaan sivistystyön legitimaatiope-
rusta horjuu edellä ku-
vaillulla tavalla, jos puhutaan esimerkiksi kehittämisohjelman tavoin syrjäytymisen ehkäisemisestä
tai tasa-arvon tukemisesta, mutta ei yritetä tarttua ja vaikuttaa syrjäytymisen tai esimerkiksi epätasa-
arvon syihin ja aiheuttajiin. Tällöin perinnekurssissa vapaata sivistystyötä luonnehtiva niin sanot-
tu transformatiivinen potentiaali uhkaa jäädä toteutumatta. Kun siis perinnekurssi näyttää koros-
tavan yksilöiden mahdollisuuksia vaikuttaa rakenteisiin, näyttää sen valossa esimerkiksi hallinto- ja
markkinadiskurssit staattisemmilta. Yhteiskunnalliset rakenteet näyttävät määrittävän vapaata sivi-
stystyötä ja yksilöä, mutta vapaalle sivistystyölle tai yksilöille ei nykysurssissa näytä rakentuvan
kovinkaan kummoisia mahdollisuuksia vaikuttaa rakenteisiin. Niissä vapaa sivistystyö sekä yksilö
näyttävät määrittävän ennemminkin kohde- kuin toimijanäkökulmasta käsin, jolloin ne jäävät ikään
kuin muutoksen armoille pikemmin kuin suuntaisivat sitä.

Tästä näkökulmasta tarkasteltuna voi Mannisen (2010; myös Salo 2002; ks. Haaparanta 1999) ta-
voon todeta, että nykysurssissa vapaalle sivistystyölle näyttää rakentuvan lähinnä yhteiskunnal-
liseen muutokseen sopeuttava tehtävä. Perinnekurssin valossa se näyttää muuttuneen vastavoi-
masta vastapainoksi. Esimerkiksi verkkoaineiston tavat kuvata vapaata sivistystyötä havainnollista-

vat tällaista johtopäätöstä. Vapaata sivistystyötä kuvataan esimerkiksi väestön terveys- ja hyvinvointitarpeisiin liittyväksi ennaltaehkäiseväksi toiminnaksi (ks. ote 3, s. 76), yhteiskunnallisesti haitallisten ilmiöiden lievittäjäksi (ks. ote 4, s. 76), erilaisten paineiden alla elävien kansalaisten sopeutumiskeinoksi sekä selviytymisen välineiden tarjoajaksi (ks. ote 26, s. 91). Tehtävät ovat kiistämättä tärkeitä, mutta erilaisia kuin perinediskurssin vapaalle sivistystyölle tarjoilemat tehtävät.

6.1.3 Diskurssien eriävät perustat

Tarkastelujeni valossa vapaan sivistystyön merkitystenantojen painotukset näyttävät muuttuvan varsin loogisella tavalla yhteiskuntaa rakentavista sitä pikemminkin tukeviksi, kun siirrytään kansalaisyhteiskunnan ja kansallisvaltion rakentamisen yhteiskunnallisista vaiheista vahvan valtion ja yhteiskunnallisten järjestelmien aikaan. Tavoitteet, joihin vapaan sivistystyönkin keinoin autonomian aikana pyrittiin, saavutettiin, jonka jälkeen ne korvautuivat uusilla (ks. esim. Gustavsson 2011). Samalla vapaa sivistystyö näyttää jatkaneen enemmän formaalia kuin informaalia institutionalisointumistaan ja kokonaisuutena tarkasteltuna se on muotoutunut tiiviimmäksi ja tunnistettavaksi osaksi valtiollisesti säädeltyä koulutusjärjestelmää. Tämä on tarkoittanut toisaalta vapaan sivistystyön yhteiskunnallisen aseman vakiintumista, toisaalta sen painopisteen muutosta kansalaisyhteiskunnallisesta toiminnasta järjestelmällisen koulutustoiminnan suuntaan. Kansalaisyhteiskunnallista toimintaa ovat puolestaan ottaneet käsiinsä näkyvällä tavalla erityisesti kansainväliset kansalaisjärjestöt kuten Greenpeace, Amnesty International sekä Human Rights Watch (vrt. Tuomisto 1991, 66–67).

Vapaan sivistystyön formaalit merkitystenannot ja sivistystehtävä ovat ottaneet tilaa autonomisesti määritellyiltä tehtäväkäsityksiltä esimerkiksi toiminnan rahoitusjärjestelmään liittyvien uudistusten sekä niihin kiinnittyvien vaatimusten myötä (vrt. Salo 2003, 114; Valkonen & Kauppila 2010). Hallinto- ja markkinalähtöisten merkitystenantojen näkyvyys ja vaikutusvalta näyttävätkin perustuvan näin oikeastaan eri lähtökohtiin kuin perinteisen periaatteellisen sivistystehtävän. Ne muotoutuvat rahoituksen ja kysynnän perustalta ja eräs keskeisimpiä niiden vaikutusvaltaa selittäviä yhteiskunnallisia muutoksia on ollut niukkeneva julkinen rahoitus (vrt. luku 4.1, s. 61–62, NPM). Perinteiset muutoshakuiset arvolähtökohdat kohtaavat hallinto- ja markkinadiskursseissa toiminnan organisoinnin realiteetit, uutta tuottava transformatiivinen sivistys tulosta tuottavan kysyntälähtöisen koulutustoiminnan ja muutoksellisuuden edellyttämä toiminnan pitkäjänteisyys paineet tuottaa nopeasti tuloksia osana pyrkimyksiä turvata toiminnan jatkuvuus.

6.1.4 Diskurssien ja vapaan sivistystyön seurauksia tuottava luonne

Erilaisia merkitystenannon tapoja ei voi laittaa jonkinlaiseen objektiiviseen paremmuusjärjestykseen. Vastaavalla tavalla puhuttaessa vapaan sivistystyön legitimaation problematisoitumisesta, on oikeastaan kysyttävä, mikä niistä. Kun olen tutkimuksessani halunnut kiinnittää huomiota erilaisiin esitystapoihin, on kyse ollut erityisesti niiden seurauksia tuottavan luonteen korostamisesta. Paljon näkyvyyttä saavat merkityksellistämistavat ohjaavat laaja-alaisesti näkemyksiä vapaasta sivistystyöstä, sen mahdollisista tulevaisuudennäkymistä sekä roolista osana ihmisten arkea. Vaikka tulevaisuus on avoin, se ei ole riippumaton vallitsevista rakenteista ja eetoksesta (Antikainen 2009, 9). Äärimmilleen vietyinä esimerkiksi hyötypainotteisessa markkinadiskurssissa toiminnan keskiössä oleva yksilö uhkaa alkaa määrittyä lähinnä työntekijänä ja kuluttajana ja hänen tarpeensa pitkälti niistä rooleista lähtevinä (ks. Alanen 1986, 68; Salo & Suoranta 2002, 31–35; Valkonen & Kauppila 2010), hallinnollisessa diskurssissa yhteiskunnallinen hyvinvointi lopulta vain valtion tarpeista lähtevänä. Perinteinen periaatteellinen diskurssi taas kohtaa haasteita nykyisen kaltaisessa toimintaympäristössä suhteessa nykyisiin toiminnan organisoimisen realiteetteihin. Yhteydessä pyrkimyksiini kiinnittää huomiota erilaisten merkitystenantojen seurauksia tuottavaan luonteeseen tutkimuksessani onkin ollut myös kysymys huomion kiinnittämisestä diskurssien toisiinsa suhteutumiseen. Huomion kiinnittämisestä siihen, että kun kilpailussa erilaisista resursseista ja opiskelijoista niin hallinnollisilla, markkinalähtöisillä kuin esimerkiksi mielikuvallisilla seikoilla on kaikilla merkitystä vapaan sivistystyön jatkuvuuden näkökulmasta, millaista elämään suuntautumista se samalla välittää.

6.2 Arvioinnillisia huomioita tutkimuksesta sekä jatkotutkimusavauksia

Tutkimukseni esiin piirtämä kuva vapaasta sivistystyöstä on konstruktio, joka on rakentunut tiettyjen metodologisten ja metodisten, kirjallisuus- ja aineistovalintojen sekä esiymmärrykseni perusteella. Tulkintani ovat tietystä näkökulmasta tehtyjä pelkistyksiä moniulotteisesta ja vivahteikkaasta vapaasta sivistystyöstä. Tällöin ne ovat avoimia vastaväitteille kuten pelkistysten ja yksinkertaistusten kuuluukin olla (Alapuro 2010, 529).

Asioiden moniulotteisuutta korostava kriittinen diskurssianalyysi sopii moninaisen instituution tarkasteluun erinomaisesti. Oikein ymmärrettynä ja sovellettuna sen avulla on mahdollista ylittää kohdetta jähmettävät ja essentialisoivat tulkinnat sekä osakulttuurimallit ja kuvata todellisuutta niitä

monipuolisemmin ja avata kohteeseen liittyvää keskustelua uusien näkökulmien kautta (ks. Kurkela 2000, 3). Jotkin tekemistäni valinnoista ja rajauksista voivat kuitenkin muodostua kompastuskiveksi pyrkimyksilleni ymmärtää vapaan sivistystyön moninaisuutta. Esimerkiksi jo instituutionäkökulmaa voi kritisoida vapaan sivistystyön toimintamuotojen yhteen niputtamisesta, jolloin ei tehdä oikeutta niiden erilaisille muotoutumishistorioille ja erityispiirteille (ks. KSL 2003, 3; ks. perinteiden välisiä eroista tarkemmin Heikkinen 2010). Tekemäni verkkoaineistorajaus taas sulkee tarkastelun ulkopuolelle sellaisia vapaan sivistystyön toimijoita (mm. Työväen Sivistysliitto, TSL; Kansan Sivistystyön Liitto, KSL), joiden poissaolo vaikuttaa mitä todennäköisimmin esimerkiksi siihen, että verkkoaineistoanalyysiä luonnehtii pikemminkin samuus kuin ero. Toisekseen rajaus sisältää Settlementtiliiton kaltaisen toimijan, jonka laajasta toimintapaletista vain osa kuuluu (formaalin) vapaan sivistystyön piiriin. Settlementtiliiton osalta olen pyrkinyt sulkemaan tarkastelun ulkopuolelle sen selkeästi muuta toimintaa koskevat kuvaukset. Yleisesti ottaen olen pyrkinyt suhteuttamaan tulkintojani muuhun tutkimukseen ja kirjallisuuteen sekä kiinnittänyt esimerkiksi historialuvussa erityistä huomiota myös työväenperinteiseen vapaaseen sivistystyöhön.

Diskurssianalyttiset tulkinnat ovat avoimia vastaväitteille myös siksi, että samasta aineistosta voi tehdä monia erilaisia, ristiriitaisiakin tulkintoja. Tämä ei tarkoita analyysin mielivaltaisuutta vaan liittyy siihen konstruktionistiseen ja diskurssianalyttiseen lähtökohtaan, ettei asioilla ole merkityksiä itsessään. Tutkijoiden erilaiset (lähtökohta)oletukset ja intressit voivat saada heidät suhteuttamaan tutkimansa asiat eri tavoin ja rakentamaan samastakin aineistosta erilaisia tulkintoja. Yhden objektiivisen totuuden tavoittelun sijasta diskurssianalyysin avulla pyritään esittämään hyvin perusteltu tulkinta, joka perustuu tutkijan ja aineiston väliseen intensiiviseen vuoropuheluun. Systemaattinen tarkastelu edellyttää pientä aineistoa, koska diskurssien tunnistaminen on aikaa vievä ja työläs prosessi. Diskurssianalyttisen tutkimuksen tavoitteeksi voikin määritellä pyrkimyksen sanoa ”vähästä paljon”, mihin myös tutkielmassani olen pyrkinyt. (Jokinen ym. 1993, 28; Moilanen & Rähkä 2001, 50–51.)

Jari Eskola ja Juha Suoranta toteavat laadullisesta tutkimuksesta myös yleisemmin, ettei siinä pyritä esimerkiksi tilastollisiin yleistyksiin vaan kuvaamaan jotakin tapahtumaa, ymmärtämään tiettyä toimintaa tai antamaan teoreettisesti mielekäs tulkinta jostakin ilmiöstä. He jatkavat huomauttamalla myös laadullisen tutkimuksen luotettavuusterminologian olevan erilainen kuin määrällisessä tutkimuksessa, jossa puhutaan validiteetista ja reliabiliteetista ja useimmiten ykseyden tai ”objektiivisen totuuden” periaatteen pohjalta eritoten mittauksen, mutta ei niinkään tutkijan muiden toimenpiteiden osuvuutena. Validiteetti ja reliabiliteetti eivät toisin sanoen ainakaan niiden perinteisessä

merkityksessä sovellu parhaimmalla mahdollisella tavalla laadullisen tutkimuksen luotettavuuden perusteiksi. Niiden sijasta voidaan puhua esimerkiksi uskottavuudesta, vahvistuvuudesta tai vakuuttavuudesta. (Eskola & Suoranta 1998, 61, 211–212, 219.)

Tutkimuksen luotettavuutta voi arvioida ensinnäkin uskottavuutena esimerkiksi sen perusteella, vastaavatko esitetyt tulkinnat tutkittavien käsityksiä (Eskola & Suoranta 1998, 211). Tutkielmani osalta tämän selvittämiseksi voitaisiin esimerkiksi kääntyä tarkasteltujen keskusjärjestötoimijoiden puoleen ja kysyä heiltä, mitä sivustoilla on pyritty sanomaan ja miten he itse tulkitsevat verkkosivujensa sisältöjä. Verkkoaineistotulkintojeni uskottavuutta voi arvioida helposti myös vertaamalla niitä tarkasteltujen verkkosivujen sisältöihin. Verkkoaineiston julkisuus, avoimuus, helppo tavoitettavuus ja saatavuus toisaalta helpottavat tulkintojen luotettavuuden arviointia, kun taas toisaalta sivustojen informaatio on luonteeltaan aina enemmän ja vähemmän epäluotettavaa siltä osin, ettei sillä ole konkreettista aikaa ja paikkaa. Tässä hetkessä tarkasteltava tieto on voitu tuottaa vuosia sitten, sivustojen tiedot voivat muuttua nopean päivitystahdin myötä jopa päivittäin, sivustot siirtyä ”tonteiltaan” ja tietokannat vaihtaa isäntää. (Kuula 2006, 169–171, 195–199; Pietikäinen & Mäntynen 2009, 158–159.) Itse asiassa nopean silmäilyn perusteella keskusjärjestöjen verkkosivujen sisällöt näyttävät jo muuttuneen elokuun 2011 sisällöistä. Luotettavuutta voikin arvioida lisäksi esimerkiksi vahvistuvuutena, joka tarkoittaa sitä, saavatko tulkinnat tukea toisista tutkimuksista (Eskola & Suoranta 1998, 212). Tutkielmani kohdalla tämä näyttäisi pitävän ainakin osaltaan paikkansa muun muassa edeltävässä luvussa kuvatulla tavalla.

Ontologisen konstruktionismin ja realistisen diskurssianalyysin (ks. luku 2.1, 24–25) näkökulmasta luotettavuutta vakuuttavuutena voi tarkastella myös tekstuaalisena seikkana tutkimustekstin muodostamassa kontekstissa, jossa asiat saavat merkityksen suhteessa toisiinsa, mutta unohtamatta aineiston ulkopuolisenkaan todellisuuden olemassaoloa ja löydösten vaikutusta siihen. Tulkintojen oikeellisuudesta vakuuttaa tutkimuskäytänteiden ja tulkintojen rakentumista koskevien ratkaisujen todenmukainen auki kirjoittaminen, johon luonnollisesti olen tutkielmassanikin pyrkinyt. (Eskola & Suoranta 1998, 219–221.) Olen kirjoittanut tutkimusprosessistani avoimesti ja rehellisesti sekä pyrkinyt diskurssianalyysini osalta aitoon aineistolähtöisyyteen. Kasvatossosiologisesta orientaatiosta huolimatta en esimerkiksi ole kysynyt verkkoaineistolta, mitkä ovat vapaan sivistystyön yhteiskunnallisia tehtäviä (ks. Huotari 2002, 77–79) vaan ne ovat piirtyneet esiin aineistolähtöisen diskurssien erittelyn kautta. Olen myös käyttänyt analyysini yhteydessä runsaasti aineisto-otteita, joiden perusteella lukijan on mahdollista arvioida, olisiko voinut tehdä samansuuntaisia havaintoja kuvailemani kaltaisista lähtökohdista käsin.

Tarkastellessani tutkimusprosessiani kokonaisuutena koen kulkeneeni eräänlaisena flanöörinä vapaan sivistystyön maisemassa. Matkaani olen pyrkinyt taittamaan reflektoiden aktiivisesti vastaan tulevaa pikemmin kuin käsitteen negatiivisemmassa merkityksessä harhailten ja maleksien (ks. tarkemmin esim. Tester 1994, 1–21). Kuten flaneerauksella ei ole päätepistettä, jätän myös tutkielmani liikkeeseen (ks. Eskola & Suoranta 1998, 233). Päätän tutkimukseni kokoamalla yhteen tutkimusprosessini aikana esiin nousseita mielenkiintoisia syventäviä ja jatkotutkimusmahdollisuuksia:

- Tutkielmassa esitettyjen historiallisten esitysten ja tulkintojen vertaaminen aikalais- ja primääriaineistoihin (esim. Castrénin mietintöön).
- Vapaan sivistystyön legitimoituminen opiskelijoiden, opettajien ja/tai esimerkiksi alan rehtoreiden näkökulmasta.
- Opiskelutoiminnan ilmentämä vapaan sivistystyön nykyinen sivistyskäsitys.
- Valtanäkökulman vahvistaminen: esimerkiksi vapaan sivistystyön toimijoiden samankaltaistuessa, kuka päättää puheenaiheet. Tai yleisemmin mitä vapaan sivistystyön vahvistunut formaali institutionalisoituminen on tarkoittanut sen toimintamuotojen kannalta (esim. vapaan sivistystyön instituutio suhteessa kansanopistoinstituutioon).
- Edelliseen aiheeseen liittyen: oppilaitosmuotojen samuus ja erot nykyajassa suhteessa vapaan sivistystyön institutionalisoitumiseen.
- Transformatiivisuus nykyisessä vapaassa sivistystyössä: a) kriittisyytenä ja yhteydessä kansalaisvaikutamiseen, b) periaatteiden ja tavoitteiden sekä toteutetun toiminnan välisen suhteen näkökulmasta. Kiinnostava tarkastelukohde olisi esimerkiksi vapaan sivistystyön vaikutukset hallintodiskurssissa esiin piirtyviin pyrkimyksiin yhteiskunnallisesta eheydestä, syrjäytymisen ehkäisemisestä tai alueellisen hyvinvoinnin edistämisestä.

Lähteet

- Aaltonen, Rainer 1991. Fennomaanit kansansivistystyössä: Vapaan kansansivistystyön synty Suomessa. Teoksessa R. Aaltonen & J. Tuomisto (toim.) Valistus, sivistys, kasvatus: kansanvalituksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön 32. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura & Kirjastopalvelu, 10–29.
- Alanen, Aulis 1986. Sivistysjärjestöjen tehtäväkuvan muuttuminen. Tampere: Tampereen yliopisto. Aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitoksen julkaisuja 23.
- Alanen, Aulis 1987. Suomen aikuiskasvatuksen hallinto ja organisaatiot. Tampere: Tampereen yliopiston aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitos.
- Alapuro, Risto & Stenius, Henrik 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa R. Alapuro, I. Liikainen, K. Smeds & H. Stenius (toim.) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 7–52.
- Alapuro, Risto 2010. Ulkoinen ja sisäinen: Suomen poliittisen kulttuurin pitkä linja. Yhteiskuntapolitiikka 75 (5), 528–537.
- Alasuutari, Pertti & Ruuska, Petri 1999. Post-Patria? Globalisaation kulttuuri Suomessa. Tampere: Vastapaino.
- Alhanen, Kai 2007. Käytännöt ja ajattelu Michel Foucault'n filosofiassa. Helsinki: Gaudeamus. Väitöskirja, Helsingin yliopisto.
- Antikainen, Ari 2008. Aikuiskoulutus ja yhteiskunnan arvot – Miten vastata kilpailuyhteiskunnan haasteeseen? Teoksessa Aikuiskoulutuspolitiikka Suomessa 2010-luvun alkuvuosina. Aikuiskoulutusneuvoston julkaisuja 2008: 19.
- Berger, Peter, L. & Luckmann, Thomas 1994 [1966]. Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Tiedonsosiologinen tutkielma. Suom. V. Raiskila. Helsinki: Gaudeamus.
- Bergholm, Tapio 2008. SAK:n historia. Suomi 1800-luvun lopussa. Verkkodokumentti. <<http://www.sak.fi/suomi/tietoasaksta.jsp?location1=5&sl2=3&sl3=2&lang=fi&ao=aikajana>>. 14.11.2011.
- Castells, Manuel 1996. The Rise of Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture Volume I. Oxford: Blackwell.
- Eduskunta 2011. Kansanedustajamatrikkeli. Saatavilla www-muodossa. <<http://www.eduskunta.fi/thwfakta/hetekau/hex/hxent.htm>>. 14.11.2011.
- Engwall, Lars 2008. The University: a Multinational Corporation? In L. Engwall & D. Weaire (eds.) The University in the Market. Portland Press, 9-21.
- Eräsaari, Leena 2006. Haluan tehdä tunnetuksi kolmea kirjainta, NPM, New Public Management. Saatavilla www-muodossa. <<http://www.leenaerasaari.fi/artikkelit.html>>. 24.8.2011.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 1998. Johdatus laadulliseen tutkimukseen. 8. p. Tampere: Vastapaino.
- Europa.eu 2012a. Euroopan unionin virallinen verkkosivu. Elinikäinen oppiminen. <http://europa.eu/legislation_summaries/education_training_youth/lifelong_learning/index_fi.htm>. 20.3.2012.

- Europa.eu 2012b. Euroopan unionin virallinen verkkosivu. Sisämarkkinat. <http://europa.eu/abc/12lessons/lesson_6/index_fi.htm>. 20.3.2012.
- Fairclough, Norman 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Fairclough, Norman 1997. *Miten media puhuu*. Suom. V. Blom & K. Hazard. Tampere: Vastapaino.
- Fairclough, Norman 2003. *Analysing Discourse. Textual Analysis for Social Research*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1972 [1969]. *The Archaeology of Knowledge*. London: Routledge.
- Foucault, Michel 1989. *Foucault Live. Interviews 1966–1984*. Ed. S. Lotringer. Transl. J. Johnston. New York: Semiotext(e).
- Gronow, Antti 2006. Instituutiot taloustieteessä ja sosiologiassa: pragmatistinen kritiikki. *Sosiologia* 43 (2), 93–106.
- Gustavsson, Bernt 2012. Kan jämställdhetsarbete vara bekvämt? Aikuiskasvatus marginaaleissa ja rajapinnoilla. Aikuiskasvatuksen tutkijatapaaminen 2012. Teemaryhmäesitys.
- Haaparanta, Leila 1999. *Sivistys ja muutos. Tieteessä tapahtuu* (3). Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi). <<http://www.tieteessatapahtuu.fi/993/haaparanta.htm>>. 18.11.2011.
- Hall, Stuart 1999. *Identiteetti. Suom. ja toim. M. Lehtonen & J. Herkman*. Tampere: Vastapaino.
- Hashimoto, Alan & Clayton, Mike 2009. *Visual Design Fundamentals. A Digital Approach*. Boston, MA: Charles River Media.
- Heikkinen, Anja 2010. *Oma maa ja kansa. Teoksessa A. Heikkinen & J. Tuomisto (toim.) Aikuiskasvatuksen muuttuvat paradigmat. Suomalaisen Aikuiskasvatuksen Kentät ja Kerrostumat -sarja*. Helsinki: Kansanvalistusseura & Aikuiskasvatuksen tutkimusseura. Käsikirjoitus.
- Heikkinen, Vesa 2002. Kriittinen lukutaito kansalaistaitona – ja -tottelemattomuutena. *Kielikuvia* (2), 3–10.
- Heiskanen, Ilkka 1994. Kulttuuripolitiikan pitkät linjat. Kansallisen kulttuurin prototyypistä hyvinvointivaltion kulttuuripolitiikan kautta kohti uutta – kenties monikansallista kulttuuria. *Hyvinvointikatsaus* (2), 6–9.
- Herkman, Juha 2007. *Kriittinen mediakasvatus*. Tampere: Vastapaino.
- Huotari, Vesa 2002. Koulutuksen yhteiskunnalliset tehtävät kasvatussociologisena konstellaationa. Teoksessa R. Honkonen (toim.) *Koulutuksen lumo. Retoriikka, politiikka ja arviointi*. Tampereen yliopisto, 75–92.
- Husa, Sari 1995. ”Foucault’lainen metodi”. *Filosofinen aikakauslehti Niin & näin* (3). Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.netn.fi/395/netn_395_husa.html) <http://www.netn.fi/395/netn_395_husa.html>. 23.4.2012.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi 1993. *Valtasuhteiden analysoiminen*. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 75–108.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 1993. *Diskursiivinen maailma. Teoreettisen lähtökohdat ja analyttiset käsitteet*. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 17–47.
- Juhila, Kirsi 1993. *Miten tarinasta tulee tosi: Faktuaalistamisstrategiat viranomaispuheessa*. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen *Diskurssianalyysin aakkoset*. Tampere: Vastapaino, 151–188.

- Juhila, Kirsi 1999. Kulttuurin jatkuvasti rakentuvat kehät. Teoksessa A. Jokinen, K. Juhila & E. Suoninen Diskurssianalyysi liikkeessä. Tampere: Vastapaino, 160–198.
- Jylhäsaari, Jussi 2009. Johtamisen muutos kuntien perusterveydenhuollon organisaatioissa. Tietoista uudistamista vai realiteetteihin sopeutumista? Acta Wasaensia no 212.
- Kantasalmi, Kari & Hake, Barry, J. 1997. Popular Adult Education in Finland 1890–1939: A Critical Reinterpretation of the 'People's Enlightenment Project'. In History of Education 26 (4), 353–374.
- Karjalainen, Erkki & Toiviainen, Timo 1984. Suomen vapaan kansansivistystyön vaiheet. 2. täyd. p., johon T. Toiviainen on laatinut täydentävän C-osan (ss. 251–285). Espoo: Weilin + Göös.
- Karttunen, M. O. 1979. Suomen kansanopisto 1889–1979. Helsinki: Suomen kansanopistoyhdistys.
- Karvonen, Erkki 1999. Elämää mielikuvayhteiskunnassa. Imago ja maine menestystekijöinä myöhäismodernissa maailmassa. Helsinki: Gaudeamus. Saatavilla myös www-muodossa. <<http://www.uta.fi/~tierka/mieliky.html>>. 18.11.2011.
- Kohvakka, Rauli 2009. Internetin käyttö on yleistä ja arkista. Hyvinvointikatsaus (3). Helsinki: Tilastokeskus, 30–32.
- Koivisto, Ida 2008. Laki ja normi: normatiivisuuden kaksi muotoa. Oikeus 37 (1), 5–22.
- KSL 2003. Kansan sivistys liikkeessä ja tutkimus liikkeeseen -aloite. Luonnos vapaan sivistystyön tutkimusohjelmaksi. Laatinut A. Heikkinen. Yhteistyöryhmä A. Heikkinen, J. Tuomisto, L. Koski, K. Kantasalmi, S. Niemelä & L. Saloheimo.
- Kurkela, Vesa 2000. Työväeniltamat, valistus ja karnevaali. Teoksessa J. Krekola, K. Salmi-Niklander & J. Valenius (toim.) Naurava työläinen, naurettava työläinen. Näkökulmia työväen huumoriin. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura. Saatavilla myös www-muodossa. <<http://www.uta.fi/laitokset/mustut/populaarimusiikki/aineisto/iltama.html>>. 6.4.2011.
- Kuula, Arja 2006. Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys. Tampere: Vastapaino.
- Lehtonen, Mikko 1996. Merkitysten maailma, Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia. Tampere: Vastapaino.
- Liikanen, Ilkka 1987. Kansanvalistajien kansakunta. Teoksessa R. Alapuro, I. Liikanen, K. Smeds & H. Steenius (toim.) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 126–141.
- Lipponen, Lasse 2010. Toimijuus. Teoksessa K. Kumpulainen, L. Krokfors, L. Lipponen, V. Tissari, J. Hilppö & A. Rajala (toim.) Oppimisen sillat. Kohti osallistavia oppimisympäristöjä. Helsinki: Helsingin yliopisto, 20–33.
- Malmelin, Nando 2003. Mainonnan lukutaito: mainonnan viestinnällistä luonnetta ymmärtämässä. Helsinki: Gaudeamus.
- Manninen, Jyri 2010a. Ohjelmanjulistuksen kriittinen luenta. Verkkodokumentti. <http://www.sivistys.net/nakokulmat/tieteen_sana/ohjelmajulistuksen_kriittinen_luenta.html>. 6.6.2010.
- Manninen, Jyri 2010b. Kadonneen sivistyksen metsästys. Verkkodokumentti. <http://www.sivistys.net/nakokulmat/tieteen_sana/kadonneen_sivistyksen_metsastys.html>. 30.8.2010.

- Manninen, Jyri 2010c. Sopeuttavaa sivistystyötä? *Aikuiskasvatus* 30 (3). Helsinki: Kansanvalistusseura & Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 164–174.
- Manninen, Jyri & Luukannel, Saara 2008. Omaehtoisen aikuisopiskelun vaikutukset. Vapaan sivistystyön opintojen merkitys ja vaikutukset aikuisten elämässä. Helsinki: Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö.
- Mikkeli, Heikki 1996. Kulttuurikriisi sotienvälisessä Suomessa – mikä oli kriisissä? *Historiallinen aikakauskirja* 1996: 2, 23–29.
- Moilanen, Pentti & Räihä, Pekka 2001. Merkitykset tutkimuskohteena. Teoksessa J. Aaltola & R. Valli (toim.) *Ikkunoita tutkimusmetodeihin II. Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin*. Jyväskylä: PS-kustannus, 44–67.
- Muiluuvuori, Jukka 2001. Castrén, Zachris (1868–1938). *Kansallisbiografia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Saatavilla myös [www-muodossa](http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/5352/). <<http://artikkelihaku.kansallisbiografia.fi/artikkeli/5352/>>. 26.10.2010.
- Nielsen, Jakob & Tahir, Marie 2002. Kotisivun suunnittelu: miten teet vetävimmät web-sivut. *Suom. V.-P. Ketola*. Helsinki: Edita.
- Niemelä, Seppo & Sallila, Pekka 1999. Johdanto: Vapaa sivistystyö osaamisen yhteiskunnassa. Teoksessa P. Sallila & S. Niemelä (toim.) *Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa. Aikuiskasvatuksen 40. vuosikirja*. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 7–20.
- North, Douglass, C. 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Nurmi, Timo, Rekiaro, Ilkka & Rekiaro, Päivi 1995. *Suomen kielen sivistyssanakirja*. Jyväskylä: Gummerus. Hakusana ”Instituutio”.
- Ojalehto, Ritva 1994. Kesäyliopistot. Teoksessa R. Jakku-Sihvonen & P. Yrjölä (toim.) *Aikuiskoulutus 1990-luvun Suomessa*. Helsinki: OPH, 261–274.
- OKM 2010. Aikuiskoulutus ja vapaa sivistystyö. Verkkodokumentti. <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/aikuiskoulutus_ja_vapaa_sivistystyoe>. 3.6.2010.
- OKM 2011. Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2008–2012. Verkkodokumentti. <http://www.minedu.fi/OPM/Koulutus/koulutuspolitiikka/Hankkeet/Vapaa_sivistystyx/>. 18.11.2011.
- OPM 2007. *Koulutus ja tutkimus vuosina 2007–2012. Kehittämissuunnitelma (KESU)*. Helsinki: Opetusministeriö.
- OPM 2008. *Aikuiskoulutuksen vuosikirja. Tilastotietoja aikuisten opiskelusta 2006*. Toim. T. Kumpulainen. Opetusministeriön julkaisuja 2008: 22.
- OPM 2009. *Vapaan sivistystyön kehittämisohjelma 2009–2012. Opetusministeriön asettaman valmistelu-ryhmän loppuraportti*. OPM: Koulutus- ja tiedepolitiikan osasto. OPM:n työryhmämuistioita ja selvityksiä 2009: 12.
- Pellinen, Petra 2001. Aikuiskasvatuksen ammatillistuminen. Katsaus aikuisoppilaitosten tehtäväkuvan historialliseen muotoutumiseen 1900-luvulla. *Turun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan julkaisu B*: 68.
- Petersen, Ann-Louise 2006. *Marknadsorientering inom folkbildningen. Fritt och frivilligt i ett nytt ljus*. Göteborg: BAS. Dissertation, Göteborgs universitet.

- Pietikäinen, Sari & Mäntynen, Anne 2009. Kurssi kohti diskurssia. Tampere: Vastapaino.
- Riikonen, Virve (toim.) 2003. Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Helsinki: Opintotoiminnan Keskusliitto & Kansanvalistusseura.
- Rope, Timo & Mether, Jari 2001. Tavoitteena menestysbrandi: onnistu mielikuvamarkkinoilla. Helsinki: WSOY.
- Saarinen, Esa 1994. Filosofia. Porvoo: WSOY.
- Sallila, Pekka 2010. Uuden neuvoston lupaava ohjelmajulistus. Verkkodokumentti. <http://www.sivistys.net/nakokulmat/paatoimittajalta/uuden_neuvoston_lupaava_ohjelmajulistus.html>. 6.6.2010.
- Salo, Petri 2002. Kansansivistystyöstä ja siihen kohdistuneesta tutkimuksesta Suomessa ja Pohjoismaissa. Vapaan sivistystyön tutkimusseminaari 2002, Kuopio. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi). <<http://www.vasa.abo.fi/users/psalo/Web/vsopart.pdf>>. Luettu 20.1.2011.
- Salo, Petri 2003. Sivistyksellinen aikuiskasvatus järjestöllisen sivistystyön haasteena. Teoksessa V. Riikonen (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Helsinki: Opintotoiminnan keskusliitto & Kansanvalistusseura, 107–132.
- Salo, Petri 2007. On the Concept of the Nordic Adult Education Tradition. Paper presented at Nordic Conference on Adult Education 2007, Linköping. Saatavilla [www-muodossa](http://www.muodossa.fi). <<https://www.abo.fi/student/media/8264/linkoping2007.pdf>>. 24.3.2010.
- Salo, Petri 2008. Kansansivistystyö Suomessa ja muissa Pohjoismaissa. Teoksessa J. Suoranta, J. Kauppila, H. Rekola, P. Salo & M. Vanhalakka-Ruoho (toim.) Aikuiskasvatuksen risteysasemalla. Johdatus aikuiskasvatukseen. 2. uud. p. Joensuu: Joensuun yliopisto. Sarja B, oppimateriaalia n:o 25, 157–175.
- Salo, Petri & Suoranta, Juha 2002. Sivistyksellinen aikuiskasvatus. Helsinki: Kansanvalistusseura. Tilaa sivistykselle 4.
- Sevänen, Erkki 1998. Taide instituutiona ja järjestelmänä. Modernin taide-elämän historiallis-sosiologiset mallit. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sivenius, Ari & Ikonen, Risto 2011. Aikuislukion eetosta etsimässä. Kasvatus & Aika 2011:1. Verkkodokumentti. <http://www.kasvatus-ja-aika.fi/site/?lan=1&page_id=368>. 14.11.2011.
- Sivistys.net 26.2.2010. OPM:n organisaatiouudistus puhuttaa kenttää. Verkkodokumentti. <http://www.sivistys.net/uutiset/opm_n_organisaatiouudistus_puhuttaa_kenttaa.html>. 6.6.2010.
- Sivistys.net 28.5.2010. Nuoret: mikä ihmeen vapaa sivistystyö. Verkkodokumentti. <http://www.sivistys.net/uutiset/nuoret__mika_ihmeen_vapaa_sivistystyo_.html>. 6.6.2010.
- Steinbeck, John 1939. Vihan hedelmät. 9. p. Helsinki: Tammi
- STM 2011. Kunta- ja palvelurakennemuutos (Paras). Verkkodokumentti. <http://www.stm.fi/vireilla/kehittamisohjelmat_ja_hankkeet/paras>. 24.8.2011.
- Sulkunen, Irma & Alapuro, Risto 1987. Raittiusliike ja työväen järjestäytyminen. Teoksessa R. Alapuro, I. Liikanen, K. Smeds & H. Stenius (toim.) Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 142–156.
- Suomen Kuntaliitto 2011. Sivistyksen suunta 2020. Suomen Kuntaliiton sivistyspoliittinen ohjelma. Helsinki: Suomen Kuntaliitto.

- Suoranta, Juha 2009. Wikioppiminen ja radikaali tasa-arvo. Teoksessa O.-P. Moisio & J. Suoranta (toim.) Kriittisen pedagogiikan kysymyksiä 3. Tampere: Tampereen yliopiston kasvatustieteiden laitos, 139–166.
- Suoranta, Juha, Kauppila, Juha & Salo, Petri 2008. Aikuiskasvatuksen tieteellistyminen. Teoksessa J. Suoranta, J. Kauppila, H. Rekola, P. Salo & M. Vanhalakka-Ruoho (toim.) Aikuiskasvatuksen risteysasemalla. Johdatus aikuiskasvatukseen. 2. uud. p. Joensuu: Joensuun yliopisto. Sarja B, oppimateriaalia n:o 25, 21–40.
- SVV 2011. Sivistystyön vapaus ja vastuu -tutkimushanke. Tutkimushankesuunnitelma.
- Tester, Keith 1994. Introduction. In K. Tester (ed.) *The Flâneur*. London: Routledge, 1–21.
- Tuomi, Jouni & Sarajarvi, Anneli 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Helsinki: Tammi.
- Tuomisto, Jukka 1991. Aikuiskasvatuksen peruskäsitteen historiallinen kehitys. Teoksessa R. Aaltonen & J. Tuomisto (toim.) Valistus, sivistys, kasvatustieteet: kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Vapaan sivistystyön 32. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura & Kirjastopalvelu, 30–69.
- Tuomisto, Jukka 1992. Aikuiskasvatuksen perusaineita. Tampere: Tampereen yliopisto. Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus, B 1992: 2.
- Tuomisto, Jukka 1999a. Vapaa sivistystyö 2000-luvun kynnyksellä – uudet tehtävät ja vaatimukset. Teoksessa P. Sallila & S. Niemelä (toim.) Sivistystyö osaamisyhteiskunnassa. Aikuiskasvatuksen 40. vuosikirja. Helsinki: Kansanvalistusseura ja Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 23–55.
- Tuomisto, Jukka 1999b. Kansanliikkeestä koulutukseksi. Teoksessa R. Grönstrand (toim.) Kasvava aikuinen. Helsinki: Yleisradio, 70–89.
- Tuomisto, Jukka 2003. Vapauden kaipuu vapaassa sivistystyössä. Teoksessa V. Riikonen (toim.) Valistuksesta tietämysyhteiskuntaan. Helsinki: Opintotoiminnan keskusliitto & Kansanvalistusseura, 43–80.
- Valkonen, Emilia & Kauppila, Juha 2010. Sivistyksen keitaasta formulatalliksi? Kansalaisopiston henkilökunnan kokemuksia markkinaperusteisesta aikuiskoulutuspolitiikasta. *Aikuiskasvatus* 30 (3). Helsinki: Kansanvalistusseura & Aikuiskasvatuksen tutkimusseura, 175–184.
- Virtala, Mirja 1994. Liikunnan koulutuskeskukset. Teoksessa R. Jakku-Sihvonen & P. Yrjölä (toim.) Aikuiskoulutus 1990-luvun Suomessa. Helsinki: OPH, 25–46.
- VN 2007. Pääministeri Matti Vanhasen II hallituksen ohjelma. Helsinki: Valtioneuvosto.
- VN 2009. Valtioneuvoston asetus elinikäisen oppimisen neuvostosta. Helsinki: Valtioneuvosto.
- Väyrynen, Raimo 1998. Globalisaatio. Uhka vai mahdollisuus? Juva: WSOY.
- Wedlin, Linda 2008. University Marketization: the Process and its Limits. In L. Engwall & D. Weaire (eds.) *The University in the Market*. Portland Press, 143-153.

Verkkosivuaineisto

- KoL 2011. Kansalaisopistojen liitto. <<http://www.ktol.fi>>. 8.8.2011.
- KVS 2011. Kansanvalistusseura. <<http://www.kansanvalistusseura.fi>>. 8.8.2011.

OK 2011. OK-opintokeskus. <<http://www.ok-opintokeskus.fi>>. 8.8.2011.

Okry 2011. Opintokeskukset ry. <<http://www.opintokeskukset.fi>>. 8.8.2011.

SKoy 2011. Suomen Kansanopistoyhdistys. <<http://www.kansanopistot.fi>>. 8.8.2011.

SKyo 2011. Suomen Kesäyliopistot. <<http://www.kesayliopistot.fi>>. 8.8.2011.

SI 2011. Suomen Setlementtiliitto. <<http://www.setlementti.fi>>. 8.8.2011.

SFV 2011. Svenska Folkskolans Vänner. <<http://www.sfv.fi>>. 8.8.2011.

TJS 2011. TJS Opintokeskus. <<http://www.tjs-opintokeskus.fi>>. 8.8.2011.

UoY 2011. Urheiluopistojen Yhdistys. <<http://www.urheiluopistot.net>>. 8.8.2011.

VSY 2011. Vapaan Sivistystyön Yhteisjärjestö. <<http://www.vsy.fi>>. 8.8.2011.

Liitteet

Liite 1

Lainsäädännön sisältämä vapaan sivistystyön tehtävämäärittely

1.1.2010 voimaan tulleen lainsäädännön mukaan vapaan sivistystyön tarkoitus, tavoitteet ja lain piiriin kuuluva toiminta (Laki vapaasta sivistystyöstä 21.8.1998/632)

Vapaan sivistystyön tarkoitus ja tavoitteet

1 § (29.12.2009/1765)

Vapaan sivistystyön tarkoituksena on järjestää elinikäisen oppimisen periaatteen pohjalta yhteiskunnan eheyttä, tasa-arvoa ja aktiivista kansalaisuutta tukevaa koulutusta.

Vapaana sivistystyönä järjestettävän koulutuksen tavoitteena on edistää ihmisten monipuolista kehittymistä, hyvinvointia sekä kansanvaltaisuuden, moniarvoisuuden, kestävän kehityksen, monikulttuurisuuden ja kansainvälisyyden toteutumista. Vapaassa sivistystyössä korostuu omaehtoinen oppiminen, yhteisöllisyys ja osallisuus.

Lain piiriin kuuluva toiminta

2 § (29.12.2009/1765)

Kansalaisopistot ovat paikallisiin ja alueellisiin sivistystarpeisiin pohjautuvia oppilaitoksia, jotka tarjoavat mahdollisuuksia omaehtoiselle oppimiselle ja kansalaisvalmiuksien kehittämiseksi.

Kansanopistot ovat kokopäiväistä opetusta antavia sisäoppilaitoksia, jotka järjestävät nuorille ja aikuisille omaehtoisia opintoja, edistävät opiskelijoiden opiskeluvalmiuksia sekä kasvattavat heitä yksilöinä ja yhteiskunnan jäseninä.

Kesäyliopistot ovat alueellisen koulutustarjonnan oppilaitoksia, joiden toiminnassa painottuvat avoin korkeakouluopetus sekä alueen muihin osaamis- ja sivistystarpeisiin vastaaminen ottaen huomioon myös korkeakoulutettu väestö.

Opintokeskukset toimivat valtakunnallisina oppilaitoksina järjestämällä opintoja itse sekä yhdessä kansalais- ja kulttuurijärjestöjen kanssa elinikäisen oppimisen, hyvinvoinnin ja aktiivisen kansalaisuuden sekä demokratian ja kansalaisyhteiskunnan toiminnan edistämiseksi.

Liikunnan koulutuskeskukset ovat kokopäiväistä opetusta antavia valtakunnallisia sisäoppilaitoksia tai alueellisia oppilaitoksia, joiden tehtävänä on järjestää liikuntaharrastusta, hyvinvointia ja terveyttä edistävää koulutusta koko väestölle sekä liikunnan järjestö- ja seuratoimintaa palvelevaa koulutusta ja valmennustoimintaa.

Liite 2

Taulukko 3. Vapaan sivistystyön oppilaitokset ja niiden lukumääräinen (lkm) kehittyminen 1889–2008 1)

Vuo- si	Kansanopistot						Yht.	Kansalais- ja työväen- opistot			Liik. koul. kesk.	Ke- sä- yli- op.	Opin- to kesk.	
	Varsinaiset kansanopis- tot			Kansankorkeakoulut				Yht.	Yht.	Suom.				Ruots.
	Yht.	Suom.	Ruots.	Yht.	Suom.	Ruots.								
1889	2	1	1	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	
1895	17	11	6	-	-	-	17	-	-	-	-	-	-	
1900	21	15	6	-	-	-	21	1	1		-	-	-	
1905	24	16	8	-	-	-	24	1	-	-	-	
1910	40	27	13	1	-	1	41	7	1	-	-	
1915	40	28	12	1	-	1	41	8	1	1	-	
1920	44	31	13	2	1	1	46	25	23	2	2	1	2	
1925	48	35	13	4	3	1	52	35	33	2	2	1	3	
1930	52	38	14	4	3	1	56	38	34	4	4	1	3	
1935	52	38	14	4	3	1	56	44	39	5	4	1	3	
1940	54	39	15	5	4	1	57	42	36	6	5	2	3	
1945	60	44	16	4	3	1	64	63	55	8	6	2	4	
1950	70	53	17	14	12	2	77	96	82	14	9	2	4	
1955	75	58	17	18	16	2	84	103	88	15	9	5	4	
1960	73	58	15	20	18	2	83	110	95	15	10	8	4	
1965	73	58	15	21	18	3	83	186	10	13	5	
1970	73	58	15	28	25	3	83	239	211	28	10	20	6	
1975	73	58	15	35	32	3	86	270	242	28	12	20	7	
1980	88	71	17	34	31	3	88	273	247	26	13	20	8	
1985	88	72	16	-	-	-	88	278	253	25	16	21	10	
1990	93	76	17	-	-	-	93	278	16	21	11	
1995	91	74	17	-	-	-	91	277	14	21	11	
2000	89	72	17	-	-	-	89	268	13	21	11	
2005	86	-	-	-	86	247	14	20	11	
2008	83	-	-	-	83	223	14	20	11	

1) Taulukko on koottu Suomalaisen aikuiskasvatuksen kentät ja kerrostumat (SAKKE) -hanketta varten vuonna 2010. Työskentelin hankkeessa tutkimusavustajana 2008–2011.

Lähteet

Alanen, Aulis 1986. Sivistysjärjestöjen tehtäväkuvan muuttuminen. Tampere: Tampereen yliopisto. Aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitoksen julkaisuja 23, liite 5.

Alanen, Aulis 1987. Suomen aikuiskasvatuksen hallinto ja organisaatiot. Tampere: Tampereen yliopiston aikuis- ja nuorisokasvatuksen laitos, 17.

Alanen 1992, Suomen aikuiskasvatuksen organisaatiomuodot. Tampereen yliopisto: Kasvatustieteiden laitos. B, opetusmonisteet, 41–42, 45.

Alanen, Aulis 1992, Suomen aikuiskasvatuksen organisaatiomuodot. Tampereen yliopisto: Kasvatustieteiden laitos. B7, Opetusmonisteet, 16–17, 54–56.

Huuhka, Kosti 1990. Kansalais- ja työväenopistotoiminnan historia. Helsinki: Kansalais- ja työväenopistojen liitto, 62, 102–103, 172 ja 566–567.

Karttunen, M. O. 1979. Suomen kansanopisto 1889–1979. Helsinki: Suomen kansanopistoyhdistys, 317–320.

Lammi, Emil. 1948. Puoli vuosisataa työväenopistotyötä Tampereella . Taustana erittelyä kaupungin varhaisemmista sivistysharrastuksista. Tampere: Tampereen työväenopisto.

Rantanen, Pertti & Saari-Musakka, Marjatta 1994. Opintokeskukset ja sivistysjärjestöt. Teoksessa Aikuis-koulutus 1990-luvun Suomessa. Toim. R. Jakku-Sihvonen & P. Yrjölä. Helsinki: Opetushallitus, 95–118.

STV 1983; 374; STV 1990, 410. STV 1996, 449.

Tilastokeskus 1991. Koulutus ja tutkimus 1991:8. Oppilaitokset 1990.

Tilastokeskus 1996. Koulutus 1996:3. Oppilaitosluokitus ja -luettelo 1995.

Tilastokeskus 2002. Koulutus 2002:4. Koulutuksen järjestäjät ja oppilaitokset 2001.

Tilastokeskus 2005. Koulutustilastot. Koululaitoksen oppilaitokset ja opiskelijamäärät. Saatavilla www-muodossa <http://www.stat.fi/til/kjarj/2005/kjarj_2005_2006-02-24_tie_001.html>. 1.3.2010.

Tilastokeskus 2008. Osallistuminen aikuiskoulutukseen: aikuiskoulutustutkimus 2006. Kirsti Pohjanpää, Helena Niemi & Timo Ruuskanen. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskus 2009. Koulutustilastot. Koululaitoksen oppilaitokset ja opiskelijamäärät. Saatavilla www-muodossa <http://www.stat.fi/til/kjarj/2009/kjarj_2009_2010-02-18_tie_001_fi.html>. 1.3.2010.

Vapaan (kansan)sivistystyön vuosikirjat. Helsinki: Otava.

Liite 3

Tutkielmassa tarkasteltujen vapaan sivistystyön toimijoiden jäsenorganisaatiot tai toimintamuodot

Määrät ja jäsenorganisaatiot on kerätty järjestöjen ja seurojen verkkosivuilta elokuussa 2011.

- 1 Kansalaisopistojen liitto (KoL)
- 2 Kansanvalistusseura (KVS)
- 3 Suomen Kansanopistoyhdistys (SKY)
- 4 Suomen Kesäyliopistot ry
- 5 Suomen Setlementtiliitto
- 6 Svenska Folkskolans Vänner (SFV)
- 7 Urheiluoopistojen Yhdistys ry
- 8 Opintotoiminnan keskusliitto OK-opintokeskus
- 9 Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto TJS Opintokeskus
- 10 Opintokeskukset ry

1 Kansalaisopistojen liitto (KoL)

Suomen kansalaisopistot (198 opistoa)

1. Ahjolan kansalaisopisto	29. Ilmajoki-opisto
2. Akaan opisto	30. Ilomantsin kansalaisopisto
3. Auralan kansalaisopisto	31. Imatran työväenopisto
4. Auranlaakson kansalaisopisto	32. Inarin kansalaisopisto
5. Autere-opisto	33. Ingå medborgarinstitut – Inkoon kansalaisopisto
6. Borgå medborgarinstitut	34. Itä-Hämeen opisto
7. Espoon kaupungin työväenopisto – Esbo stads arbetarinstitut	35. Jakobstads svenska arbetarinstitut
8. Etelä-Karjalan kansalaisopisto	36. Jalasjärven kansalaisopisto
9. Euran kansalaisopisto	37. Joensuun seudun kansalaisopisto
10. Haminan kansalaisopisto	38. Jokelan kansalaisopisto
11. Hangon suomalainen kansalaisopisto	39. Jokihelmen kansalaisopisto
12. Hangö svenska medborgarinstitut	40. Jokilatvan opisto
13. Hankasalmen kansalaisopisto	41. Jokiläänin kansalaisopisto
14. Harjulan kansalaisopisto	42. Juuan kansalaisopisto
15. Hausjärven kansalaisopisto	43. Jyvälän kansalaisopisto
16. Heinolan kansalaisopisto	44. Jyväskylän kansalaisopisto
17. Helsingfors stads svenska arbetarinstitut	45. Jämsän työväenopisto
18. Helsingin aikuisopisto	46. Järvenpään opisto
19. Helsingin kaupungin suomenkielinen työväenopisto	47. Järvi-Pohjanmaan kansalaisopisto
20. Hiiden opisto	48. Järvilakeuden kansalaisopisto
21. Huittisten seudun kansalaisopisto	49. Kaakon kansalaisopisto
22. Hyrynsalmen kansalaisopisto	50. Kaarinan kansalaisopisto
23. Hyvinkään opisto	51. Kainulan kansalaisopisto
24. Hämeenkyrön kansalaisopisto	52. Kalajoen kansalaisopisto
25. Iin kansalaisopisto	53. Kalliolan kansalaisopisto
26. Iisalmen kansalaisopisto	54. Kangasala-opisto
27. Iitin kansalaisopisto	55. Kannuksen kansalaisopisto
28. Ikaalisten kansalaisopisto	56. Kansalaisopisto Jukola
	57. Karkkilan työväenopisto

58. Karstulan kansalaisopisto
59. Kaskikuusen kansalaisopisto
60. Kaskisten kansalaisopisto – Kaskö medborgarinstitut
61. Kauhajoen kansalaisopisto
62. Kaukametsän kansalaisopisto
63. Kauniaisten kaupungin kansalaisopisto
64. Kemijärven kansalaisopisto
65. Kemin kansalaisopisto
66. Kemin työväenopisto
67. Kempeleen kansalaisopisto
68. Keravan opisto
69. Keski-Karjalan kansalaisopisto
70. Keuruun kansalaisopisto
71. Kianta-opisto
72. Kiiminkijoen opisto
73. Kimitöön vuxeninstitut
74. Kirkkonummen kansalaisopisto – Medborgarinstitut i Kyrkslätt
75. Kiuruveden kansalaisopisto
76. Kivalojen seutuopisto
77. Koillis-Savon kansalaisopisto
78. Kokemäen kansalaisopisto
79. Kokkolan seudun opisto – Karlebynejdens institut
80. Kolarin kansalaisopisto
81. Korsholms vuxeninstitut – Mustasaaren aikuisopisto
82. Kotkan opisto
83. Kouvolan kansalaisopisto
84. Kristinestads medborgarinstitut – Kristiinankaupungin kansalaisopisto
85. Kronoby medborgarinstitut
86. Kuhmon kansalaisopisto
87. Kuopion kansalaisopisto
88. Kurikan kansalaisopisto
89. Kuusamo-opisto
90. Kymenlaakson opisto
91. Kyrönmaan opisto
92. Kyröskosken kansalaisopisto
93. Lakeuden kansalaisopisto
94. Lakeudenportin kansalaisopisto
95. Lapuan kansalaisopisto
96. Laukaan kansalaisopisto
97. Lempäälä-opisto
98. Liedon-Tarvasjoen kansalaisopisto
99. Lieksan kansalaisopisto
100. Lievestuoreen kansalaisopisto
101. Linnalan opisto
102. Loimaan työväenopisto
103. Lopen opisto
104. Lovisa svenska medborgarinstitut
105. Malax-Korsnäs medborgarinstitut
106. Medborgarinstitutet i Mariehamn
107. Medborgarinstitutet Raseborg – Raaseporin kansalaisopisto
108. Merikarvian kansalaisopisto
109. Meän opisto
110. Mikkelin kansalaisopisto
111. Muonion kansalaisopisto
112. Mäntsälän kansalaisopisto
113. Mäntyharjun kansalaisopisto
114. Naantalin opisto
115. Nokian työväenopisto
116. Nykarleby arbetarinstitut
117. Närpes vuxeninstitut
118. Oriveden seudun kansalaisopisto
119. Otsolan kansalaisopisto
120. Oulu-opisto
121. Oulujoki-opisto
122. Oulujärven kansalaisopisto
123. Oulun kansalaisopisto
124. Oulunsalon kansalaisopisto
125. Paimion opisto
126. Paltamon kansalaisopisto
127. Pedersöre medborgarinstitut
128. Perhönjokilaakson kansalaisopisto
129. Petäjä-opisto
130. Pieksämäen seutuopisto
131. Pielaveden ja Keiteleen kansalaisopisto
132. Pietarsaaren suomenkielinen työväenopisto
133. Pirkkala-opisto
134. Porin seudun kansalaisopisto
135. Porvoon kansalaisopisto
136. Posion kansalaisopisto
137. Pudasjärven kansalaisopisto
138. Puolangan kansalaisopisto
139. Puruvesi-opisto
140. Puulan seutuopisto
141. Pyhäjärvisseudun aikuisopisto
142. Pälkäneen seudun kansalaisopisto
143. Raahe-opisto
144. Raision työväenopisto
145. RaJuPuSu-opisto
146. Ranuan kansalaisopisto
147. Rauman kansalaisopisto
148. Rautjärven kansalaisopisto
149. Revontuli-opisto
150. Riihimäen kansalaisopisto
151. Rovaniemen kansalaisopisto
152. Rovaniemen kaupungin kansalaisopisto
153. Ruokolahden kansalaisopisto
154. Ruoveden opisto
155. Ruukin kansalaisopisto
156. Saarijärven kansalaisopisto
157. Saariston kansalaisopisto
158. Sallan kansalaisopisto
159. Salon kansalaisopisto
160. Sastamalan opisto

161. Savitaipaleen kansalaisopisto
162. Seinäjoen kansalaisopisto
163. Siilinjärven-Maaningan kansalaisopisto
164. Sipoon kansalaisopisto – Sibbo medborgarinsti-
titut
165. Sisä-Savon kansalaisopisto
166. Soisalo-opisto
167. Someron kansalaisopisto
168. Sonkajärven kansalaisopisto
169. Sotkamon kansalaisopisto
170. Suomenselän kansalaisopisto
171. Taivalkosken kansalaisopisto
172. Tampereen työväenopisto
173. Teuvan kansalaisopisto
174. Tohmajärven kansalaisopisto
175. Toimelan opisto
176. Tornion kansalaisopisto
177. Turun suomenkielinen työväenopisto
178. Tuusulan kansalaisopisto
179. Utsjoen kansalaisopisto

180. Vaasa-opisto
181. Vakka-Suomen kansalaisopisto
182. Valkeakoski-opisto
183. Valkon kansalaisopisto
184. Vanajaveden opisto
185. Vantaan aikuisopisto – Vanda vuxenutbild-
ningsinstitut
186. Vasa arbetarinstitut
187. Vieremän kansalaisopisto
188. Viitaseudun opisto
189. Virtain kansalaisopisto
190. Västabolands medborgarinstitut
191. Vörrå-Oravais-Maxmö medborgarinstitut
192. Wahren-opisto
193. Wellamo-opisto
194. Ylivieskan kansalaisopisto
195. Ylä-Karjalan kansalaisopisto
196. Ylöjärven kansalaisopisto
197. Åbo Svenska arbetarinstitut
198. Äänekosken kansalaisopisto

2 Kansanvalistusseura (KVS)

Kansanvalistusseuran säätiö ylläpitää

- omaa kansanopistoa
- Oriveden kansanopistoa
- Kansanvalistusseuran etäopistoa

= KVS-instituutti

3 Suomen Kansanopistoyhdistys (SKY)

90 kansanopistoa

1. Aktiivi-instituutti
2. Ala-Könni-opisto
3. Alkio-opisto
4. Axxell City
5. Axxell Finns
6. Axxell Kuggom
7. Axxell Lappfjärds folkhögskola
8. Axxell Pargas
9. Borgå folkakademi
10. Etelä-Pohjanmaan Opisto
11. Eurajoen kristillinen opisto
12. Evangeliska folkhögskolan i södra Finland
13. Evangeliska folkhögskolan i Österbotten
14. Fria kristliga folkhögskolan
15. Haapaveden Opisto
16. Helsingin Evankelinen Opisto
17. Helsingin kristillinen opisto
18. Houtskärs kyrkliga folkhögskola
19. Iso Kirja -opisto
20. Itä-Hämeen opisto
21. Itä-Karjalan Kansanopisto
22. Jaakkiman kristillinen opisto
23. Jamilahden kansanopisto
24. Joutsenon Opisto
25. Jyväskylän kristillinen opisto
26. Jämsän Kristillinen Kansanopisto
27. Kainuun Opisto
28. Kalajoen Kristillinen Opisto
29. Kankaanpään opisto
30. Kanneljärven Opisto
31. Kansanlähetysoopisto
32. Karkun evankelinen opisto
33. Karstulan Evankelinen Opisto
34. Kauhajoen evankelinen opisto

35. Kaustisen Evankelinen Kansanopisto
36. Keski-Pohjanmaan kulttuuriopisto
37. Keski-Suomen Opisto
38. Kiljavan opisto
39. Kiteen Evankelinen Kansanopisto
40. Koulutuskeskus Agricola (Sisälähetysseuran oppilaitos)
41. Kristliga folkhögskolan i Nykarleby
42. Kronoby folkhögskola
43. Kuurojen kansanopisto
44. Kuusamo-opisto
45. Kymenlaakson Opisto
46. Lahden kansanopisto
47. Lapuan kristillinen opisto
48. Lehtimäen opisto
49. Lieksan kristillinen opisto
50. Limingan Kansanopisto
51. Loimaan evankelinen kansanopisto
52. Länsi-Suomen opisto
53. Lärkkulla-stiftelsens folkakademi
54. Metallityöväen Murikka-opisto
55. Muurlan Opisto
56. Norrvalla folkhögskola
57. Oriveden Opisto
58. Otavan Opisto
59. Paasikivi-Opisto
60. Partaharjun Opisto
61. Pekka Halosen akatemia
62. Perheniemen evankelinen opisto
63. Peräpohjolan Opisto
64. Pohjantähti-opisto
65. Pohjois-Karjalan opisto
66. Pohjois-Savon opisto
67. Pohjola-opisto
68. Portaanpään kristillinen opisto
69. Päivölän Kansanopisto
70. Ranuan kristillinen kansanopisto
71. Raseborg-opisto
72. Raudaskylän Kristillinen Opisto
73. Reisjärven kristillinen opisto
74. Rovala-Opisto
75. Savonlinnan kristillinen opisto
76. Seurakuntaopisto
77. Siikaranta-opisto
78. Suomen Nuorisio-opisto
79. Suomen Raamattuopisto
80. Suomen teologinen opisto
81. Svenska Österbottens folkakademi
82. Turun kristillinen opisto
83. Työväen Akatemia
84. Valamon kansanopisto
85. Valkealan kristillinen kansanopisto
86. Varsinais-Suomen Kansanopisto
87. Voionmaan opisto
88. Västra Nylands folkhögskola
89. Ylitornion kristillinen opisto
90. Ålands folkhögskola

4 Suomen Kesäyliopistot ry

20 kesäyliopistoa

1. Etelä-Karjalan kesäyliopisto
2. Etelä-Pohjanmaan kesäyliopisto
3. Hangö sommaruniversitet
4. Hämeen kesäyliopisto
5. Jyväskylän kesäyliopisto
6. Kainuun kesäyliopisto
7. Keski-Pohjanmaan kesäyliopisto
8. Kuopio kesäyliopisto
9. Kymenlaakson kesäyliopisto
10. Lapin kesäyliopisto
11. Länsi-Suomen kesäyliopisto
12. Mikkelin kesäyliopisto
13. Pohjois-Karjalan kesäyliopisto
14. Pohjois-Pohjanmaan kesäyliopisto
15. Päijät-Hämeen kesäyliopisto
16. Savonlinnan kesäyliopisto
17. Tampereen kesäyliopisto
18. Turun kesäyliopisto
19. Vaasan kesäyliopisto - Vasa sommaruniversitet
20. Öppna högskolan/Högskolan på Åland

5 Suomen Setlementtiliitto

35 jäsenyhdistystä

1. Ahjola setlementti
2. Auralan setlementti
3. Harjulan setlementti
4. Hyvinkään setlementti

5. Hämeenlinnan setlementti	21. Setlementti Onnenkenkä
6. Joensuun setlementti ry	22. Otsolan setlementti
7. Jyränkölän setlementti	23. Oulun setlementti
8. Jyvälän setlementti	24. Parkanon setlementti
9. Kalliolan setlementti	25. Pohjois-Kymen setlementti
10. Kainulan setlementti	26. Rientolan setlementti
11. Koskelan setlementti	27. Rovalan setlementti
12. Kuopion setlementti Puijola	28. Saukkolan setlementti
13. Kurikkalan setlementti	29. Setlementtinuorten liitto
14. Kyröskosken setlementti	30. Sovinto ry, vaihtoehtoisen ammattikoulutuksen kannatusyhdistys
15. Lievestuoreen setlementti	31. Toimelan setlementti
16. Linnalan setlementti	32. Toivola-Luotolan setlementti
17. Setlementti Louhela	33. Tunturilan setlementti
18. Mikkelin setlementti	34. Setlementti Ukonhattu
19. Setlementti Naapuri	35. Vaasan setlementti
20. Setlementti Omapolku	

6 Svenska Folkskolans Vänner (SFV)

Seura ylläpitää

- Opintokeskusta – Svenska studieccentralen (SSC) sekä
- Koulutuskeskusta – Axxell Utbildning Ab

7 Urheiluopistojen Yhdistys ry

11 urheiluopistoa

1. Eerikkilän Urheiluopisto, Tammela	7. Suomen Urheiluopisto, Vierumäki
2. Kisakallion Urheiluopisto, Lohja	8. Tanhuvaaraan Urheiluopisto, Savonlinna
3. Kuortaneen Urheiluopisto, Kuortane	9. Urheiluopisto Kisakeskus, Fiskars
4. Lapin Urheiluopisto, Rovaniemi	10. Varalan Urheiluopisto, Tampere
5. Liikuntakeskus Pajulahti, Pajulahti	11. Vuokatin Urheiluopisto, Sotkamo
6. Solvallon Urheiluopisto/ Folkhälsan Utbildning Ab, Espoo	

8 Opintotoiminnan keskusliitto OK-opintokeskus

67 kansalaisjärjestöä

1. Aivoliitto	12. Näkövammaisten Keskusliitto
2. Allergia- ja Astmaliitto	13. Omaishoitajat ja Läheiset -Liitto
3. Epilepsialiitto	14. Psoriasisliitto
4. Hengitysliitto Heli	15. Suomen CP-Liitto
5. Iholiitto	16. Suomen Diabetesliitto
6. Kehitysvammaisten Tukiliitto	17. Suomen Mielenterveysseura
7. Keliakialiitto	18. Suomen MS-liitto
8. Kuuloliitto	19. Suomen Parkinson-liitto
9. Kuurojen Liitto	20. Suomen Reumaliitto
10. Lihastautiliitto	21. Suomen Selkäliitto
11. Munuais- ja maksaliitto	22. Suomen Sydänliitto

23. Suomen Syöpäyhdistys	45. Terveys - Hälsan
24. Syömishäiriöliitto-SYLI	46. Erilaisten oppijoiden liitto
25. Työkyvyttömyys- ja varhaiseläkeläisten Liitto TYVEL	47. Ihmissuhdetyö
26. Kalevalaisten Naisten Liitto	48. Rajaseudun Kerhoyhdistys
27. Kansanvalistusseura	49. Reserviläisliitto - Reservin Aliupseerien Liitto
28. Karjalainen Nuorisoliitto	50. Sotilaskotiliitto
29. Karjalan Liitto	51. Suomen Meripelastusseura
30. Kesälukioseura	52. Suomen Partiolaiset - Finlands Scouter
31. Kriittinen korkeakoulu	53. Suomen Pelastusalan Keskusjärjestö
32. Kulttuuriyhdistys Suomen EUCREA	54. Suomen Punainen Risti
33. Mannerheimin Lastensuojeluliitto	55. Suomen Uusperheellisten Liitto
34. Näkövammaisten Kulttuuripalvelu	56. Vanhustyön keskusliitto
35. Ortodoksinen Opiskelijaliitto	57. Yhden Vanhemman Perheiden Liitto
36. Ortodoksisten Nuorten Liitto	58. Käsi- ja taideteollisuusliitto Taito
37. Perhehoitoliitto	59. Luonto-Liitto
38. Raittiuden Ystävät	60. Marttaliitto
39. Sulasol, Suomen Laulajain ja Soittajain Liitto	61. ProAgria Keskusten liitto
40. Suomalaisen Kansantanssin Ystävät	62. Suomen Kiinteistöliitto
41. Suomen Filatelistiliitto	63. Suomen luonnonsuojeluliitto
42. Suomen Latu	64. Suomen 4H-liitto
43. Suomen luonnonvalokuvaajat	65. Suomen Omakotiliitto
44. Suomen NMKY:n liitto	66. Tähtitieteellinen Yhdistys Ursa
	67. Viherympäristöliitto

9 Toimihenkilöjärjestöjen Sivistysliitto TJS Opintokeskus

Akavan ja STTK:n yhteinen koulutus- ja palveluorganisaatio. Niillä yht. 54 (34 + 20) jäsenjärjestöä.

1 Akavan jäsenjärjestöt

1. Agronomiliitto	18. Suomen Eläinlääkäriliitto
2. Akavan Erityisalat	19. Suomen Farmasialiitto
3. Akavan kirkolliset ammattiliitot AKI	20. Suomen Hammaslääkäriliitto
4. Akavan Yleinen Ryhmä AYR	21. Suomen Lakimiesliitto
5. Diakoniatyöntekijöiden Liitto DTL	22. Suomen Lääkäriliitto
6. Driftenjöräförbundet i Finland	23. Suomen Psykologiliitto
7. Kirkon nuorisotyöntekijät KNT	24. Suomen Puheterapeuttiliitto
8. Kuntien Tekniset KTK	25. Suomen Työterveyshoitajaliitto
9. Luonnontieteiden Akateemisten Liitto LAL	26. Suomen Valtiotieteilijöiden Liitto SVAL
10. Myynnin ja markkinoinnin ammattilaiset SMKJ	27. Tekniikan Akateemisten Liitto TEK
11. Metsänhoitajaliitto	28. Terveystieteiden akateemiset johtajat ja asiantuntijat
12. Opetusalan Ammattijärjestö OAJ	29. Tieteentekijöiden liitto
13. Professoriliitto	30. Tradenomiliitto TRAL
14. Päälystöliitto	31. Upseeriliitto
15. Sosiaalialan korkeakoulutettujen ammattijärjestö Talentia	32. Uusi Insinööriliitto UIL
16. Suomen Arkkitehtiliitto SAFA	33. Ympäristöasiantuntijoiden Keskusliitto YKL
17. Suomen Ekonomiliitto SEFE	34. YTY & Valmentajat

2 STTK:n jäsenjärjestöt

1. Ahtaus- ja Huolinta-alan Tekniset AHT	2. Ammattiliitto Pro

3. Erityisalojen Toimihenkilöliitto ERTO	13. Suomen Erityisteknisten Liitto SETELI
4. Julkis- ja yksityisalojen toimihenkilöliitto Jyty	14. Suomen Konepäällystöliitto SKL
5. Kirkon alat ry	15. Suomen Laivanpäällystöliitto SLPL
6. Liiketalouden Liitto LTA	16. Suomen lähi- ja perushoitajaliitto SuPer
7. Mediaunioni MDU	17. Suomen Palomiesliitto SPAL
8. Meijerialan Ammattilaiset MVL	18. Suomen Terveystenhoitajaliitto STHL
9. METO - Metsäalan Asiantuntijat	19. Tehy
10. Nordea Unioni Suomi Nousu	20. Vakuutusväen Liitto VvL
11. Palkansaajajärjestö Pardia	(+ 21. Yhteistyöjäsen Agrologiien Liitto)
12. Rakennusinsinöörit ja arkkitehdit RIA	

10 Opintokeskukset ry

11 opintokeskusta

1. Agricola-opintokeskus
2. Demokraattinen Sivistysliitto (DSL)
3. KANSIO
4. KSL-opintokeskus
5. OK-opintokeskus
6. Sivistysliitto ja Opintokeskus Kansalaisfoorumi
7. MSL-opintokeskus
8. Svenska Studiecentralen (SSC)
9. TJS Opintokeskus
10. TSL Opintokeskus
11. Vihreä Sivistys- ja Opintokeskus ViSio

Liite 4

Taulukko 4. Yhteiskunnallinen rakennemuutos 1900–2008 (STV 1983, 46; STV 2000, 83; Tilastokeskus, väestötilastot; Tuomisto 1986, taul. 5, 85.) 1)

Vuosi	Väkiluku	Naisia	0-14-v.	15-64-v.	65-v.	Työllisiä väestöstä	Työttömyysaste 2)	Ammatissa toimiva väestö yht.	Maa- ja metsätalous	Teollisuus ja rakennustoiminta	Palvelut 3)	Tunte- maton	Kieli		
													Suomi	Ruotsi	Muu 4)
	1000	%	%	%	%	%	%	1000	%	%	%	%	%	%	%
1900	2 656	51	35	60	5	31		832	62	11	13	14	86,7	12,9	0,4
1920	3 148	51	33	61	6	48		1 499	70	12	11	7	88,7	11,0	0,3
1940	3 696	51	27	67	6	55		2 017	60	16	17	7	90,0	9,6	0,4
1960	4 446	52	30	63	7	45		2 038	36	30	34	0	92,4	7,4	0,2
1980	4 788	52	20	68	12	44		2 222	13	33	52	2	93,5	6,3	0,2
1990	4 998	51	19	67	14	47	3	2 332	9	29	60	2	93,5	5,9	0,5
2000	5 181	51	18	67	15	45	10	2 335	6	28	66	0	92,4	5,6	2,0
2008	5 326	51	17	66	17	48	6	2 531	5	25	69	1	91,0	5,4	3,6

1) Taulukko on koottu Suomalaisen aikuiskasvatuksen kentät ja kerrostumat (SAKKE) -hanketta varten vuonna 2010. Työskentelin hankkeessa tutkimusavustajana 2008–2011. 2) Työttömiksi työnhakijoiksi rekisteröityneet (1990-) 3) sis. myös kauppa, kuljetus- ja tietoliikenne 4) Venäjä, saame, muu.

Lähteet

STV 1983. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.

STV 2000. Suomen tilastollinen vuosikirja. Helsinki: Tilastokeskus.

Tilastokeskuksen väestötilastot. Saatavilla <<http://www.stat.fi>>.

Tuomisto, Jukka 1986. Teollisuuden koulutustehtävien kehittyminen: tutkimus teollisuustyönantajien koulutustoiminnan ja kvalifikaatiointressien historiallisesta kehityksestä Suomessa. Tampere: Tampereen yliopisto. Ser. A: 209. Väitöskirja.